

Leading Health Care

LHC REPORT NR 3, 2026

Majid Asgari & Fatane Salehi

Forskningsledare: Mats Tyrstrup

Invånardriven folkhälsa genom livsekologisk samverkan

**MOBILISERING OCH INSTITUTIONELL
INTEGRERING AV DELTAGANDE OCH ENGAGEMANG
I LOKAL UTVECKLING - RAPPORT FRÅN EN
AKTIONSFORSKNINGSPROCESS**

Till minne av Mats Tyrstrup

Mats Tyrstrup, vår kollega och forskningsledare för Västmanlandsprojektet, gick bort under projektets slutfas. Under de tre år som vi arbetade tillsammans bidrog Mats med intellektuellt engagemang och ett analytiskt omdöme som var av stor betydelse för arbetets utveckling.

Som forskningsledare var Mats en tongivande aktör i de frågor som formulerades och bearbetades. Han tog initiativ till viktiga diskussioner och bidrog fortlöpande till analys och tolkning. I sitt arbetssätt var han konsekvent lyhörd och präglades av en förmåga att förena vetenskaplig stringens med respekt för komplexitet och samverkan.

Mats avled innan forskningsrapporten kunde färdigställas. Även om han inte deltog i skrivprocessen är hans arbete och sätt att tänka närvarande i projektets genomförande och resultat.

Majid Asgari & Fatane Salehi, mars 2026

Generalsekreterarens förord

När förändring känns i magen

Rapporten om folkhälsoarbete i praktiken i Västmanland som du just nu börjat läsa markerar slutet på en flerårig aktionsprocess. I denna utforskas arbetsmetoder anpassade för en modern, rörlig och komplex tid. Hur ska vi få kontakt med vardagens verksamheter så att vi kan lära av varandra och samtidigt utveckla våra strukturer? Samspelet mellan nivåer i våra organisationer har successivt försämrats när ledningsarbete alltmer utförs på högre plan och i särskilda bubblor. I rapporten pekar forskarna ut behovet av att både forma och förankra problembeskrivningar i mikrorelationer samtidigt som utrymme måste ges högre upp för att ta till sig kunskaper och lärdomar i utformningen av strukturer.

Västmanland har gått före och arbetat med nya metoder och former för att åstadkomma resultat i verkligheten. Arbetet är inte färdigt, det blir det aldrig. Men det finns i alla fall konkreta fall i denna rapport som borde inspirera fler. Även om man på andra ställen måste göra det man kan utifrån de egna förutsättningarna finner man både viktiga principer och metoder att följa här. Förändring måste kännas i magen för att den ska leda till beteendeförändring. Men för att den ska hålla måste den också leda till ändringar i strukturer. Vi måste kunna ha dessa båda perspektiv i fokus samtidigt.

Stiftelsen Leading Health Care har varit den organisatoriska förankringsspunkten för forskarteamet som bestått av Mats Tyrstrup, forskningsledare på LHC, Majid Asgari och Fatane Salehi. Mats – vän, kollega, inspiratör – lämnade oss för evigt under arbetet med rapporten och jag instämmer i författarnas minnesord att han för oss alla var en intellektuell klippa fylld av mänsklig värme. Min kontakt i Västmanland har varit Marie Tollefsen Markström och det har varit en glädje att lotsa all juridik, ekonomi och gemensamt knuffa projektet vidare. Majid och Fatane – hjältar som ser till att rapporten nu föreligger i färdigt

skick trots förlusten av Mats. LHCs forskningschef Anna Krohwinkel och vår kommunikationsansvariga Malin Strandqvist har gjort ett mycket gediget arbete med att ta rapporten hela vägen i mål. För detta tackar jag er alla från djupet av mitt hjärta!

Ett särskilt och djupt tack går till alla er i regionen, kommunerna och civilsamhället som lagt ner tid, kraft och engagemang i projektet. Utan alla er, ingen utveckling!

Till sist: tack Mats för allt du gav mig och oss!

Stockholm i mars 2026

Hans Winberg

Generalsekreterare

Stiftelsen Leading Health Care

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Författarnas förord	7
Sammanfattning	10
1. Inledning	14
1.1 Att främja hälsa – Varför behövs nya arbetssätt?	15
1.2 Folkhälsokontexten i Västmanland – kollektiva och relationella resurser	16
1.3 Uppdragets utformning	18
1.4 Syftet	19
1.5 Aktionsforskningen – en introduktion	19
1.6 Rapportens disposition	22
2. Teoretiska perspektiv på hälsa, livsvillkor och delaktighet	24
2.1 Hälsa som fråga om sammanhang – den socialmedicinska utgångspunkten	24
2.2 Socialt kapital – relationer som resurs för hälsa och delaktighet	26
2.3 Det salutogena perspektivet – delaktighet som hälsofrämjande process	26
2.4 Att kunna påverka sina livsbetingelser	27
2.5 Delaktighet i styrning och organisering – från vardagliga samtal till beslutsprocesser	29
3. Forskningsansats och genomförande	32
3.1 Studiens ansats och material	32
3.2 Gapet mellan forskning och praktik	35
3.3 Vår tillämpning av aktionsforskning	37
3.4 Analysramen	43
3.5 Forskningens tillförlitlighet	46
3.6 Forskningsetiska överväganden	48
4. De fyra kommunerna	49
4.1 Hallstahammar	49
4.2 Fagersta	51
4.3 Norberg	53
4.4 Pettersberg (Västerås stad)	54
5. Fallstudierna – genomförande och resultat i de fyra kommunerna	57
5.1 Hallstahammar	57
5.2 Fagersta	65
5.3 Norberg	73
5.4 Pettersberg (Västerås)	80

6. Mobilisering av invånare	88
6.1 Relationsskrädderi – tillit och mobilisering	90
6.2 Föreningslivets roll för hälsa och integration	93
6.3 Olika logiker i föreningslivets sociala geografi	95
6.4 Eldsjälar och möjliggörare – mellan personligt engagemang och organisatoriskt lärande	97
6.5 Bekantas bekanta – svaga band som mobiliserande kraft	100
6.6 Train-the-Trainers – kapacitetsbyggande för mobilisering	102
6.7 Mobilisering som institutionell förmåga	104
7. Integrering av invånarinflytande i ordinarie processer	106
7.1 Att skapa upptag – från portaler till vardagspraktik	108
7.2 Översättningsarbetet – från berättelse till beslutsunderlag	111
7.3 Ramar, mandat och budget – villkor för faktisk påverkan	114
7.4 Återkoppling och spårbarhet	118
7.5 Vad integrering innebär i praktiken	122
8. Rapportens slutsatser	125
8.1 Folkhälsoarbete – från teknik för styrning till praktik för egenmakt	125
8.2 Kommunvisa lärdomar	127
8.2.1 Hallstahammar	128
8.2.2 Fagersta	133
8.2.3 Norberg	139
8.2.4 Pettersberg (Västerås)	144
8.3 Systemiska slutsatser – från delaktighet till varaktig förändring	151
8.3.1 Ett konkret och gemensamt fokus	152
8.3.2 Relationer är metoden	153
8.3.3 Systemiskt erkännande – Vems verklighet styr?	154
8.3.4 Struktur, samverkan och minskat personberoende	157
8.3.5 Kommunikation som systemvillkor	159
8.3.6 Integrering i styrningen	161
8.4 Sammanfattande diskussion	163
8.4.1 En fördjupning av teorin om organisatoriska mellanrum	164
8.4.2 Livsekologisk samverkan	167
8.4.3 En samlad riktning för hälsofrämjande arbete	173
9. Lärdomar för aktionsforskningen	175
9.1 Forskarens ramhållande funktion	175
9.2 Relationell forskningspraxis och mikroempiri	176
9.3 Närhet, distans och forskningsintegritet	177
9.4 Aktionsforskningens relation till förändringsmotstånd	178
9.5 Att stärka organisationers kapacitet för att absorbera forskning	179
Referenser	181

FÖRFATTARNAS FÖRORD

Många av de frågor som i dag präglar samhällsutvecklingen, som hälsa, trygghet, ungas livsvillkor och social sammanhållning, formas i hög grad i människors vardagliga liv och berör samtidigt flera delar av samhället. Det är frågor som ofta hamnar mellan organisationers uppdrag, mellan professioners kunskapstraditioner och också mellan systemets sätt att förstå problem och människors levda erfarenheter. Organisationers formella strukturer räcker sällan till för att hantera komplexa och relationella processer. Det uppstår därför situationer och frågor som inte riktigt hör hemma någonstans, eller som kräver att flera aktörer samspelar bortom sina formella mandat. Forskaren Mats Tyrstrup har beskrivit dessa glapp mellan verksamheter som *organisatoriska mellanrum*.

För invånare är alltså livssituationer mer sammanhängande processer. Verkligheten är mer sammanvävd än den organisatoriska uppdelningen i sektorer, mandat och ansvar, och när organisationer möter denna verklighet uppstår ofta friktion. Ur ett invånarperspektiv kan organisationerna själva framstå som glapp, mellanrum, i det sammanhang där livet levs.

Vår forskning i fyra västmanländska kommuner (Fagersta, Hallstahammar, Norberg och Pettersberg i Västerås) tog avstamp i detta perspektivskifte. Vi har utgått från den analytiska kategorin "organisatoriska mellanrum", men betraktat den ur ett underifrånperspektiv. För att hantera glappen i organiseringen av samhällets stöd behövs mer än ökad samordning mellan organisationer, exempelvis genom samverkansforum, avtal eller gemensamma projekt. I mellanrummen uppstår också spänningar mellan styrningens behov av tydliga strukturer och den relationella logik genom vilken människor faktiskt samverkar och problem hanteras i praktiken.

När man utgår från människors levda liv blir andra typer av mellanrum synliga. Inte bara organisatoriska glapp mellan verksamheter, utan också relationella glapp (brist på relationer och tillit), kunskapsmässiga glapp (där olika kunskapsformer inte möts) och kulturella glapp (skilda sätt att förstå problem och ansvar). Dessa mellanrum utgör ofta blinda fläckar i mer strukturellt orienterade samverkansmodeller. För att samverkan ska fungera behöver människor, erfarenheter och kunskapsformer kopplas samman. Samtidigt kan ett sådant underifrånperspektiv göra organisatorisk samverkan mer träffsäker, eftersom organisationer får en annan karta över var samordning faktiskt behövs och hur den kan utformas tillsammans med invånare och andra aktörer.

Fokus i den aktionsforskningsprocess som denna forskningsrapport beskriver var att tillsammans med invånare, civilsamhälle, näringsliv, kommuner och region utveckla nya sätt att organisera delaktighet och samverkan i hälsofrämjande syfte. Arbetet syftade också till att

stärka kommunernas upptagsförmåga så att det som utvecklas i mellanrummen kan tas om hand och få varaktiga effekter i verksamheter och samhälle.

Arbetet har således bidragit till en teoribildning om hur kapacitet i mellanrummen kan byggas och integreras i ordinarie styrning som en grund för mer hållbar samhällsutveckling. Vi menar att utvecklingen av relationella och lokala samhällsekologier behöver ges större utrymme, där invånare, civilsamhälle, näringsliv och institutioner tillsammans bygger långsiktig hälsa samt kapacitet för delaktighet och gemensamt ansvarstagande. Detta förhållningssätt till samverkan, med utgångspunkt i livets sammanvävda processer, benämner vi *livsekologisk samverkan*. Det utgör ett teoretiskt ramverk som vi hoppas kan bidra till att generera och vägleda kontextuellt förankrade samverkansmodeller snarare än standardiserade arbetssätt.

Ramverket för aktionsforskningen har varit en långsiktig process för förbättrad folkhälsa i linje med den regionala utvecklingsstrategin för Västmanland, under rubriken *Ett Livskraftigt Västmanland*. Initiativet till aktionsforskningen togs av folkhälsochefen i Region Västmanland, och regionen var också finansiär. Kommunerna bidrog med de egna medarbetarnas insatser, samt med lokaler och andra resurser som behövdes för workshopar, möten och andra aktiviteter.

Forskningen har haft sin akademiska förankring inom stiftelsen Leading Health Care (LHC) och Handelshögskolan i Stockholm. LHC har även bidragit med kvalitetsgranskning och layout av rapporten.

Arbetet som ligger till grund för denna forskningsrapport växte fram tillsammans med Mats Tyrstrup. Det var också han som utformade de aktionsforskningsstrategier som kom att prägla arbetet i kommunerna. Mats gick bort innan arbetet med rapporten påbörjades. De erfarenheter och resultat som växte fram under hans vetenskapliga ledning har därefter legat till grund för den fördjupning och systematisering av teorin om organisatoriska mellanrum som rapporten kretsar kring. Vår förhoppning är att den utgör en vidareutveckling i linje med de perspektiv som Mats själv bidrog till att formulera.

Denna studie hade inte varit möjlig utan bidrag från ett stort antal personer. Ni är så många att vi har valt att följa principen ingen nämnd, ingen glömd. Alla har generöst delat med sig av sina erfarenheter och sin tid, gett oss värdefull återkoppling på våra analyser och förslag och bidragit till att föra processen framåt. Ett särskilt tack vill vi rikta dels till folkhälsoenhetens medarbetare inom Region Västmanland, dels till medarbetare i de medverkande kommunerna. Ett varmt tack riktar vi också till er engagerade och nyfikna invånare som ingått i aktionsforskningens lärandeprocess och bidragit till dess kunskapsproduktion. Stort tack även till er företrädare för civilsamhället och näringslivet som med stor entusiasm har engagerat er.

Det är tillsammans med er alla som den kunskap som ligger till grund för denna rapport har kunnat växa fram. Genom ert engagemang i forskningen och ert aktiva arbete med att utveckla lokalsamhället har ni genererat insikter som förhoppningsvis kan bidra till samhällsutveckling i bredare och djupare mening.

Uppsala, mars 2026

Majid Asgari

Doktorand

Uppsala Universitet

Fatane Salehi

Grundare

FS Utveckling AB

SAMMANFATTNING

Denna forskningsrapport redovisar resultat och lärdomar från en närmare treårig aktionsforskningsprocess om främjande av folkhälsa i Västmanland, genomförd i samverkan mellan Region Västmanland och kommunerna Hallstahammar, Fagersta, Norberg samt stadsdelen Pettersberg i Västerås. Arbetet har haft som övergripande syfte att, genom ett aktionsforskningsbaserat och lärande arbetssätt, både stödja kommunernas och regionens utvecklingsarbete inom folkhälsa och delaktighet och utveckla kunskap om hur lokala resurser och invånares perspektiv och initiativ kan tas till vara och integreras i ordinarie verksamhet över tid.

Utvecklingsarbetet i Västmanland har genomförts gemensamt med invånare, forskare, kommunala och regionala tjänstepersoner, chefer och lokala aktörer vilka följt och utvecklat pågående processer. Det innebär att rapportens slutsatser bygger på praktiska erfarenheter av vad som faktiskt fungerat, och vad som visat sig svårt, i konkreta kommunala sammanhang. Datamaterialet består av workshops, intervjuer, deltagande observationer, dialoger samt dokumentstudier. I processen har särskilda arbetssätt prövats, däribland nätverksbaserad mobilisering genom *Bekantas bekanta* och kapacitetsbyggande genom *Train-the-Trainers*. Dessa har fungerat både som praktiska verktyg och som analytiska ingångar för att förstå hur engagemang uppstår och vidmakthålls.

Utgångspunkten för arbetet är att god och jämlik hälsa inte kan uppnås enbart genom planering, färdiga modeller eller riktade insatser, utan kräver arbetssätt som tar sin början i människors vardag och som ger faktisk möjlighet till påverkan. Delaktighet kring hälsofrämjande arbete bör förstås som en organisatorisk upptagsförmåga, det vill säga kommuners och regioners kapacitet att skapa former där invånares erfarenheter och perspektiv, tillsammans med kunskap och initiativ från civilsamhälle, verksamheter, näringsliv och andra relevanta aktörer, kan lyssnas till, tas emot, bearbetas och omsättas i beslut, prioriteringar och verksamhetsutveckling.

Forskningsrapporten tar teoretiskt avstamp i att arbetet med att mobilisera invånare och föra in deras perspektiv i ordinarie beslutsprocesser ofta initieras i en lärande- och relationslogik. Detta arbete kan inte från början definieras fullt ut, vilket är normalt och nödvändigt. Relationslogiken fungerar bäst när problem är otydliga eller föränderliga, och bygger på att ansvar delas och omförhandlas. Den kommunala styrningslogiken kräver å andra sidan tydlig ansvarsfördelning, förutsägbarhet, uppföljning och organisatorisk placering. Styrningslogiken fungerar bäst när uppgifter är tydligt definierade, ansvar kan placeras och resultat kan mätas.

En genomgående observation i rapporten är den strukturella spänning som uppstår mellan ovannämnda logiker. Styrningslogiken är nödvändig för rättssäkerhet och likvärdighet. Men det innebär också att arbete som inte passar i befintliga format blir svårt att placera, att ansvar för relationer som spänner över nivåer ofta är otydligt, och att lärande och tillit saknar "ägare" i styrkedjan. När styrningslogiken och relationslogiken inte hålls samman genom medveten organisering (exempelvis genom ansvar för sammanlänkning mellan logikerna och genom organisatoriska bärare för det relationella arbetet) uppstår organisatoriska mellanrum, där relationella och kunskapsmässiga glapp riskerar att förbli oadresserade.

I dessa mellanrum hamnar ofta det relationsburna delaktighetsarbetet. Det finns, det görs och det värderas, men ofta utan organisatoriskt fäste. Ingen nivå har fullt ansvar, vilket exempelvis innebär att invånares perspektiv ges legitimitet i dialog men inte alltid erkänns som beslutsrelevant kunskap. Organisatoriska mellanrum förklaras inte främst av bristande engagemang eller resurser, utan av hur ansvar, mandat och samordning är organiserade i styrkedjan. Studien visar hur aktiv *relationsförtätning* mellan nivåer, professioner, aktörer och invånare fungerar som en mekanism som reducerar friktion och gör spänningar mellan relationslogik och styrningslogik hanterbara. Det stärker i sin tur organisationers förmåga att gemensamt med invånare och andra aktörer möta komplexa samhällsutmaningar i samspel med lokala resurser.

I fält har aktionsforskningsteamet arbetat med att etablera de processuella förutsättningar som krävs för att lokal kunskap ska kunna erkännas och mobiliseras som resurser i folkhälsoarbetet. Genom detta arbete initierades processer som successivt omformade hur problem och frågeställningar artikuleras, vilka aktörer som betraktas som kunskapsbärare samt vilka handlingsalternativ som uppfattas som möjliga. Dessa förändringar tog sig uttryck i både förskjutningar i dominerande tankesätt och arbetssätt, samt i mer konkreta organisatoriska avtryck. Nya former för samverkan och självorganisering började därigenom växa fram i organisatoriska mellanrum som tidigare präglats av otydligt ansvar och avsaknad av formellt ägarskap. I flera sammanhang har detta möjliggjort att lokala initiativ kunnat utvecklas och konsolideras.

Förändringarna har skett gradvis och i olika tempo, i linje med aktionsforskningens iterativa logik där varje steg skapar nya förutsättningar för fortsatt lärande och handling. Den rörelse som initierats innebär att invånare i ökande grad inte enbart bjuds in till färdiga insatser, utan själva kliver in i mellanrummen och organiserar, deltar och tar ansvar utifrån upplevda behov.

Inom ramen för aktionsforskningsprocessen har forskarteamet aktivt bidragit till kapacitetsutveckling genom två parallella insatser. Dels har processen stärkt den organisatoriska kapaciteten genom att tillföra analytiska begrepp och tolkningsramar som gett kommunerna ett gemensamt språk för att förstå varför delaktighetsarbete tidigare har

fastnat och var i organisationen sådana processer tenderar att tyna bort. Detta har gjort det möjligt att tydligare lokalisera hur delaktighet relaterar till styrkedjan, vilket i sin tur har bidragit till en förskjutning från dialog som enskild aktivitet till dialog som en integrerad del av ordinarie styrning och uppföljning. Dels har forskarteamet bidragit till kunskapsmässig och relationell kapacitet genom kontinuerlig teoretisk fördjupning i möten, samtal och gemensamma läroprocesser. Detta har bland annat inneburit arbete med samtalsmetodik och gruppdynamik, exempelvis hur trygga samtalsmiljöer kan skapas i möten med invånare, hur talutrymme kan fördelas och hur olika erfarenheter kan ges legitimitet som kunskap. Inom ramen för arbetet har även vetenskapligt förankrade dialogiska mötesformer utvecklats och prövats, där fokus legat på att främja gemensamt utforskande snarare än informationsöverföring, exempelvis genom att medvetet undvika föreläsnings- och presentationsformat.

Rapportens kommunvisa analyser visar bland annat att likartade strukturella mönster återkommer oberoende av lokala kontexter och organisatoriska förutsättningar. I samtliga kommuner framträder vardagsnära, ofta småskaliga förändringar som initiala utlösande faktorer för mer omfattande organisatorisk utveckling.

De tvärgående slutsatserna indikerar ett gemensamt behov av att ompröva folkhälsoarbetets grundläggande logik. Det innebär att i stället för att primärt förstå folkhälsa som ett tekniskt och styrningsorienterat policyområde, bör folkhälsoarbete ses som en praktik för egenmakt och kollektiv handlingsförmåga, där invånare, professionella, politiker, beslutsfattare och andra aktörer gemensamt formar förutsättningar för hälsa och livskvalitet.

På systemisk analysnivå identifierar rapporten ett antal övergripande villkor för att invånardelaktighet och samverkan ska få faktisk betydelse i kommunal praktik. Det handlar om organisatoriska kapaciteter för att hantera spänningen mellan styrlogik och relationslogik. Ett villkor är att det finns tydliga mandat och resurser för att ta emot och arbeta vidare med invånares perspektiv. Med mandat avses här inte enbart formella befogenheter i organisationen, utan att invånare, eldsjälarna och civilsamhällets aktörer ges reell tyngd i processer där problem formuleras, prioriteringar görs och inriktningar sätts. Samtidigt krävs att kommunerna avsätter organisatoriska resurser för att kunna bära detta arbete över tid.

Vidare visar analysen att kommunala organisationer behöver utveckla strukturer för institutionellt *upptag*, det vill säga funktioner och arbetsformer som systematiskt kopplar dialoger och platsbundna erfarenheter till ordinarie processer för styrning, planering och budget. För att invånares erfarenheter, berättelser och resurser ska kunna bli beslutsrelevanta krävs översättningskapacitet, där invånare och professionella gemensamt arbetar med att formulera erfarenheter på sätt som kan hanteras inom kommunala styrlogiker. Detta arbete förutsätter förståelse för både vardagens sammanhang och

organisationens krav, och kan stärkas genom forskningsstöd som bidrar med analytiska begrepp, struktur och tolkningsramar.

Slutligen framträder kommunikation som ett avgörande systemvillkor. Särskilt återkoppling och spårbarhet är centrala för delaktighetens och utvecklingsarbetets legitimitet, eftersom samtliga involverade behöver kunna se vad deras engagemang har lett till och hur deras bidrag har hanterats. I studien framstår kommunikation därmed inte som en stödjande funktion, utan som en integrerad del av utvecklingsarbetet och en förutsättning för tillit, lärande och långsiktig organisatorisk kapacitet.

Sammanfattningsvis visar forskningsrapporten hur hållbart folkhälsoarbete förutsätter att hälsa förstås som något som formas i vardagslivets sociala och rumsliga praktiker, snarare än som resultatet av avgränsade insatser. Detta innebär att samhällsutveckling behöver utgå från och mobilisera lokala resurser och kollektiva handlingsförmågor, samt möjliggöra för invånare att aktivt delta i skapandet av de livsvillkor de värdesätter. För att detta ska vara möjligt krävs institutionella strukturer som erkänner och organiserar det arbete som sker i de organisatoriska mellanrummen, och som förmår integrera relationella och lärande processer i ordinarie styrning och beslutsfattande. I rapporten benämns denna praktik livsekologisk samverkan. Genom aktionsforskningsprocessen har en teoriram utvecklats för hur sådan kapacitet kan byggas upp.

Rapporten erbjuder därmed ett kunskapsunderlag för fortsatt utveckling av folkhälsoarbetet i Västmanland, med relevans även för andra kommuner och regioner som står inför liknande utmaningar.

1. INLEDNING

Denna forskningsrapport bygger på ett aktionsforskningsuppdrag som initierades under första kvartalet 2023, gick in i ett operativt skede under andra kvartalet samma år och pågick till december 2025. Initiativtagare var Folkhälsoenheten inom Region Västmanland.

Uppdraget tog form i en kontext där folkhälsoarbetet under lång tid haft en tydlig förankring i strategier och styrdokument, men där det samtidigt fanns ett växande behov av att pröva arbetssätt som bättre förmår fånga och stödja de processer genom vilka hälsa formas i människors vardag. I rapporten beskriver och analyserar vi hur uppdraget genomfördes i samverkan mellan Folkhälsoenheten och kommunala verksamheter samt aktörer i civilsamhället, invånare och lokala sammanhang, och vilka erfarenheter och lärdomar som växte fram genom detta arbete.

Regionens folkhälsoarbete utgår från den regionala utvecklingsstrategin (RUS), där jämlik hälsa, social hållbarhet och delaktighet utgör bärande mål. I strategin betonas betydelsen av att mobilisera lokala krafter såsom föreningsliv, civilsamhälle, eldsjälar och andra informella nätverk för att skapa goda livsvillkor i hela länet. Vidare lyfts behovet av att stärka kopplingen mellan det lokala och det regionala samt att utveckla former för gemensamt lärande mellan kommuner.

Mot denna bakgrund erbjöds kommunerna i länet möjlighet att delta i forskningsuppdragets genomförande. Vi valde att avgränsa arbetet till fyra kommuner: Hallstahammar, Fagersta, Norberg och Västerås (stadsdelen Pettersberg). Avgränsningen utgjorde ett medvetet metodologiskt val, kopplat till genomförbarhet och kvalitet i den forskning som bedrevs. Kommunerna representerade också olika typer av lokala förutsättningar och utvecklingsinriktningar, vilket skapade goda förutsättningar för lärande och analys över flera typer av sammanhang.

1.1 Att främja hälsa – Varför behövs nya arbetssätt?

Inom folkhälsoforskningen finns en bredare utveckling som under de senaste decennierna successivt har förändrat hur hälsa förstås och analyseras. Allt eftersom forskningen har fördjupats har fokus i ökande grad förskjutits bort från ett snävt individualiserat hälsobegrepp, där hälsa främst förklaras genom individuella livsstilsval eller biologiska förutsättningar. I stället har ett mer relationellt och kontextuellt perspektiv vuxit fram där hälsa också förstås som något som formas i samspelet mellan människor, samhälleliga strukturer och de fysiska, sociala och kulturella miljöer där vardagslivet tar form. Forskningen visar allt tydligare hur faktorer såsom tillit, sociala relationer, upplevd meningsfullhet samt möjligheter till inflytande och deltagande i gemensamma sammanhang spelar en avgörande roll för både hälsa och livskvalitet.

Å andra sidan visar både forskning och erfarenhet från praktiken att denna kunskapsutveckling endast i begränsad utsträckning har fått genomslag i hur folkhälsoarbetet organiseras. Stora delar av folkhälsoarbetet präglas fortfarande av sektoriserade strukturer, tidsbegränsade projekt och styrformer med stark betoning på individnivå. Inom sådana ramar tenderar komplexa samhällsutmaningar såsom psykisk ohälsa, ensamhet eller bristande delaktighet, behandlas som avgränsade och separata problem. Det innebär att frågor som i människors vardag hänger nära samman i praktiken delas upp, hanteras var för sig och ofta inom olika organisatoriska stuprör. På så sätt försvåras ett helhetsperspektiv, och även möjligheterna att arbeta med de relationella och samhälleliga processer som långsiktigt formar hälsa i vardagen.

En följd av detta sätt att organisera arbetet är också att lokala resurser, liksom den kollektiva kapacitet och kraft som finns hos individer och gemenskaper, i stor utsträckning förblir outnyttjade. Insatser utformas ofta utifrån ett uppifrån-och-ned-perspektiv och presenteras som ett slags ”smörgåsbord” av åtgärder, där individer förväntas navigera bland färdiga erbjudanden. I praktiken innebär detta att ansvaret för att skapa helhet och riktning i stödet i hög grad läggs på den enskilde.

Ett annat sätt att förstå detta är att jämföra det färdigdukade smörgåsbordet med ett ”gemensamt kök”. I smörgåsbordets logik förutsätts att individen redan vet vad hen behöver, har förmåga att välja mellan olika alternativ och kan kombinera dessa till något som fungerar i den egna livssituationen. I ett gemensamt kök är utgångspunkten i stället att människor tillsammans identifierar behov, delar resurser, prövar lösningar och skapar mening i det som växer fram. Ett sådant förhållningssätt synliggör och aktiverar den kollektiva kompetens som finns i lokalsamhället, snarare än att fragmentera behoven i separata insatser. När insatser utformas utan att de berörda själva deltar uppstår en risk att de inte svarar mot deras verkliga behov.

För personer med sammansatta eller komplexa livssituationer blir smörgåsbordslogiken särskilt svår och otillräcklig eftersom den förutsätter tillgång till resurser som i sig är ojämlikt fördelade. När förutsättningarna saknas riskerar erbjudna insatser att inte bli tillgängliga i praktiken, även om de formellt sett finns. Det som då framstår som ett individuellt misslyckande är i själva verket ofta ett uttryck för hur stödsystemen är organiserade. I sådana situationer uppstår inte sällan frustration hos professionella och organisationer över att insatser inte nyttjas, samtidigt som skuld och skam läggs på individer och grupper som anses "inte ta emot" eller "inte förstå" det stöd som erbjuds. De underliggande strukturella och relationella orsakerna till att insatserna inte får avsedd effekt osynliggörs.

1.2 Folkhälsokontexten i Västmanland – kollektiva och relationella resurser

Västmanland utgör ett regionalt sammanhang där folkhälsofrågor under lång tid haft en tydlig institutionell närvaro. Samtliga kommuner har egna planer, nätverk och samverkansformer och flera har under längre tid arbetat med invånardialoger, trygghetsfrågor och social hållbarhet. Samtidigt visar regionala uppföljningar att skillnader i hälsa mellan grupper och geografiska områden fortsatt är påtagliga. Ojämligheten följer välkända sociala mönster kopplade till utbildningsnivå, sysselsättning, ekonomiska förutsättningar och levnadsvillkor. Därtill framträder skillnader i människors möjligheter att delta i samhällslivet och att påverka frågor som rör den egna livsmiljön. Dessa skillnader tar sig uttryck i varierande tillgång till inflytande, sociala nätverk och gemensamma arenor.

Västmanlands historiska och sociala kontext är i detta sammanhang av betydelse. Länet har formats av industriella strukturer som under lång tid organiserat arbetsliv, vardagsliv och sociala relationer. I olika delar av länet har gruv- och bergsbruk, järn- och stålindustri samt verkstads- och elektroteknisk industri haft en dominerande roll. Dessa näringar har inte enbart påverkat de ekonomiska villkoren, utan också präglat lokalsamhällets kultur, vardagsrytmer och föreställningar om arbete, ansvar och tillhörighet. Arbetet har fungerat som en central nod kring vilken bostad, föreningsliv och sociala relationer organiserats.

Näringslivet har samtidigt genomgått en betydande omvandling. I dag präglas länet av en mer diversifierad ekonomi där avancerad industri, energiteknik och elektrifiering samexisterar med handel, logistik, tjänstesektor, jordbruk samt en omfattande offentlig sektor och akademisk verksamhet. Stora internationellt verksamma företag, särskilt inom energi- och teknikområdet, samverkar med ett brett spektrum av små och medelstora företag, ofta integrerade i globala värdekedjor. Arbetsmarknaden kännetecknas därmed av högre specialisering, ökad rörlighet och större beroende av extern kompetensförsörjning, men där skillnaderna mellan olika delar av länet består.

Denna samtida utveckling påverkar vardagsliv och hälsa på andra sätt än det traditionella

industrisamhället. För vissa grupper innebär utvecklingen stabil sysselsättning och stark framtidsorientering, för andra otrygghet, tidsbegränsade anställningar eller svagare förankring i lokala sammanhang. Jordbruket, som fortsatt är betydelsefullt i delar av länet, genomgår en motsvarande strukturförändring med färre men större enheter, vilket påverkar både arbetsliv och social organisering i landsbygdsområden. Sammantaget bidrar dessa förändringar till en mer komplex social och kulturell väv, där kollektiva sammanhang antar nya former.

Det som är betydelsefullt ur ett folkhälsoperspektiv är just det sociala och kulturella arv som både historiska och samtida arbetslivsstrukturer lämnar efter sig. Hälsa har länge varit nära knuten till arbetsförmåga, uthållighet och ansvarstagande, det vill säga till möjligheten att delta i arbete och gemenskap. Normer om självförsörjning och att inte belasta andra lever delvis kvar, även i ett mer fragmenterat arbetsliv, vilket bidrar till att ohälsa, särskilt psykisk ohälsa, ofta synliggörs sent.

Tidigare bar arbetsplatsen, föreningslivet och fackliga strukturer stora delar av de kollektiva gemenskaperna. I dag skapas gemenskap också genom professionella nätverk, arbetslag, civilsamhälle och lokala initiativ. Hälsorelaterade beteenden fortsätter därmed att vara socialt formade och situerade i gemensamma praktiker, snarare än enbart individuellt motiverade.

I Västmanland lever också många människor med bakgrund i andra länder och kulturer, där kollektiva livsformer fortsatt spelar en central roll. Här organiseras vardagsliv och gemenskap ofta genom familj, släkt och informella nätverk. Normer om ömsesidigt ansvar, omsorg och social närvaro är starka, och individen förstås i relation till andra.

Trots skillnader mellan industriarvets, samtidens arbetsliv och migrationskontexternas kollektiva mönster finns alltså en gemensam nämnare, nämligen att hälsa sällan förstås som ett isolerat individuellt projekt.

I detta sammanhang möter offentliga institutioner alltså ett vardagsliv som i hög grad organiseras genom relationella och kollektiva praktiker som fungerar som *sociala resurser*, medan styrning och organisering ofta utgår från individbaserade modeller. Denna diskrepans skapar ett glapp mellan institutionella arbetssätt och människors faktiska livsvillkor, med konsekvenser för både träffsäkerhet och legitimitet i folkhälsoinsatser.

1.3 Uppdragets utformning

Vårt Uppdrag tog form med ambitionen att stärka det lokala folkhälsoarbetet genom nya sätt att arbeta med delaktighet, dialog och mobilisering. En central utgångspunkt var att hållbar utveckling behöver växa fram i de sammanhang där människor lever sina liv och där kommunal verksamhet verkar, snarare än genom införande av färdiga modeller. Uppdraget inriktades därför mot att utveckla lokalt förankrade arbetssätt i samspel med kommunernas pågående utvecklingsarbete, egna förutsättningar, tillgängliga resurser och ansvar för folkhälsa. I sammanhanget blev det tydligt att det fanns behov av arbetssätt som kunde överbrygga olika nivåer och perspektiv, särskilt i mötet mellan det lokala och det regionala samt mellan strategisk planering och konkret praktik. I uppdraget beskrivs detta explicit som behovet av att "få i gång en rörelse", ett brett engagemang, där tillräckligt många aktörer och invånare blir delaktiga i utvecklingen, utan att arbetet reduceras till ett kortlivat projekt.

När vi i rapporten talar om *delaktighet* avses en helhet där invånares erfarenheter och perspektiv, tillsammans med kunskap och initiativ från civilsamhälle, verksamheter, näringsliv och andra relevanta aktörer, ges reellt utrymme att lyssnas till, bearbetas och omsättas i prioriteringar, beslut och verksamhetsutveckling. Även begreppet samverkan används därför i en bred bemärkelse, där olika samhällsaktörer deltar i gemensamma processer för att förstå och utveckla lokala livsvillkor.

De teman som aktualiserades i uppdraget rörde i första hand hur kunskap om hälsoskapande processer kunde utvecklas i nära relation till kommunala verksamheters samverkan med civilsamhällets aktörer och med invånare. Ramarna för uppdraget formulerades av kommunerna själva utifrån egna mål och pågående utvecklingsprocesser. I samtliga fall fanns redan etablerade initiativ med inriktning mot invånardelaktighet och lokalt engagemang. Vi valde därför att låta aktionsforskningsprocessen bygga vidare på det som redan var i rörelse, med ambitionen att sammanväva befintliga insatser och därigenom stärka den lokala handlingskraften.

Processerna i de fyra kommunerna utvecklades i olika takt. Hallstahammar kom i gång först, där arbetet tidigt kopplades till planeringen av en ny skola i Nibbleområdet. Det utgjorde en konkret utgångspunkt för att bredda planeringsprocessen och synliggöra vardagsnära perspektiv kopplade till platsen och dess framtida funktion. Kort därefter inleddes arbetet i Norberg, där kommunen på politiskt uppdrag undersökte utvecklingsmöjligheter i området Kärrgruvan. Här användes aktionsforskningen som ett verktyg för att sondera och inventera lokala förutsättningar. I Fagersta valdes ett strategiarbete för att främja ungas psykiska hälsa som fokusområde. Forskningen användes för att identifiera behov och möjligheter ur ungas och lokala verksamheters perspektiv. I Pettersberg samordnades aktionsforskningen med ett idéburet offentligt partnerskap (IOP), med särskilt fokus på att stödja invånardrivna initiativ och lägga grund för organiserat engagemang.

1.4 Syftet

Syftet med uppdraget var dubbelt. Å ena sidan handlade det om utveckling i praktiken, det vill säga att stödja kommunernas arbete med att stärka folkhälsa och delaktighet genom lokalt förankrade och långsiktiga förändringsprocesser. Å andra sidan handlade det om kunskapsbildning, det vill säga att utveckla förståelse för hur sådant arbete kan organiseras, stödjas och vidmakthållas över tid, samt att formulera lärdomar som kan vara relevanta även utanför de deltagande kommunerna. Utvecklingsarbetet och kunskapsbildningen bedrevs som sammanflätade processer där praktisk handling, reflektion och analys pågick parallellt.

Centrala frågor rörde hur kommuner kan skapa utrymme för invånarnas egna initiativ och engagemang i folkhälsoarbetet, samt vilka organisatoriska och kulturella förutsättningar som krävs för att delaktighet och samverkan ska kunna bli en integrerad del av ordinarie verksamhet. Andra frågor handlade om hur forskare, tjänstepersoner, civilsamhällesaktörer, professionella och invånare kan bidra till ett gemensamt lärande som leder till varaktig förändring, samt hur lärande på individ-, grupp- och organisationsnivå kan möjliggöras, synliggöras och tas till vara som en bärande del av det långsiktiga folkhälsoarbetet. En ytterligare viktig fråga gällde på vilka sätt aktionsforskning kan fungera som en stödjande och kunskapande praktik i komplexa samhälls- och folkhälsofrågor där flera aktörer, nivåer och kunskapsformer möts.

Dessa frågor var formulerade för att fungera som återkommande orienteringspunkter i arbetet, inte för att leda till entydiga svar. Frågorna prövades, omformulerades och fördjupades i takt med att processerna utvecklades.

Ambitionen med forskningsuppdraget var därmed att genom ett lärande arbetssätt bidra till både lokal utveckling och ökad kunskap om hur delaktighetsorienterat folkhälsoarbete kan organiseras i praktiken. I rapporten tar vi vår utgångspunkt i denna dubbelhet och i de frågor som burit arbetet, och synliggör de erfarenheter, spänningar och möjligheter som uppstod i mötet mellan utveckling och kunskapsbildning

1.5 Aktionsforskningen – en introduktion

Arbetet har genomförts inom ramen för en aktionsforskningsansats. Det innebär att forskning och praktik inte skiljs åt utan utvecklas i samspel. I den här processen har det handlat om att skapa ett gemensamt lärande mellan forskare, kommunala och regionala företrädare och andra yrkesverksamma som på olika sätt arbetar med folkhälsofrågor. Aktionsforskning bygger på idén att kunskap växer fram i handling. I stället för att studera verksamheter på avstånd har forskargruppen deltagit i planering, genomförande och reflektion tillsammans med de medverkande kommunerna. Regionens medarbetare har haft

en central roll, dels som samordnande funktioner, dels som medskapare av processens innehåll och riktning.

Detta arbetssätt har gjort det möjligt att ta tillvara lokala erfarenheter och att låta frågorna växa fram utifrån det som faktiskt händer i verksamheterna. Forskargruppen har haft en modererande och processstödjande roll i förändringsarbetet och i den reflekterande delen av processen där arbetet handlat om att stanna upp, formulera vad man ser och tillsammans diskutera vad som kan läras av det. Arbetet har därför präglats av återkommande loopar – att pröva, iaktta, samtala och justera – där varje del har byggt vidare på den förra.

För att skapa överblick och analytisk tydlighet valde vi en övergripande fasindelning som ett sätt att beskriva arbetets progression över tid. Fasindelningen ska inte förstås som en linjär process där ett steg följer på ett annat i fast ordning. Faserna överlappade i praktiken varandra och utvecklades ibland parallellt. Arbetet formades fortlöpande av det som växte fram i det praktiska genomförandet, vilket innebar att riktning och innehåll kontinuerligt justerades. I det följande beskrivs de tre faserna mer ingående.

Förankringsfasen

Förankrings- och inriktningsfasen utgör en avgörande del av forsknings- och utvecklingsprocessen. Genom fasen skapas de relationella, organisatoriska och kunskapsmässiga förutsättningar som möjliggör det fortsatta arbetet. Arbetet inleds på systemets övergripande nivåer genom dialog med politiska och administrativa aktörer om folkhälsans utmaningar och om vilka verksamheter och sammanhang som bedöms relevanta och beredda att delta. Detta grepp syftar till att tidigt mobilisera legitimitet, ansvar och resurser, vilket skapar kontinuitet och handlingsutrymme i de delar av systemet där utvecklingsarbetet senare tar form.

Processen rör sig därefter stegvis genom organisationer och verksamheter mot mer invånarnära sammanhang. Mobiliseringen sker relationsbaserat, genom rekommendationer, förtroende och upplevd relevans. Förankringsfasen fungerar därmed som en tillits- och lärandeprocess, där ett lyssnande förhållningssätt utan färdiga lösningar möjliggör perspektiv och erfarenheter som annars sällan ges utrymme.

I takt med denna rörelse förskjuts också förståelsen av de lokala sammanhangen, från problemorienterade beskrivningar till ett fokus på resurser och utvecklingspotential.

Iscensättningsfasen

Genom att förankringsfasen mognar övergår arbetet successivt i en iscensättningsfas. Utvecklingsområdena klarnar och arbetet tar form genom successiva prövningar och delmål i ett samspel mellan intention och praktik. Inom aktionsforskning förstås denna förskjutning som en fördjupning, där tidigare etablerade relationer, lärandeprocesser och kunskapsformer tas i anspråk i nya sammanhang.

Utvecklingsarbetet formas genom fortsatt mobilisering av aktörer från invånarnära verksamheter, civilsamhälle, kultur- och idrott, näringsliv och offentlig sektor. Samverkan organiseras kring gemensamma frågor om hur lokala resurser och engagemang kan tas tillvara. Kunskapsbildning förblir en integrerad del av processen, och synliggörandet av arbetet – främst via kommunikatörer – bidrar till en gemensam förståelse av arbetet som en sammanhängande rörelse.

Forskargruppen följer processerna nära och bidrar genom reflekterande samtal till att belysa mönster, spänningar och lärdomar. Aktionsforskningens iterativa spiral (se 3.3) används som analytiskt perspektiv för att förstå samspelet mellan handling, reflektion och förändring över tid.

Uppskalningsfasen

Uppskalningsfasen kan förstås som en fördjupad rörelse där lokala erfarenheter hålls öppna för gemensam prövning och sätts i relation till varandra i olika organisatoriska och kontextuella sammanhang. Uppskalning handlar alltså om att stanna kvar i praktiken och samtidigt vidga dess räckvidd genom jämförelse och gemensam analys. I denna fas riktas uppmärksamheten mot de frågor, processer och arbetssätt som visar sig vara bärkraftiga i praktiken. Lärande delas och vidareutvecklas mellan kommuner och olika aktörer. Att skala upp kan därmed förstås som en pågående och relationell kunskapsprocess där erfarenheter kontinuerligt omformas i dialog med nya sammanhang. Kort uttryckt handlar det om att ta det som fungerar lokalt och göra det användbart i fler sammanhang, dock utan att göra det till en standardlösning.

Forskargruppens roll är att möjliggöra och upprätthålla arenor för gemensamt lärande samt att följa och analysera de processer som utvecklas. Fokus ligger på de villkor som möjliggör eller begränsar lärande och förändring, och på hur relationer mellan nätverk, institutioner och aktörer samverkar över tid. Uppskalningsfasen präglas dessutom av medvetenhet om utvecklingsarbetets komplexitet och de spänningar som uppstår mellan engagemang, tempo och organisatorisk bärkraft. Dessa spänningar blir en central del av den gemensamma reflektionen kring villkor för hållbarhet.

Denna introduktion (1.5) har syftat till att ge en övergripande bild av aktionsforskningens logik och hur arbetet i Västmanland kan förstås som en sammanhängande lärandeprocess. En mer utförlig redogörelse för forskningsansats, material och genomförande ges i kapitel 3.

1.6 Rapportens disposition

Forskningsrapporten består av nio kapitel. De fyra första positionerar studien och avgränsar dess analytiska ram. Tillsammans klargör dessa kapitel uppdragets utgångspunkter, den teoretiska och begreppsliga förståelseram som används, det aktionsforskande arbetssättet samt de kommunala sammanhang inom vilka arbetet har bedrivits.

I kapitel 5 presenteras de fyra kommunvisa fallstudierna. Detta kapitel är ett empiriskt referenskapitel. Dess beskrivningar kan läsas fristående, men får sin fulla betydelse i relation till de tre påföljande analytiska kapitlen.

Kapitel 6 och 7 kan läsas som sammanhållna analyskapitel där det empiriska materialet tolkas och sätts i relation till den teoretiska ramen. Kapitel 8 samlar och syntetiserar rapportens slutsatser. I detta kapitel används även uppföljande intervjuer i reflekterande syfte, för att pröva och fördjupa de slutsatser som vuxit fram. Avslutningsvis diskuteras i kapitel 9 de metodologiska lärdomarna.

Kapitel 1

Introducerar rapporten och ger en samlad bild av uppdraget, syftet, folkhälsokontexten i Västmanland och det aktionsforskande arbetssättet.

Kapitel 2

fördjupar den teoretiska och analytiska ramen för rapporten. Här behandlas socialmedicinska perspektiv, salutogen teori och idéer om delaktighet och mobilisering, samt hur dessa kan förstås i relation till regionens folkhälsopolitiska mål.

Kapitel 3

beskriver aktionsforskningen som metod och utvecklar hur processen har organiserats, hur data samlats in och hur forskargruppen tillsammans med kommunerna har arbetat för att skapa lärande i praktiken.

Kapitel 4

fokuserar på de fyra medverkande kommunernas strukturella förutsättningar. Beskrivningarna baseras huvudsakligen på kommunala och regionala dokument och rapporter, och syftar till att synliggöra de institutionella narrativ som ramar in kommunernas och regionens handlingsutrymme.

Kapitel 5

innehåller de fyra fallstudierna, en för varje kommun. Kapitlet utgör rapportens empiriska grund och ger en redovisning av de processer, aktiviteter och resultat som aktionsforskningen genererade lokalt.

Kapitel 6

analyserar mobilisering som en relationell och institutionell förmåga i kommunernas hälsofrämjande arbete, i den samskapande aktionsforskningsprocess där arbetssätt prövades, justerades och spreds.

Kapitel 7

analyserar hur perspektiv, kunskap och resurser som mobiliseringen genererar integreras i kommunernas ordinarie styrnings- och beslutsprocesser, samt vilka organisatoriska, kulturella och materiella faktorer som påverkar detta arbete.

Kapitel 8

utgör rapportens analytiska syntes och presenterar dels de kommunvisa lärdomarna (8.2), dels de tvärgående och generaliserade slutsatserna (8.3). Avsnitt 8.4 diskuterar rapportens slutsatser.

Kapitel 9

utvecklar de metodologiska lärdomarna, det vill säga vad processen i Västmanland bidrar med till aktionsforskningen och de tillämpade strategierna.

2. TEORETISKA PERSPEKTIV PÅ HÄLSA, LIVSVILLKOR OCH DELAKTIGHET

Detta kapitel presenterar de teoretiska perspektiv som ligger till grund för studiens analys av hälsa, livsvillkor och delaktighet. Folkhälsa i denna mening behöver förstås både som ett resultat av människors sociala och materiella omgivningar och som något som formas genom deras möjligheter att påverka och orientera sig i vardagen. Dessa två grundteser, att hälsa är beroende av strukturella villkor och att hälsa stärks när människor kan påverka sina livsbetingelser, utgör en röd tråd genom kapitlet. De teoretiska perspektiv som följer belyser olika dimensioner av denna helhet.

2.1 Hälsa som fråga om sammanhang – den socialmedicinska utgångspunkten

Ett centralt antagande inom socialmedicin är att människors hälsa formas i nära relation till de livsvillkor som omger dem. Hälsa förstås i första hand som ett resultat av samspelet mellan människor och deras sociala, ekonomiska och miljömässiga omgivningar (Dahlgren & Whitehead, 1991). Denna grundsyn innebär att folkhälsa inte primärt kan förklaras genom individuella beteenden, utan måste förstås som ett uttryck för hur samhällen organiserar möjligheter, resurser och risker. Modern socialepidemiologi har i flera decennier visat hur skillnader i boendemiljö, utbildningsnivå, arbetsvillkor, inkomst, materiella resurser och sociala nätverk samverkar och ger upphov till systematiska skillnader i hälsa mellan grupper (Marmot, 2005; Solar & Irwin, 2010). Dessa sociala bestämningsfaktorer skapar mönster där personer som lever under liknande livsvillkor tenderar att utveckla liknande hälsoutfall.

En viktig utveckling i socialmedicinen är den växande insikten om platsens betydelse, det vill säga hur specifika bostadsområden och lokalsamhällen formar människors möjlighetsstrukturer. Exempelvis har forskningen om "neighbourhood effects" visat att platsbundna resurser och begränsningar påverkar hälsoutfall även när sociodemografiska faktorer kontrolleras (Diez Roux & Mair, 2010). Det handlar om både materiella, sociala och institutionella dimensioner. De materiella dimensionerna (exempelvis tillgång till service, bostäders kvalitet, luftföroreningar, buller, närhet till skolor och kollektivtrafik, grönområden, mötesplatser och trygghet i det offentliga rummet) samspelar med sociala dimensioner i form av normer, tillit, socialt kapital, förekomst av konflikter, graden av social sammanhållning och lokala kulturer. Därtill kommer de institutionella dimensionerna, som rör hur kommuner organiserar resurser och vilka möjligheter som erbjuds till invånare i olika områden. Dessa dimensioner bildar specifika livsvillkor som är resultat av historiska,

ekonomiska och politiska processer.

Forskning om välfärdsorganisationer visar samtidigt att de institutionella dimensionerna inte enbart handlar om resursnivåer eller formell ansvarsfördelning utan också om hur arbetet faktiskt organiseras i praktiken. Organisering producerar effekter, både avsedda och oavsiktliga, som kan förstärka eller motverka ambitionen att utjämna skillnader i livsvillkor (Tyrstrup & Asgari, 2021). Exempelvis, när stöd till barn, unga och familjer formas genom standardiserade rutiner och fragmenterade ansvarskedjor riskerar de organisatoriska lösningarna att bidra till ytterligare belastning, bland annat genom många kortvariga kontakter och brist på sammanhållande relationer. Ett socialmedicinskt perspektiv behöver därför kompletteras med en uppmärksamhet på att välfärdssystemens sätt att organisera stöd i sig utgör en del av människors livsvillkor.

Ojämlig hälsa uppstår även genom hur de olika villkor som människor lever under påverkar kroppen och psyket över tid. Forskning om livsloppsperspektivet (life-course epidemiology) visar att exponering för belastande faktorer ackumuleras och får långsiktiga konsekvenser (Ben-Shlomo & Kuh, 2002). Särskilt betydelsefullt är en typ av belastning som fysiologiskt sliter på kroppen till följd av långvarig stress orsakad av ekonomisk otrygghet, social utsatthet, otrygga bostadsförhållanden eller instabila sociala nätverk (McEwen, 2006). Dessa mekanismer förklarar varför två personer med liknande levnadsvanor kan ha helt olika hälsoutfall beroende på deras livsvillkor. Hälsa är med andra ord inte bara ett resultat av vad människor gör, utan av vad människor *utsätts för* och *har tillgång till*.

Socialmedicinen uppmärksammar även hur ekonomiska resurser, kön, ålder, migrationsbakgrund och utbildning ofta samverkar med geografisk segregation och skapar komplexa mönster av hälsoskillnader (Bambra et al., 2021). I många svenska kommuner följer hälsoskillnader tydligt bostadsområdenas socioekonomiska profil, vilket gör den territoriella dimensionen av folkhälsan särskilt tydlig. Det socialmedicinska perspektivet bidrar därmed med en analytisk ram som gör det möjligt att förstå varför lokala skillnader i trygghet, skolresultat, arbetsmarknadsdeltagande eller socialt kapital får direkta konsekvenser för befolkningens hälsa.

Mot denna bakgrund blir vår första grundtes, alltså att folkhälsoarbete behöver baseras på ett socialmedicinskt snarare än ett individcentrerat synsätt, särskilt viktigt. Ett ensidigt fokus på livsstilsfaktorer riskerar att osynliggöra strukturella orsaker till ohälsa och därmed individualisera problem som i grunden är samhällsliga. Ett förebyggande perspektiv innebär att hälsa förstås som något som skapas genom de gemensamma miljöer där människor lever sina liv, där fysiska, sociala och organisatoriska sammanhang tillsammans formar kollektiva förutsättningar för hälsosamma levnadsmönster.

2.2 Socialt kapital – relationer som resurs för hälsa och delaktighet

I både sociologi och folkhälsovetenskap används begreppet socialt kapital för att beskriva de resurser som uppstår ur relationer, nätverk och normer av ömsesidighet (Putnam, 2000). Socialt kapital har betydelse för hälsa och delaktighet eftersom det påverkar människors tillgång till stöd, information, gemenskap och handlingsmöjligheter.

En etablerad distinktion är uppdelningen mellan tre former av socialt kapital. *Bonding social capital* avser de starka band som finns inom grupper med liknande bakgrund och som skapar trygghet och praktiskt stöd. *Bridging social capital* beskriver relationer mellan grupper med olika social eller kulturell bakgrund och förknippas med tillgång till nya perspektiv, möjligheter och svagare men mer överbyggande nätverk. Att relationer mellan människor med olika bakgrund kan fungera som en resurs för utveckling och samhällelig vitalitet är en tanke med lång intellektuell historia. John Stuart Mill formulerade redan på 1800-talet att det är ”svårt att överskatta värdet av att människor möter dem som är olika dem själva”, eftersom sådana möten utgör en av ”de främsta källorna till samhällelig utveckling” (Mill, 1848). Denna idé ligger nära senare socialkapitalteori, och alltså i synnerhet bridging social capital. En tredje form, *Linking social capital*, handlar om relationer vertikalt mellan invånare och institutioner, där ömsesidig tillit och kontakt med offentliga aktörer blir en resurs för påverkan och möjligheten att få genomslag i formella processer (Szreter & Woolcock, 2004).

I ett folkhälsoperspektiv är de olika formerna av socialt kapital betydelsefulla eftersom de skapar olika möjligheter till stöd, mobilisering och inflytande. De bidrar därmed med en relationell dimension till förståelsen av hur livsvillkor formas och hur människor kan påverka sina sociala och institutionella omgivningar.

2.3 Det salutogena perspektivet – delaktighet som hälsofrämjande process

Det salutogena perspektivet utvecklades av Aaron Antonovsky som ett alternativ till en folkhälsopraktik dominerad av patogena förklaringsmodeller. Där patogenes söker orsakerna till ohälsa, riktar salutogenes fokus mot de processer som gör att människor kan bibehålla eller skapa hälsa även i närvaro av stress och belastningar (Antonovsky, 1979, 1987). Den salutogena ansatsen utgår från att stressfaktorer är en oundviklig del av livet; det avgörande är hur människor, tillsammans med sina omgivningar, kan förstå och hantera dessa. Perspektivet flyttar därmed uppmärksamheten från risk till resurser.

Kärnan i teorin är begreppet *känsla av sammanhang* (KASAM), en orientering till världen

som formas genom människors livserfarenheter. KASAM består av tre komponenter.

Begriplighet syftar på i vilken mån händelser och sammanhang uppfattas som strukturerade, konsekventa och förutsägbara. *Hanterbarhet* beskriver individens upplevelse av att ha tillgång till resurser, egna eller via relationer och institutioner, som gör det möjligt att möta livets krav. *Meningsfullhet*, slutligen, handlar om i vilken grad de situationer man står inför upplevs som värda att investera engagemang och känslomässig energi i. Dessa komponenter samspelar. Begriplighet utan meningsfullhet leder till resignation, och meningsfullhet utan hanterbarhet skapar frustration.

En central del av Antonovskys teori är betydelsen av *generella motståndsrresurser* (GMR). GMR omfattar de resurser som stärker människors förmåga att hantera stressfaktorer. Det handlar om stabila och tillitsfulla relationer, socialt stöd, kulturell kontinuitet, ekonomiska resurser, utbildning, tydliga sociala roller, tillgång till kunskap, fungerande institutioner och meningsfulla sociala sammanhang. Dessa resurser kan vara individuella, relationella eller samhällseliga, men deras betydelse uppstår i mötet mellan individer och deras omgivningar. GMR binder därmed samman det salutogena perspektivet med den socialmedicinska förståelsen av hur strukturella villkor formar människors hälsomöjligheter.

I folkhälsoarbetets praktik har det salutogena perspektivet fått genomslag som en resursorienterad ansats som betonar hälsa som en dynamisk och situationsbunden process snarare än ett statiskt tillstånd (Mittelmark et al., 2021). Det innebär att hälsofrämjande arbete inte enbart handlar om att reducera risker, utan om att stärka de sociala, kulturella och institutionella villkor som gör livsvärlden begriplig, hanterbar och meningsfull. I lokalsamhällen kan detta handla om allt från kontinuitet i lokala verksamheter till stabila relationer mellan invånare och offentliga aktörer, tydlig kommunikation, kulturella uttrycksformer eller vardagsstrukturer som skapar förutsägbarhet och tillit. Perspektivet betonar också att känslan av sammanhang inte är en individuell egenskap, utan en relationell och kontextuell orientering.

2.4 Att kunna påverka sina livsbetingelser

Den andra grundtesen i vårt arbete riktar fokus mot en annan och kompletterande mekanism, det vill säga människors möjlighet att påverka sina livsbetingelser. Där det salutogena perspektivet och KASAM handlar om hur människor förstår och orienterar sig i sina liv, handlar upplevelsen av agens (eng. agency) om i vilken utsträckning människor upplever sig kunna påverka och förändra sina villkor. Det är två närliggande men distinkta processer. En stark känsla av sammanhang kan exempelvis förekomma i miljöer där handlingsutrymmet är begränsat, samtidigt som ett högt upplevt inflytande över sin vardag inte nödvändigtvis innebär att tillvaron känns begriplig eller meningsfull. Genom att analysera agens separat blir det därför möjligt att förstå ytterligare dimensioner av sambandet mellan livsvillkor och hälsa.

Inom sociologi och folkhälsovetenskap är upplevelsen av att kunna påverka sin vardag, ofta benämnd *perceived control*, *mastery* eller *agency*, en av de mest robusta förutsägande faktorerna för både psykiskt och fysiskt välbefinnande (Mirowsky & Ross, 2003). Forskningen visar att när människor upplever att deras handlingar har effekt utvecklas mer konstruktiva copingstrategier, lägre grad av kronisk stress och en starkare psykologisk motståndskraft (Pearlin, 1999). Tron på den egna förmågan att hantera utmaningar (*self-efficacy*) har visats stärka motivation, problemlösningsförmåga och uthållighet, vilket i sin tur får direkta konsekvenser för hälsa och beteende (Bandura, 1997). Sådana processer kan beskrivas som positiva spiraler där handlingsförmåga och välbefinnande förstärker varandra över tid.

Till skillnad från individualpsykologiska tolkningar av kontroll betonar sociologisk forskning att agens inte kan förstås som en personlig egenskap i sig. Föreställningen om handlingsutrymme formas och begränsas av de materiella, relationella och institutionella villkor som människor lever under. Möjligheten att påverka sina livsbetingelser handlar således inte bara om psykologiska faktorer, utan om omgivningens responsivitet, tillgången till stödjande nätverk, graden av stabilitet i vardagen och vilka strukturella öppningar för agerande som finns. I detta perspektiv framträder agens som en relationell process. Detta innebär att två personer med liknande psykologiska resurser kan ha helt olika upplevelser av handlingskraft beroende på hur deras livsvillkor är organiserade. Strukturella hinder, såsom otrygga boendeförhållanden, bristande tillgång till service, lågt institutionellt förtroende eller frånvaro av socialt stöd, kan kraftigt begränsa människors upplevelse av inflytande, även om de formellt sett "får" påverka sin situation (Eriksson et al., 2025). Agens bör därför förstås som ett uttryck för hur individ och omgivning samspelar.

Utöver sin funktion som hälsoresurs har agens en normativ och etisk dimension. Inom empowerment-orienterat hälsofrämjande och pedagogiska teorier om *kritisk medvetenhet* framhålls att hälsa och autonomi stärks när människor ges möjlighet att reflektera över sin situation, formulera egna problemdefinitioner och pröva handlingsvägar tillsammans med andra (Wallerstein & Bernstein, 1988; Tengland, 2016). Hälsofrämjande insatser har i denna tradition störst genomslag när de inte enbart syftar till individuell beteendeförändring, utan också stärker människors kontroll över de strukturella villkor som formar deras vardag (Crondahl & Eklund Karlsson, 2016).

Senare forskning om kritisk medvetenhet har ytterligare utvecklat denna idé genom att visa att förmågan att analysera ojämlika strukturer, utveckla motivation att förändra dem och delta i kollektiv handling kan fungera som en utvecklingsresurs, särskilt för unga i marginaliserade positioner (Diemer et al., 2016; Heberle, Rapa & Faragó, 2020). Samtidigt betonas att kritisk medvetenhet behöver kombineras med reella handlingsmöjligheter för att inte skapa ytterligare frustration eller belastning.

Möjligheten att påverka sina livsbetingelser bör därmed förstås på två sätt. Den är dels en

mekanism som påverkar hälsa genom motivation, coping och minskad stress, dels en normativ princip som rör värdighet, självbestämmande och delaktighet i samhällslivet. När människor ges reella förutsättningar att pröva handlingsvägar och se konsekvenserna av sina handlingar förenas individens handlingsutrymme med bredare demokratiska och etiska principer om rättvisa och egenmakt.

Den andra grundtesen vilar därmed på en omfattande kunskapsbas. Genom att skilja mellan känsla av sammanhang och upplevelsen av inflytande över sina livsvillkor tydliggörs hur dessa två mekanismer kompletterar varandra i förståelsen av hur livsvillkor och hälsa hänger samman.

2.5 Delaktighet i styrning och organisering – från vardagliga samtal till beslutsprocesser

I arbetet i Västmanland blev det uppenbart att delaktighet var beroende av hur samtal med invånare och andra aktörer kopplades till kommunal styrning och organisering. För att förstå detta behövs en teoretisk ram som förenar demokrati- och organisationsteori.

Teorin om *deliberativ demokrati* utgår från tanken att demokrati inte enbart består av att medborgare röstar eller engagerar sig selektivt, utan att det krävs strukturerade samtals- och reflekterande processer där de som berörs ges utrymme att argumentera och delta i beslut (Innocenti, 2025). En sådan ansats ställer krav på att samtal i vardagen (informella möten, grannskapsdialoger, invånarråd) har en väg in till de formella beslutsarenorna. Det handlar alltså om ett system där medborgarnas röster kan röra sig mellan det kommunikativa rummet och policyrummet (Dryzek, 2010; Mansbridge & Parkinson, 2012). Denna övergång är en viktig aspekt för att uppnå legitimitet och genomslag i delaktighetsprocesser.

Ett nyckelbegrepp i sammanhanget är *upptag* (eng. uptake), det vill säga att invånarnas bidrag tolkas och faktiskt införlivas i beslutsprocesser. I empiriska studier betonas att när deltagande verkar symboliskt, utan att leda till reell påverkan, minskar deltagarnas upplevda effektivitet och vilja att delta (Sjöberg et al., 2017). För att invånarperspektiv och invånarerfarenheter ska ha betydelse krävs alltså mekanismer för överbyggande funktioner, något vi i projektet benämner ”portaler för upptag”.

Medan deliberativ teori fokuserar på kommunikationsarenor och demokratiska processer, ger organisationsteorin viktiga perspektiv på *hur* kommunala organisationer hanterar invånarnas perspektiv och erfarenheter. En central insikt är att organisationer inte är neutrala överföringskanaler. De har egna logiker, rutiner, språk och filter som påverkar hur perspektiven tas emot, bearbetas och omsätts. Forskning om *översättning* inom organisationsteori betonar att idéer och deltagaruttryck måste översättas, dvs. transformeras,

för att passa in i organisationens beslutsformat och språk (Nilsen & Sandaunet, 2020). När invånarnas berättelser exempelvis handlar om trygghet eller social sammanhållning, måste kommunen via tjänstepersoner översätta dessa till begrepp som passar budget-, plan- eller styrningslogik (t.ex. "trygghetsinvestering", "kommunikationsplan", "inflytandeindikator"). Någon, eller några, behöver fungera som bro mellan invånare och organisation.

Organisationsforskning pekar dessutom på att avståndet mellan policynivå och verksamhetsnivå skapar särskilda kommunikativa utmaningar (Tyrstrup & Asgari, 2021). Policynivån formulerar mål och riktlinjer, medan verksamhetsnivån hanterar komplexa och kontextbundna livssituationer. I detta glapp uppstår inte sällan en begränsad förmåga att uppfatta hur styrningens former påverkar relationer, vardagliga bemötanden och möjligheten att faktiskt svara mot människors behov. Ur ett delaktighetsperspektiv innebär detta att portaler för upptag behöver hantera de strukturella tolkningsskillnader som finns mellan nivåer och yrkesroller.

Organisationsforskning pekar dessutom på att avståndet mellan policynivå och verksamhetsnivå ofta ger upphov till särskilda kommunikativa och organisatoriska utmaningar (Tyrstrup & Asgari, 2021). På policynivån formuleras mål, riktlinjer och indikatorer som utgår från aggregerade problemdefinitioner, generella antaganden och ett behov av jämförbarhet och styrbarhet. Verksamhetsnivån, däremot, verkar i nära kontakt med invånare och hanterar komplexa, situerade och ofta oförutsägbara livssituationer, där professionella bedömningar, relationer och anpassningar är centrala. Tyrstrup och Asgari beskriver detta som *policynivåns blinda fläck*, det vill säga två nivåer som utgår från delvis olika verkligheter och logiker, vilket försvårar ömsesidig förståelse. Policynivån har begränsad insyn i hur styrningens former påverkar vardagligt arbete och faktiska handlingsutrymmen, samtidigt som verksamhetsnivån ofta saknar språk eller mandat för att göra sina erfarenheter begripliga och legitima inom styrkedjan. I detta glapp riskerar viktiga aspekter av invånares behov och erfarenheter att gå förlorade.

Ur ett delaktighetsperspektiv innebär detta att portaler för upptag inte enbart behöver möjliggöra invånares deltagande, utan också hantera de strukturella tolkningsskillnader som finns mellan nivåer, professioner och styrlogiker. Annars riskerar delaktighet att reduceras till ett normativt ideal utan organisatorisk bärighet.

I kommunala processer framträder ofta en spänning mellan två styrlogiker, *tillit* och *kontroll* (styrning). Tillitslogiken handlar om att värdesätta dialog och lyssnande där invånarna upplever att deras perspektiv ges reellt utrymme. Styrningslogiken handlar om planering, uppföljning, mätbarhet och beslut, alltså mer byråkratiska och effektivitetsorienterade system. Forskning visar att dessa två inte behöver vara motsatser men att de kräver aktivt förhandlingsarbete för att kunna samspela (Sabel & Zeitlin, 2012). Ett exempel är att när myndigheter offentliggör hur invånarnas bidrag har påverkat beslut, genom transparens och

återkoppling, ökar tilliten och därmed viljan till fortsatt delaktighet (Sjöberg et al., 2017). En ytterligare organisatorisk dimension, som blivit tydlig i såväl forskning som i vårt empiriska material, är betydelsen av *organisatoriska mellanrum*. Med detta begrepp avses de utrymmen där ansvar, mandat och handlingslogiker inte är tydligt definierade och där frågor som rör invånarnas vardag riskerar att "falla mellan stolarna". Dessa mellanrum uppstår ofta i gränssnittet mellan verksamheter, professioner eller nivåer i styrkedjan, just där många av de komplexa livssituationer som invånare beskriver kräver samordning och kontinuitet (Tyrstrup, 2007). Ett sätt att hantera dessa mellanrum är att arbeta med *relationsförtätning*, det vill säga att skapa tätare, mer horisontella och ömsesidigt sammanhängande relationer mellan aktörer och nivåer. Relationsförtätning ökar organisationers förmåga att identifiera glapp och skapa gemensamma problemförståelser, vilket i sin tur stärker förutsättningarna för att invånarnas erfarenheter ska få genomslag (Tyrstrup et al., 2022). Sammantaget visar teoriramen hur delaktighet i styrning och organisering kan förstås som en processkedja från vardagliga samtal till tillgång till organisatoriska portaler för upptag, till översättning till styrningslogik, till formella beslutsprocesser med återkoppling.

Sammanfattningsvis i detta kapitel kan vi teckna en teoretisk grund för att förstå hur livsvillkor, hälsa och delaktighet formas i samspelet mellan människor och deras omgivningar. Den socialmedicinska ansatsen riktar blicken mot hur platsbundna resurser och strukturella villkor skapar olika förutsättningar för hälsa. Det salutogena perspektivet synliggör hur dessa villkor omsätts i erfarenheter av begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet. Perspektiv på agens klargör hur möjligheten att påverka sin situation blir en central hälsoresurs och en demokratisk princip. Teorier om delaktighet, styrning och organisatoriska översättningsprocesser visar slutligen hur invånarnas röster kan få, eller förlora, genomslag i kommunala beslut. I nästa kapitel konkretiseras hur dessa teoretiska utgångspunkter har påverkat studiens metod och analysprocesser.

3. FORSKNINGSANSATS OCH GENOMFÖRANDE

Detta kapitel beskriver hur vårt arbete genomförts och hur kunskap har vuxit fram i samspelet mellan forskning och praktik. Metodvalen har formats av studiens syfte att förstå komplexa lokala utvecklingsprocesser samtidigt som de medverkande verksamheterna erbjudits utrymme för reflektion och lärande. Det innebär att kapitlet inte enbart redogör för *hur* data samlats in och analyserats, utan också för *varför* vissa arbetssätt valts och vilka epistemologiska och etiska överväganden som följt av detta.

3.1 Studiens ansats och material

Studien bygger på en kvalitativ forskningsstrategi, vilket innebär att fokus ligger på att förstå hur invånare, praktiker och andra berörda aktörer tolkar, erfår och agerar i relation till sina vardagliga livssituationer, sitt arbete, sina organisatoriska villkor och de relationella och lokala sammanhang där de verkar. En sådan ansats lämpar sig särskilt väl i studier som vill fånga komplexa sociala och institutionella processer, där olika aktörer bär på delvis skilda perspektiv och där förståelsen växer fram genom deras berättelser och handlingar. Vårt arbete har i huvudsak haft en induktiv ansats, vilket innebär att analysen i första hand är datadriven och att slutsatser växer fram successivt ur det empiriska materialet. En induktiv ansats innebär att forskaren inte utgår från en förutbestämd teoretisk modell som ska prövas, utan i stället samlar in och analyserar underlag för att identifiera återkommande mönster, föreställningar och begrepp. Detta står i kontrast till en deduktiv ansats där forskaren utifrån etablerade premisser härleder hypoteser som sedan ska testas eller falsifieras. I vårt arbete har datainsamlingen bestått av workshops, fältobservationer, möten och intervjuer, samt dokumentstudier av material producerat av regionen, kommunerna och relevanta nationella aktörer, exempelvis statistik kring folkhälsa i länet, verksamhetsplaner, riktlinjer, rapporter och policydokument. Dokument som kommunala handlingsplaner, folkhälsorapporter, socioekonomiska analyser och styrningsdokument från Region Västmanland har använts för att kontextualisera och nyansera intervjumaterialet samt fungera som jämförelse- och tolkningsram. I vår studie har den induktiva ansatsen inneburit att vi låtit flera typer av källor komplettera och belysa varandra, där varje materialtyp haft en specifik funktion i att utveckla analysens begreppsliga struktur.

Workshops och gemensamma analysmoment

Workshops har utgjort en central metod i aktionsforskningsprocessen. De har fungerat som flerfunktionella arenor där datainsamling, gemensam analys och metodreflektion vävts samman. I denna typ av forskningsansats är det avgörande att metoderna även skapar förutsättningar för ett kollektivt lärande. Workshops har därför använts som ett sätt att föra samman olika erfarenheter och perspektiv i en gemensam undersökande praktik. En viktig egenskap hos workshopformatet är dess kapacitet att generera rika och kontextuellt förankrade beskrivningar. Vi har sett hur formatet är särskilt lämpat för att skapa en flerdimensionell förståelse av lokala förhållanden. Genom samtal i grupp, öppna frågor och gemensam tematisering har deltagarna kunnat bidra med både detaljerade och breda perspektiv på de frågor som stått i fokus. Denna form av kollektiv beskrivning skiljer sig från mer strukturerade datainsamlingsmetoder genom att den inte bara efterfrågar synpunkter utan synliggör hur människor förstår sina vardagsmiljöer och de relationella och organisatoriska villkor som omgärdar dem.

Workshops har också fungerat som *reflexiva rum* där forskningsprocessens karaktär och riktning kontinuerligt kunnat tydliggöras. I aktionsforskning möts ofta flera parallella processer, exempelvis strategiarbeten, lokala utvecklingsinitiativ och administrativa planeringscykler. Genom att återkommande samtala om syfte och ramar har workshopparna hjälpt till att säkerställa att deltagandet förstås som en del av ett kunskapsbildande arbete och inte som konsultativ eller operativ medverkan.

Vi valde medvetet att inte arbeta med presentationsbaserade format, såsom föreläsningar eller PowerPoint, i syfte att främja dialog och gemensamt utforskande. Arbetet organiserades i stället kring tydliga men öppna ramar som gav utrymme för deltagarnas erfarenheter och perspektiv. Forskarna deltog som en del av workshoppen och inte i en ledande eller instruerande roll.

En annan aspekt som tydliggjorts är workshoparnas värde som *iterativa moment*. Med ett iterativt arbetssätt menar vi att analysen utvecklas stegvis, genom återkommande läsningar, kodningar och omprövningar av materialet i takt med att ny empiri samlas in. Workshops utgör således steg i ett fortlöpande utforskande. När de återkommer över tid möjliggörs en cirkulär process där preliminära teman kan prövas, omformuleras och fördjupas tillsammans med deltagarna. Detta fyller även funktionen av respondentvalidering (member checking), samtidigt som den gör analysen till en gemensamt ägd process. Vidare har workshopparna haft en funktion som sträcker sig bortom själva mötestillfället. De har skapat sociala och relationella broar mellan aktörer, vilket i sig utgör en del av metodens styrka. Erfarenheten visar att en öppen, dialogisk metodik kan sänka trösklar för deltagande och bidra till ett klimat där fler perspektiv upplevs som legitima. Det relationella arbetet, som uppstår både i och omkring workshopparna, är därför inte en bieffekt utan en integrerad del av det metodologiska värdet.

Samtidigt har workshoparna fyllt en viktig roll i att synliggöra de organisatoriska villkor som omgärdar delaktighetsarbete. I vissa sammanhang har de fungerat som indikatorer på hur processer är förankrade, hur ansvar och roller uppfattas och var det finns glapp mellan dialog och styrning. Slutligen har workshoparna haft en triangulerande funktion. De har gjort det möjligt att pröva annan empiri (som intervjuer, vardagssamtal eller dokument) i dialog med grupper av invånare, professionella och lokala aktörer. Detta har bidragit till att identifiera konsensus, friktion och alternativa tolkningar, vilket i sin tur stärkt den analytiska skärpan och den teoretiska förankringen.

Intervjuer

Utöver workshops har vi under aktionsforskningsprocessens slutfas genomfört semistrukturerade intervjuer med trettio nyckelpersoner i de fyra kommunerna och regionen, däribland tjänstepersoner, chefer, samordnare, fälthetare, skolpersonal, trygghetssamordnare, socialtjänstens medarbetare samt företrädare för civilsamhälle och föreningsliv. Intervjuerna har varierat i längd, men de flesta har genomförts inom ett intervall på cirka 50–75 minuter. Semistrukturerade intervjuer ger intervjupersonerna stort utrymme att utveckla och nyansera sina svar. Intervjuerna har genomförts både fysiskt och digitalt.

En tematiskt organiserad intervjuguide utformades för att fånga deltagarnas erfarenheter av vardagsarbete, lokala utmaningar och organisering. Guiden bestod av öppna frågor som uppmuntrade till reflektion och fördjupning. Frågorna fungerade som stöd och samtalets riktning formades av deltagarnas egna prioriteringar och erfarenheter. I samtliga intervjuer arbetade vi med följdfrågor för att fördjupa och tydliggöra resonemang, och guiden reviderades successivt i takt med att den induktiva analysen utvecklades.

Intervjuerna rörde bland annat lokala behov och förutsättningar, relationer mellan professioner och verksamheter, invånardialoger, ungas livssituationer, fritids- och trygghetsfrågor, organisering och styrning, samt erfarenheter av olika utvecklingsinitiativ. Vi bad också deltagarna beskriva vad som konkret hänt under processens gång, vilka aktiviteter som genomförts, vilka idéer som uppstått och vilka förändringar de själva observerat i sina verksamheter eller i lokalsamhället.

En viktig del av intervjuerna handlade dessutom om deltagarnas reflektioner kring sin egen medverkan i projektet. Vi intresserade oss för hur de upplevt arbetssättet, vilka insikter det väckt och om de uppfattade att arbetet påverkat deras eget eller andras sätt att tänka om delaktighet, lokala behov, samverkan och samhällsutveckling i stort. Deltagarna ombads även reflektera över om de sett förändringar hos invånare, både små och mer konkreta, i fråga om engagemang, deltagande eller relationer till kommunen.

Dialoger och relationsskrädderi

Empiri har även genererats genom forskarnas kontinuerliga närvaro i de lokala processerna. Detta har innefattat deltagande observationer vid olika evenemang och aktiviteter, återkommande dialoger (både fysiska och digitala) med enskilda invånare, tjänstepersoner och professionella, samt möten i mindre och större grupper.

En del av materialet har även vuxit fram genom handledning, coachning och stöd till lokala aktörer, där samtal om konkreta situationer och vägval utgjort viktiga källor till förståelse. I dessa sammanhang har forskarna haft möjlighet att följa hur idéer prövats, omformulerats och ibland mött motstånd i praktiken.

Därtill har forskningsprocessen inneburit ett aktivt arbete med att koppla samman personer inom och mellan kommuner samt mellan kommuner och regionen. Detta relationsskapande arbete, relationsskrädderi, har fungerat både som en förutsättning för samproduktion och som en empirisk källa i sig.

3.2 Gapet mellan forskning och praktik

Det finns sedan länge en återkommande iakttagelse inom samhälls- och organisationsforskningen som handlar om att ny kunskap och nya forskningsrön inte självklart hittar vägar in i den praktiska verksamheten. Trots att både forskare och praktiker ofta delar målet att förbättra samhällsfunktioner och välfärdssystem råder en påtaglig skillnad i perspektiv, tempo och logik mellan de två världarna. Detta avstånd beskrivs ofta som *ett gap* mellan forskning och praktik, eller med andra ord som ett glapp mellan kunskapens produktion och dess användning.

Konsekvenserna av att forskningsbaserad kunskap inte når ut till, eller fullt ut tas upp i, verksamheter är betydande, och till nackdel för samhällsnyttan av investeringar i forskning (Green et al., 2009). Vidare leder gapet till ineffektivt använda resurser och dubbelarbete i verksamheter. Organisationer arbetar ibland utan att ta till sig evidensgrundade metoder och riskerar att upprepa misstag eller att använda mindre effektiva lösningar (Fixsen et al., 2005). Dessutom finns implikationer för legitimitet och tillit. När forskningen uppfattas som irrelevant stärks inte förtroendet för forsknings- och kunskapsproduktionens roll i verksamhetsutveckling (Green et al., 2009). Detta påverkar i sin tur organisationers förmåga att lära och utvecklas. Verksamheter som inte tar in forskningsbaserad kunskap systematiskt har svagare lärandestrukturer och blir mindre adaptiva inför förändringar. Slutligen medför ett kunskap-praktik-gap en risk för att styrning och policy bygger på antaganden eller politiska preferenser vilket kan leda till felprioriteringar och ojämn kvalitet mellan olika verksamheter och regioner.

Det finns ett ganska omfattande forskningsfält som studerar avståndet mellan forskning och

praktik. Här ska vi inte fördjupa oss i detta område mer än att kort nämna några av de viktigaste bidragande faktorerna, i syfte att bättre förstå aktionsforskningens potential.

En bidragande orsak till att det ofta tar många år innan forskningsresultat når praktisk rutin rör jargong och teoretiskt språk. Forskningen använder ofta abstrakta modeller och fackspråk som gör det svårt för praktiker att ta till sig. Resultaten hittar inte alltid sin väg till praktiker i form av lättillgänglig, lättförståelig och relevant form. Publiceringskanaler och bristande dialog bidrar (Williams et al., 2023). Dessutom utgår forskningsupplägg ofta från kontrollerade miljöer eller idealvillkor, vilket inte stämmer med praktiska verksamheters vardag. Forskningen tar inte alltid hänsyn till lokala kontextuella hinder som kultur, resurser, kompetens eller policy (Westerlund et al., 2019). En annan viktig aspekt handlar om makt- och relationsdynamiken. Vilka aktörer som "äger" och "styr" implementeringen, samt hur forskare och praktiker samarbetar (eller inte) påverkar hur väl kunskap sprids. Om forskning inte drivs med involvering av praktiker, eller om det finns hierarkiska relationer och brist på medskapande, minskar chansen för ägarskap och genomförande. Praktiker behöver uppleva att forskningen berör deras vardag (Younas et al., 2024). Olika kulturer kring tidsramar är ytterligare en betydelsefull faktor. Forskning har ofta längre tidsperspektiv än vad praktiska verksamheter har. Verksamheter måste ta hänsyn till kortare budgetcykler, politiska mandat och snabba resultatkrav. Detta skapar miss-match mellan forskningshastighet och verksamhetens behov (Jansen et al., 2010; Proctor et al., 2022). Skillnader i mål, evidensbegrepp och legitimitet spelar också in. Forskare, praktiker och politiker värderar evidens och kunskap olika. Forskare fokuserar på intern validitet och generering av ny kunskap, praktiker på genomförbarhet, tid och resultat, politiker på synlighet och mandat (Jansen et al., 2010). Avståndet mellan forskning och praktik framstår således som i hög grad en fråga om olika kulturer, logiker och tidshorisonter. I många fall beror gapet också på känslomässiga och identitetsmässiga dimensioner i förändringsarbete.

Motstånd mot förändring inom organisationer har länge varit ett centralt tema inom organisationsforskning. Begreppet beskriver i korthet handlingar, attityder eller reaktioner från individer eller grupper som syftar till att hindra eller fördröja införandet av nya arbetsformer eller förändrade processer (Pardo del Val & Martínez Fuentes, 2003; Bringselius, 2010). Trots att organisationer ofta formellt beslutar om förändringar så visar mycket forskning att motståndet kan utgöra en betydande barriär för implementering och hållbarhet. Forskningen visar vidare att motstånd i dessa sammanhang är ett mångdimensionellt fenomen som består av *kognitiva*, *affektiva* och *beteendemässiga* komponenter (Deng et al., 2023). Affektiva reaktioner (rädsla, oro) går ofta före beteendemässiga uttryck (t.ex. sabotage eller passivitet). Den teoretiska grundformen beskrivs ibland med stöd i Kurt Lewins (1947) kraftfältanalys. Inom denna ses motstånd som en kraft som balanserar förändringskraften, och endast när dessa krafter hanteras kan förändringen gå framåt. Förändringens omfattning spelar också roll. Studier visar att radikala eller strategiska förändringar tenderar att väcka starkare motstånd än evolutionära, mer

gradvisa förändringar (Pardo del Val & Martínez Fuentes, 2003).

I svensk kontext har man sett hur mellanchefer inom statliga verksamheter hanterar cynism och motstånd vid förändringar och att detta ofta är kopplat till perceptioner av bristande delaktighet och att förändringen inte anses vara "verklig" utan mer symbolisk ("empty talk") (Lindebäck & Norén, 2017). Denna typ av motstånd kan vara svår att upptäcka eftersom den inte alltid antar formen av aktiv protest utan snarare tyst vägran eller minskat engagemang. Sammanfattningsvis handlar motstånd mot nya arbetsformer i organisationer alltså om betydligt mer än enkel ovilja. För forskning-praktik-gapet och implementering av nya arbetsformer är förståelsen av motståndet i sig en viktig nyckel, inte minst för att kunna välja rätt strategi för att hantera det.

Det som framträder i forskningen, och i våra egna erfarenheter, är att gapet mellan forskning och praktik bör förstås som ett system av skillnader i språk, struktur, tid och makt. Detta ska inte tolkas som att det bara är forskningen som behöver förändras. I sammanhanget är det betydelsefullt hur relationen mellan de två fälten organiseras. Delaktighet och gemensam tolkning är avgörande för att forskning ska kunna omsättas i faktisk praktik. För att minska avståndet krävs arbetssätt som bygger på samproduktion och gemensamt lärande. Det är något som aktionsforskningen, och de metoder vi tillämpat i Västmanland, syftar till att möjliggöra.

3.3 Vår tillämpning av aktionsforskning

Aktionsforskning tar sin utgångspunkt i antagandet att kunskapsproduktion och förändringsarbete inte kan skiljas åt i sammanhang där sociala problem är komplexa och djupt sammanvävda med mänsklig praktik. Frågor om folkhälsa, delaktighet, social hållbarhet och demokrati formas i samspelet mellan individuella erfarenheter, organisatoriska strukturer och politiska beslut. I sådana sammanhang har linjära modeller för kunskapsöverföring, där forskning producerar evidens som därefter implementeras, visat sig ha begränsad räckvidd (Greenhalgh et al, 2004; Fixsen et al., 2005). Aktionsforskning erbjuder här ett alternativ genom att organisera lärande som en integrerad del av utvecklingsprocessen.

Metoden vilar på insikten att vissa former av kunskap endast kan växa fram genom aktivt deltagande i den praktik där problemen tar form och där förändring samtidigt är nödvändig (Kemmis et al., 2014; Reason & Bradbury, 2008). Forskning förstås därmed inte enbart som ett sätt att beskriva eller förklara världen utan också som ett sätt att ingå i den och bidra till dess omdaning samtidigt som denna omdaning görs till föremål för systematisk analys och kritisk reflektion.

I denna mening skiljer sig aktionsforskning från både traditionella forskningsdesigner och

från tillämpad utvärderings- eller konsultverksamhet. Den är inte inriktad på att testa färdiga hypoteser under kontrollerade betingelser och inte heller på att leverera lösningar på uppdrag av en extern beställare. I stället organiseras forskningsprocessen som ett gemensamt utforskande där forskare och deltagare tillsammans formulerar problem, prövar handlingar och analyserar deras konsekvenser. Kunskap framträder här som situerad, processuell och relationell snarare än som universell.

Aktionsforskningens historiska rötter återfinns i Kurt Lewins arbete under 1940-talet i en tid präglad av samhälleliga omvälvningar och ett starkt intresse för social förändring och kollektivt lärande. Lewins centrala bidrag låg i insikten att försök till social förändring inte endast utgör praktiska ingripanden utan också epistemologiska tillfällen. När människor gemensamt försöker förändra sina villkor uppstår en särskild form av kunskap om hur sociala system fungerar och vilka former av handling som blir möjliga (Lewin, 1946). Kunskap föregår i detta perspektiv inte handling utan uppstår i samspelet mellan handling och reflektion, och utvecklas genom återkommande cykler av prövning och omorientering.

Den centrala idén är att förändringsprocesser blir kraftfullare när de involverar dem som berörs. I praktiken innebär detta att forskare och praktiker undersöker en fråga gemensamt, genom att formulera problem, pröva arbetssätt, följa vad som händer och reflektera över resultatet. I metodologiska termer består denna process av återkommande *aktionscykler* – planera, agera, observera och reflektera – där varje cykel skapar underlag för nästa (McNiff, 2017). Resultatet är en kunskapsproduktion som är lokalt förankrad och kontextsensitiv.

Datainsamling inom aktionsforskning är därför ofta mångfacetterad och kombinerar olika kvalitativa metoder. Samtal, intervjuer, observationer, dokumentanalys och gemensamma reflektionstillfällen används inte enbart för att samla empiri utan också som arenor för lärande och gemensam tolkning. Särskilt betydelsefulla är de sammanhang där deltagare tillsammans bearbetar och formulerar sina insikter, och prövar nya sätt att förstå sin praktik. Det är i dessa kollektiva reflektionsprocesser som aktionsforskningens kunskapsskapande potential blir tydlig.

Aktionsforskning beskrivs ofta genom bilden av en iterativ spiral som fångar hur handling, reflektion, analys och omorientering återkommer i ett sammanhängande förlopp. Det handlar alltså inte om en förutbestämd sekvens av steg. Utvecklingsarbete rör sig genom återkommande cykler där erfarenheter prövas och ges ny mening i ljuset av det som redan gjorts (Koshy et al., 2010).

Förändring framträder här inte som implementering av färdiga lösningar, och kunskap inte som ackumulering av isolerade data, utan som något som utvecklas relationellt i mötet mellan människor, praktik och reflektion. Spiralen gör det möjligt att förstå hur riktning, innehåll och mål kan förskjutas över tid utan att processen förlorar sin stringens eller sin vetenskapliga relevans.

Det är här viktigt att betona att spiralen i vår studie inte använts som ett metodiskt verktyg för att styra arbetets genomförande. Den fungerade inte som en operativ modell som deltagarna förväntades följa och den användes inte för att strukturera möten, workshops eller lokala utvecklingsprocesser. Tvärtom präglades det praktiska arbetet av ett medvetet återhållsamt förhållningssätt till visuella modeller och färdiga scheman. Skälet till detta var att inte i förväg forma eller begränsa deltagarnas förståelse av vad utvecklingsarbetet kunde eller borde vara.

Spiralen användes därför främst som en pedagogisk referens i de allra tidigaste mötena som ett sätt att ge språk åt vad aktionsforskning innebär som arbetssätt och varför processen inte tog sin utgångspunkt i hypoteser eller fasta mål. På så sätt bidrog spiralen till att skapa förståelse och tillit kring arbetets öppna och utforskande karaktär.

Aktionsforskningens iterativa spiral

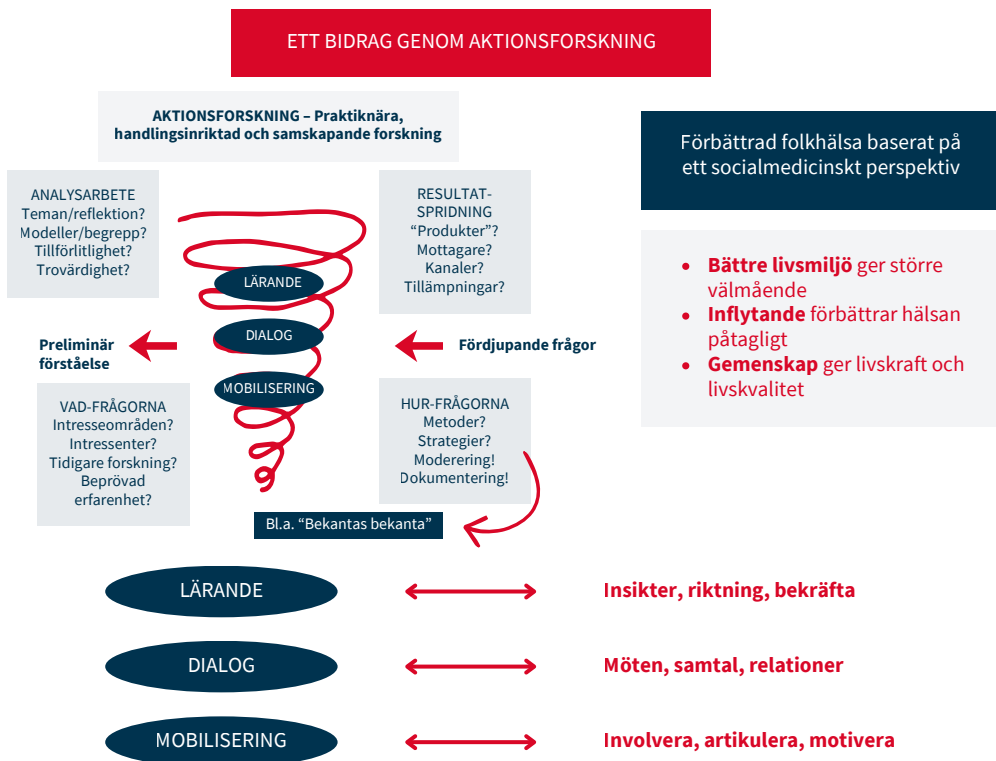

Bild 1. Bilden illustrerar vår förståelse av hur aktionsforskning bidrar till förbättrad folkhälsa genom en praktisknära och samskapande process. I centrum finns en kontinuerlig rörelse mellan lärande, dialog och mobilisering, där erfarenheter, frågor och handlingar fördjupas stegvis. Genom möten, samtal och relationer skapas insikter som ger riktning och bekräftelse, samtidigt som människor involveras, artikulerar sina behov och motiveras till förändring. Ambitionen är att stärka gemenskap, öka inflytande och förbättra livsmiljöer; faktorer som tillsammans bidrar till ökat välmående, livskraft och livskvalitet ur ett socialmedicinskt perspektiv.

Ett gemensamt lärande

Metoden med aktionsforskning är också nära förknippad med ett demokratiskt kunskapsideal. Centralt är antagandet att människor besitter olika former av erfarenhetsbaserad och professionell kunskap och att denna variation är en viktig resurs i förändringsarbete. Ett aktionsforskningsupplägg syftar därför inte enbart till att producera akademisk analys utan till att skapa ytor där dessa kunskaper kan mötas och bidra till gemensamt lärande (Bradbury, 2015). I vårt arbete har aktionsforskningen utformats som en långsiktig, cyklisk och deltagarorienterad process i nära samspel med de medverkande kommunerna. Tre principer har varit särskilt viktiga:

1. Samproduktion av kunskap

Forskargruppen har deltagit i planering, genomförande och reflektion tillsammans med invånare, lokala och kommunala aktörer. Detta har inneburit kontinuerliga möten, workshops, gemensamma analyser och återkopplingar där preliminära iakttagelser prövats och reviderats.

2. Iterativa lärande-loopar

Arbetet har organiserats i cykler av provande handling, iakttagelse och gemensam reflektion. Looparna har gjort det möjligt att följa förändringsprocesser medan de pågår och att, i praktiken, *"lägga rälsten medan tåget kör"*, det vill säga att låta nästa steg och de strukturer som bär arbetet växa fram ur det som faktiskt händer snarare än att följa en i förväg fastställd plan.

3. Förankring i lokala praktiker

Frågeställningarna har inte definierats på förhand, utan vuxit fram ur lokala och kommunala behov och pågående utvecklingsarbete. Aktionsforskningen har därmed tagit avstamp i befintliga processer, i syfte att undvika parallella initiativ och i stället skapa koppling, samordning och kraftsamling mellan redan existerande projekt och satsningar.

Bekantas bekanta

Bekantas bekanta är en deltagandestrategi som använts i våra workshops och lokala dialoger. Den bygger på principen att skapa en mer heltäckande representation av lokalsamhället. Strategin syftar därmed även till att nå personer och perspektiv som annars sällan deltar i kommunala dialoger eller forskningsprocesser, genom att ta sin utgångspunkt i redan existerande relationer. Metoden utgår från nätverksbaserad rekrytering, där deltagare bjuder in personer i sina nätverk, som i sin tur bjuder in någon de känner.

Genom att människor med olika roller och positioner – exempelvis personer verksamma inom skola, äldreomsorg, socialtjänsten, civilsamhälle och lokala initiativ – involverades, skapades förutsättningar för att samla erfarenheter från olika delar av vardagslivet och samhällsorganisationen.

I vår tillämpning innebar strategin att deltagare uppmuntrades att, inom ramen för sina vardagliga kontakter med invånare, föra samtal om behov, erfarenheter och hur lokalsamhället kan utvecklas. Detta rörde sig om frågor som normalt inte ingår i sådana sammanhang, alltså i möten mellan professionella och invånare. För att möjliggöra detta och bygga kapacitet att föra sådana samtal arbetade vi med gemensamma tillfällen för träning och lärande, bland annat genom ett Train-the-Trainers-upplägg, som beskrivs närmare i nästa avsnitt.

Arbets sättet handlade om att bryta mönstret från de traditionella medborgardialogerna där det ofta är samma grupper som deltar och där frågorna ställs på institutionens villkor. I stället skulle dialogen växa fram i vardagens naturliga sammanhang, i möten som redan präglas av tillit och närhet. Samtalen fördes på platser där människor kände sig hemma, i skolan, på familjecentraler, i föreningar, på fritidsgårdar, i trapphus eller vid köksbordet.

Det avgörande är att den som blir inbjuden litar på den som bjuder in, vilket skapar en grundläggande trygghet och sänker trösklarna för deltagande. Genom dessa etablerade relationer finns ofta också ett gemensamt språk och en igenkännbar kontext, vilket underlättar för människor att komma, delta och föra fram sina perspektiv.

I forskning finns exempel på ett delvis liknande upplägg som benämns som *snowball sampling* eller *chain-referral techniques* (Noy, 2008), men i vår tillämpning är det alltså inte enbart ett urvalsinstrument utan även ett aktivt arbetssätt för att skapa gemensamt lärande och gemensamma förståelseramar. Att invånare ges utrymme att svara på sådana frågor, formulera sina erfarenheter och sätta ord på sina behov, fungerar dessutom i sig som en aktiverande process som väcker handlingsförmåga och engagemang. När invånares och professionellas erfarenheter, relationer och kompetenser kopplas ihop på nya sätt frigörs en kollektiv handlingskraft som överstiger varje aktörs individuella bidrag.

I aktionsforskningens logik fungerar *Bekantas bekanta* således som ett arbetssätt som både stärker delaktigheten och fördjupar den lokala kunskapen. Strategin gör det även lättare att få syn på hur lokala nätverk, tillit och informella kontaktvägar faktiskt påverkar människors villkor och möjligheter i vardagen.

Train the Trainers

Train the Trainers (TTT) är en internationellt etablerad pedagogisk modell som syftar till att bygga lokal kapacitet genom att utbilda nyckelaktörer som i sin tur utbildar andra (Hersted et al., 2019). Inom aktionsforskning används TTT för att möjliggöra självbärande lärprocesser där kunskap inte enbart kommer från forskarna utan sprids och ägs av deltagarna själva. TTT ligger således nära aktionsforskningens epistemologi att kunskap utvecklas bäst när människor själva får pröva, förklara, lära och lära vidare. Modellen har därför fungerat som ett komplement till de iterativa lärandelooparna och som en form av kapacitetsförstärkning i det lokala utvecklingsarbetet som kan bestå även efter att forskningsprojektet avslutats.

Utöver den kapacitetsdimension som TTT-modellen erbjuder arbetade vi i workshopparna med att utveckla deltagarnas förmåga att skapa och leda det Kurt Lewin benämner psykologiska fält (Lewin, 1936). Enligt fältteorin formas beteende och delaktighet av samspelet mellan individ och situation. Det är därför avgörande hur ett samtalsrum designas och upprätthålls. I praktiken innebär detta att delaktighet är en funktion av att människor känner sig trygga, sedda och relevanta för processen.

Med detta som utgångspunkt tränades deltagarna i samtalsmetodik som stärker relationell närvaro och gemensamt utforskande. *Aktivt lyssnande* användes som en grundläggande metod som ett sätt att skapa ett klimat där deltagarna upplever att deras erfarenheter utgör legitima kunskapsbidrag (Tustonja et al., 2024; Moin et al., 2024). Övningar i *öppna frågor, spegling, nyfiken hållning, balansering av makt i gruppen* och *medveten hantering av tystnader* kompletterades med moment om att läsa gruppdynamiska skiften i realtid (Malten, 1998; Juhlin, 1999; Hall et al., 2014; Flinkfeldt et al., 2022).

Dessa moment var centrala för den pedagogiska ansatsen. I Lewins tradition betraktas grupper som system av krafter där energi kan mobiliseras eller blockeras beroende på hur relationer och kommunikation formas i stunden (Lewin, 1947). Genom TTT-utbildningen fick deltagarna därför möjlighet att utveckla och öva sin förmåga att skapa fält där ungdomar, invånare och kollegor uppmuntras att bidra med sina perspektiv. Detta var en avgörande komponent i det fortsatta lokala utvecklingsarbetet i kommunerna.

Upplägget för TTT formades som en sammanhängande process med tre delar: utbildning i kommunikativa färdigheter, fältarbete, och återträff, där den sista fasen ägnades åt att samla in och förstå invånarnas uttryckta önskemål och perspektiv. Utbildningen genomfördes som en intensiv workshop på ca 2,5 timmar i små grupper, eftersom mindre grupper ger bättre

förutsättningar för tillit och reflektion i samtalet. Inledningsvis beskrev forskarteamet aktionsforskningens grundidéer. Därefter gav representanter från regional folkhälsa och kommunen en bakgrund till satsningen genom att lyfta samhällsutmaningar kopplade till hälsa, delaktighet och behovet av arbetssätt som fångar invånarnas faktiska erfarenheter i vardagen. Träning i triader utifrån utbildningen följde. I fältarbetet, som pågick under tre till fyra veckor, användes samtalsmetodiken för att fånga invånarens beskrivningar av sina behov, sin vardag och hur de ville påverka utvecklingen i samhället.

Insikterna togs med till den uppföljande workshopen. Under den första timmen arbetade deltagarna i mindre grupper med att reflektera över sina möten med invånare och vilket värde metoden haft för deras egen yrkesroll. Under den andra timmen sammanställdes invånarnas uttryckta behov och önskemål i plenum. Allt dokumenterades av kommunens eller regionens representanter och forskarteamet, utan tolkningar, och materialet fördes vidare till berörda verksamheter och beslutsfattare. Deltagarna fick samtidigt i uppdrag att ta med sina erfarenheter och identifierade utvecklingsbehov till sina närmaste chefer, så att lärdomar inte skulle stanna hos individen.

Återträffen markerade därmed skiftet från traditionell insamling av synpunkter till verklig påverkan. I stället för att invånarnas perspektiv skulle bli ett inspel till redan satta planer blev de nu startpunkten för kommande insatser. Informationen rörde sig utifrån och in, och sedan uppåt i systemet.

3.4 Analysramen

Analysen i denna studie har präglats av ett iterativt arbete där vi kombinerat en tematisk analysmetod med socialkonstruktivistiska verktyg för tolkning och förståelse. Det analytiska ramverket bygger på tre huvudsakliga ingångar, som kompletteras av en process för praktiskt genomförande:

a) Tematisk analys

Studien tillämpar den tematisk-analytiska metoden som erbjuder ett flexibelt och teoretiskt anpassningsbart sätt att identifiera mönster i kvalitativa data. Modellen består bland annat av faser som: bekantskap med materialet, kodning, temautveckling, granskning, namngivning och slutrapportering (Braun & Clarke, 2006). Efter insamling och transkription läste vi materialet flera gånger för att skapa oss en helhetsbild, därefter genererades initiala temakoder som sedan sammanfördes till bredare teman och underteman. I vår studie har dessa teman bland annat handlat om struktur- och styrningsvillkor, delaktighetsprocesser, lokal samverkan och förändringsdynamiker. Tematisk analys valdes särskilt eftersom den lämpar sig för att analysera både intervjuer och dokumentmaterial.

b) Socialkonstruktivistiskt informerad tolkning

Utöver den rent tematiska kodningen har vi också tillämpat ett socialkonstruktivistiskt perspektiv, vilket innebär att sociala verkligheter betraktas som konstruerade i samspel mellan aktörer, institutioner och diskurser (Andrews, 2012; Sagvaag & Barbosa da Silva, 2021). Det innebär att vi inte bara identifierat vad som sägs, utan också hur och varför det sägs, vilka maktrelationer, identitetsprocesser och normativa villkor som ligger bakom vissa utsagor. I praktiken innebär detta att vi uppmärksammade hur begrepp som exempelvis "delaktighet", "samverkan", "ungdomars röst" eller "tidiga insatser" formulerades, vilka antaganden som låg inbäddade i dem och hur dessa begrepp fungerade som verktyg för aktörers orientering och handlande.

Den socialkonstruktivistiska ingången gav oss möjlighet att rikta uppmärksamhet mot följande analytiska aspekter:

- Diskursiva konstruktioner: hur språk och begrepp organiserar verklighetsbilder och handlingsmöjligheter.
- Makt- och normperspektiv: hur vissa röster förstärks och andra marginaliseras i organisatoriska processer.
- Reflexiv positionering: hur forskarens egen roll och förståelse påverkar analysen och hur vi arbetat med detta reflexivt.

c) Tre analytiska fokusområden

Inom ramen för dessa två metodologiska plattformar (den tematiska och den konstruktivistiska) strukturerades analysen kring tre centrala fokusområden:

- Dominerande föreställningar: där bred samsyn eller konsensus träder fram mellan olika aktörer och material.
- Konkurrerande föreställningar: där olika aktörer eller grupper uttrycker tydligt skiljaktiga perspektiv eller prioriteringar.
- Marginaliserade utsagor: där få deltagare uttryckt något, men där dessa utsagor ansågs analytiskt betydelsefulla och eventuellt pekar mot alternativa förståelser eller förändringspotential.

Utöver denna struktur har vi även använt element av *dekonstruktion* för att synliggöra tyst kunskap, outtalade antaganden och strukturer som inte formuleras explicit men som påverkar handlingsmönster (Alvesson & Sköldberg, 2025). Vid exempelvis analys av diskussioner kring "delaktighet" har vi granskat hur denna term används i olika kontexter,

som diskussionsideal, styrningsmål eller verksamhetspraktik, och hur dessa användningar öppnar respektive begränsar handlingsfältet.

Analysens genomförande

För att säkerställa systematik och transparens följde analysen en flerstegsbaserad arbetsgång:

Transkription: Anteckningar från workshops, möten, fältobservationer och intervjuer skrev ut och lästes igenom upprepade gånger för att skapa bekantskap med materialet.

Initial kodning: Vi markerade fragment i texten som bar på betydelse för forskningsfrågorna (exempel: "invånarinflytande", "organisationsgränser").

Temautveckling: Koder grupperades till preliminära teman och underteman, som sedan prövades mot materialet för att säkerställa att de höll analytiskt och empiriskt.

Reflektion och revision: Teman reviderades i flera vändor, med stöd av kollegial granskning och återkoppling till intervjupersoner (member-checking där möjligt).

Tolkning: Teman kopplades till forskningsfrågor, relevant teori och kontextuell förståelse, med särskilt fokus på hur frågor om delaktighet, hälsofrämjande arbete och samhällsutveckling uttrycktes och förhandlades.

Rapportering: I denna forskningsrapport (och delvis även i tidigare statusrapport) presenteras teman i resultatet, med stöd av exempel från processen för att visa både variation och mönster i empirin.

3.5 Forskningens tillförlitlighet

Den metodologiska ansatsen ovan har konsekvenser för hur studiens kvalitet bedöms. Vi har valt att använda begreppen *tillförlitlighet* och *äkthet* som centrala kvalitetskriterier för forskningsansatsen. Valet grundar sig i att vi, med utgångspunkt i ett naturalistiskt och interpretativt forskningsparadigm, söker andra värdemått än de som traditionellt förknippas med kvantitativ forskning, såsom validitet och reliabilitet. Ett naturalistiskt paradigm utgår från att sociala fenomen ska studeras i sina egna naturliga sammanhang, utan att forskaren försöker kontrollera eller manipulera miljön. Den interpretativa ansatsen bygger på antagandet att social verklighet inte bara "finns" utan skapas och tolkas genom människors handlingar, språk och förståelser (Lincoln & Guba, 1985). Kunskap formas därmed i interaktionen mellan forskare och deltagare och kräver tolkning snarare än mätning.

Begreppet tillförlitlighet (eng. *trustworthiness*) utvecklades som ett ramverk för att bedöma kvalitet i kvalitativa studier och omfattar kriterierna trovärdighet (eng. *credibility*), överförbarhet (eng. *transferability*), pålitlighet (eng. *dependability*) och konfirmerbarhet (eng. *confirmability*) (Lincoln & Guba, 1985). Dessutom lyfter vi fram värdet av äkthet (Bryman et al., 2025).

Begreppens relevans motiveras av att kvalitativ forskning erkänner att social verklighet är komplex, mångtydig och kontextbunden, vilket innebär att traditionella mått som bygger på antaganden om mätbarhet, standardisering och generaliserbarhet blir otillräckliga eller olämpliga (Yadav, 2022). I stället krävs kriterier som fångar forskningsprocessens transparens, deltagarnas röst, kontextens inverkan samt forskarens reflexivitet. Alltså aspekter som tillförlitlighet och äkthet adresserar. Äkthetsbegreppet handlar förutom möjliggörande av en reflexiv process, även om att stärka både etisk och praktisk relevans (Lincoln & Guba, 1986). Därmed är vår användning av begreppen väl förankrad teoretiskt och metodologiskt.

Trovärdighetskriteriet syftar till att garantera att resultaten är tillförlitliga genom att forskaren följer forskningsmässiga principer och låter deltagarna bekräfta att deras berättelser återgivits korrekt (Stahl & King, 2020). I detta arbete har vi beaktat God forskningssed (Vetenskapsrådet, 2024), genomfört workshops, samtal i mindre grupper eller med enskilda, intervjuer och tematisk analys enligt vedertagna riktlinjer samt utformat en intervjuguide med frågor som fokuserar på det fenomen som studeras. För att minimera risken för felaktiga tolkningar av respondenternas svar ställdes följdfrågor vid behov och respondenternas uttryck återgavs för bekräftelse av forskaren. Studiens trovärdighet har stärkts genom respondentvalidering, variation i urvalet och triangulering.

Överförbarhet handlar om i vilken mån studiens resultat kan överföras till eller tillämpas i andra sociala sammanhang. Eftersom kvalitativa studier i regel fokuserar på djup snarare än

omfattning blir det ofta svårt att uppnå generaliserbarhet till större populationer. I stället uppmanas forskare att skapa rika och detaljerade beskrivningar som gör det möjligt för andra att bedöma om resultaten kan överföras till andra miljöer (Bryman et al., 2025). Vi har verkat i denna riktning genom rika, kontextbundna beskrivningar av lokala praktiker. Målet i vår studie har varit att samla in fylliga och detaljerade berättelser med ambitionen att resultatet ska kunna överföras till andra professionella inom relevanta sektorer.

Pålitlighetskriteriet innebär att forskaren redovisar forskningsprocessens olika skeden och gör dessa tillgängliga för granskning. Detta omfattar insamling av empiri, val av analysmetod samt de teoretiska ingångarna. Inom vetenskaplig forskning sker ofta kollegial granskning, alltså att kollegor granskar forskningsprocessen och bedömer valda metoder, men i kvalitativa studier, där stora mängder empiri ofta genereras, används detta förfarande mer begränsat (Bryman et al., 2025). Aktionsforskningsprocessen har byggt på transparens i datainsamling, analysprocess och dokumentation. I vår studie redogörs därför noggrant för metodval, urvalsförfarande, empiriinsamlingsmetod, analysmetod samt etiska överväganden. Inom forskningsgruppen har vi reflekterat över och diskuterat olika val och beslut rörande forskningsprocessen.

I linje med Lincoln och Guba kan trovärdighet förstås som en kvalitativ motsvarighet till intern validitet, medan överförbarhet motsvarar extern validitet. Pålitlighet relaterar till reliabilitet i betydelsen stabilitet i forskningsprocessen.

Möjligheten att konfirmera (styrka) innebär en insikt om att total objektivitet är omöjlig. Inom samhällsvetenskaplig forskning strävar forskare efter att verka i god tro och att undvika att personliga värderingar eller teoretiska utgångspunkter medvetet påverkar slutsatser (Bryman et al., 2025). Vi har reflekterat över vår egen förförståelse och har under studiens gång försökt förhålla oss så objektivt som möjligt. För att minimera påverkan på respondenternas svar, i riktning mot våra egna uppfattningar eller antaganden, utformades intervjuguiden med öppna frågor kopplade till fenomenet. En delvis induktiv metod användes där flera teorier valdes efter insamling av empiri, vilket bidragit till att minska inflytandet från våra egna förutfattade meningar.

Äkthetskriteriet är kompletterande och handlar om huruvida studien ger en rättvis bild av deltagarnas olika åsikter och om den bidrar till att deltagarna själva får en djupare förståelse för det som undersökts. Studier med hög äkthet möjliggör även att deltagarna kan vidta åtgärder för förbättring (Lincoln & Guba, 1986; Bryman et al., 2025). Vi har varit måna om att deltagarna givits möjlighet att reflektera över hur andra professionella tillgodoser de ämnen som diskuterats, och genom detta synliggöra eventuella förbättringsområden. Genom processen dokumenterades och återfördes deltagarnas röster i gemensamma forum där nya insikter kunde uppstå.

3.6 Forskningsetiska överväganden

Etiska frågor är centrala i all forskning som involverar människor och deras erfarenheter. De handlar både om hur deltagare påverkas, vilka konsekvenser forskningen kan få i organisationerna och hur kunskap används och förvaltas. I vår studie, som alltså genomförts i samverkan med kommuner och regionen och där datainsamlingen främst har skett med invånare och yrkesverksamma personer, har vi strävat efter ett genomgående etiskt medvetet förhållningssätt. Vi har fortlöpande diskuterat hur våra val kan motiveras, vilka risker som kan uppstå och hur vi kan värna deltagarnas integritet och självbestämmande.

Alla deltagare informerades om studiens syfte, upplägg, användningen av data, hur materialet skulle lagras och att deltagandet var frivilligt. Samtycke inhämtades i samband med intervju tillfällen och deltagarna informerades om att de när som helst kunde avbryta sitt deltagande utan att behöva ange skäl. I workshops och gemensamma analysmoment betonades att deltagandet var frivilligt och att de synpunkter och erfarenheter som delades i rummet inte skulle föras vidare på ett sätt som kunde kopplas till enskilda personer.

Allt insamlat material har hanterats i enlighet med GDPR (EU 2016/679) och svensk kompletterande lagstiftning (2018:218). Vi har endast samlat in personuppgifter som varit nödvändiga för syftet, exempelvis namn och kontaktuppgifter. Transkriptioner har lagrats på lösenordsskyddade enheter som enbart varit tillgängliga för forskargruppen. Efter att projektet avslutats kommer allt identifierbart material att raderas. För att minska risken för identifiering har vi anonymiserat citat. Deltagarna har haft möjlighet att själva välja intervjuformat (fysiskt eller digitalt) och i förekommande fall även plats, vilket minskade risken att samtalet kunde iakttas av kollegor eller överordnade.

I studiens aktionsforskande moment, som workshops, återkopplingstillfällen och andra typer av möten, har vi reflekterat över balansen mellan dialog, samproduktion och forskarens ansvar. Aktionsforskning innebär nära kontakt med praktiken, vilket i sig skapar etiska överväganden. Exempelvis, hur säkerställer man att deltagarna inte känner sig granskade, hur undviker man att forskarens närvaro uppfattas som styrande, och hur skapar man ett tryggt rum där erfarenheter kan delas utan att det får negativa konsekvenser i deltagarnas arbetsvardag? Vi har därför tydliggjort att deltagandet i sig inte skulle påverka arbetsrelationer eller organisatoriska beslut, och varit noga med att återkoppla preliminära analyser på ett sätt som inte pekar ut individer utan lyfter strukturer och mönster.

I enlighet med Vetenskapsrådets riktlinjer (2024) har vi inte betraktat etik som ett moment som kan "avklaras" i början av studien. Istället har etiken följt oss genom hela processen, i valet av vilka frågor vi ställer, hur vi formulerar resultat och hur vi som forskare tolkar de erfarenheter som förmedlats till oss. Vi har återkommande prövat våra bedömningar, reflekterat över maktrelationer i forskningsprocessen och diskuterat hur våra tolkningar kan påverka de invånare, verksamheter och aktörer som ingår i studien.

4. DE FYRA KOMMUNERNA

Detta kapitel ger en översiktlig beskrivning av de fyra kommunala kontexter som ingått i studien, och fungerar som bakgrund till de efterföljande kapitlen. Framställningen bygger på tillgänglig statistik, styrdokument och offentliga analyser och har ett genomgående fokus på strukturella förutsättningar. Syftet är att etablera ett gemensamt kunskapsunderlag som synliggör socioekonomiska villkor, demografi, hälsa och styrning.

Kommunerna (inklusive stadsdelen Pettersberg i Västerås) delar flera utmaningar, såsom socioekonomisk ojämlikhet, rumslig segregation och psykisk ohälsa bland unga. I samtliga fall finns höga ambitioner och konkreta försök att stärka delaktighet och jämlikhet genom lokal närvaro, civilsamhälle och samverkan. De mest relevanta skillnaderna avser struktur och kapacitet och finns mellan Pettersberg och de tre mindre kommunerna. I en större stad sker delaktighetsarbetet i ett komplext system med specialiserade stödfunktioner och samverkansformer, men också större avstånd inom styrningen och ibland också mellan styrning och vardag. I mindre kommuner bedrivs ofta motsvarande arbete i mer överblickbara sammanhang med tätare kontakter, men ofta med mer begränsade resurser.

4.1 Hallstahammar

Hallstahammars kommun, med cirka 16 500 invånare, har under de senaste decennierna utvecklats från en industriellt präglad bruksortsstruktur till en mer differentierad och integrerad del av Mälardalens arbetsmarknad. Kommunen har dragit nytta av sitt geografiska läge mellan Västerås och Köping och framstår i dag som en stabil pendlingskommun med växande befolkning och bredare näringslivsstruktur (Public Partner, 2023). Industrins betydelse har dock minskat till förmån för transport, bygg, handel och företagstjänster. Kommunen arbetar aktivt för ett livskraftigt och jämställt näringsliv med fokus på kompetensförsörjning och entreprenörskap. Den sociala hållbarheten är en tydlig bärande idé i styrningen. I kommunfullmäktiges målformuleringar lyfts *”gemensamt ansvarstagande för trygghet, trivsel och social hållbarhet”* som en vägledande princip där delaktighet, jämlikhet och förebyggande arbete står i centrum (Hallstahammars kommun, 2020). Denna inriktning speglas också i Agenda 2030-ramverket, där kommunen beskriver en vilja att kombinera ekonomisk hushållning med social rättvisa och miljöansvar (Hallstahammars kommun, 2023a).

Betydande socioekonomiska skillnader framträder dock mellan olika områden (Hallstahammars kommun, 2023a). Ojämlikheten har tydliga konsekvenser för skolresultat, hälsa och framtidstro. Området Barnängen–Nibble–Lövboås lyfts fram som ett område med

hög andel hushåll med låg ekonomisk standard, lägre förvärvsfrekvens och betydligt lägre utbildningsnivå än kommunens genomsnitt. En fjärdedel av alla barn i kommunen i stort lever i hushåll med låg ekonomisk standard, och skillnaderna är stora mellan kommundelar, från 4 procent i södra Hallstahammar till nära 50 procent i Barnängen-Nibble-Lövboås (Hallstahammars kommun, 2023a). Dessa skillnader uppmärksammas och används i kommunens styrning för att rikta insatser och utveckla samverkan mellan skola, socialtjänst och fritidsverksamhet i syfte att stärka barns och ungas utvecklingsmöjligheter. Kommunen har exempelvis svarat med riktade insatser såsom *Tidigt Samordnade Insatser (TSI)* och *barn- och ungdomscoach* för att tidigt identifiera barn som riskerar att hamna i utanförskap (Hallstahammars kommun, 2023a).

Agenda 2030-analysen visar att delaktighetsskillnader uppstår redan i tidig ålder. I Barnängen-Nibble-Lövboås är förskoleinskrivningen lägre än i övriga kommunen, med en total inskrivningsgrad på 81 procent och avsevärt lägre nivåer bland barn med utrikes bakgrund (Hallstahammars kommun, 2023a). Detta pekas ut som en central tidig ojämlikhetsfaktor eftersom lägre förskoleinskrivning samvarierar med senare språk-, lärande- och etableringssvårigheter. Kommunens uppföljningar visar att fritidsverksamhet och föreningsliv sedan 2022 har nått fler barn i området, bland annat genom Nibble fritidsgård och Fritidsbanken, vilket lyfts som en viktig resurs för inkludering och vardagsnära stöd (Hallstahammars kommun, 2023b).

2022 var 84,9 procent av eleverna i årskurs 9 behöriga till yrkesprogram, men skillnaderna mellan skolområden är fortfarande stora, från 57 till 100 procent (Hallstahammars kommun, 2023a). Flickor har i genomsnitt högre betyg än pojkar men upplever också mer stress och psykisk press (Region Västmanland, 2020). Den psykiska ohälsan bland unga är ett återkommande tema i kommunens folkhälsodata. Oro och sänkt framtidstro är vanligare bland tjejer, medan killars psykiska välbefinnande har försämrats mest mellan 2017 och 2020 (Hallstahammars kommun, 2023a; Region Västmanland, 2020). Kommunen har därför lagt stor vikt vid tvärsektoriella insatser där skola, socialtjänst och fritidssektor samarbetar. Det finns också ett utvecklat systematiskt arbete för att stärka elevhälsa, pedagogiskt ledarskap och övergången till gymnasiet (Hallstahammars kommun, 2023a). En omvärldsanalys pekar samtidigt på risken för kompetensbrist i välfärdssektorn, vilket gör utbildning och arbetslivsintegration till viktiga framtidsfrågor (Public Partner, 2023).

När det gäller hälsa och livsvillkor är bilden dubbel. Ohälsotalet varierar kraftigt mellan olika bostadsområden och är betydligt högre bland kvinnor än män (Hallstahammars kommun, 2023a). Kvinnors arbetsrelaterade sjukfrånvaro är fortsatt hög. Å andra sidan har kommunen en låg arbetslöshet, hög sysselsättningsgrad och en växande ekonomi, vilket borde skapa strukturella möjligheter för folkhälsoarbete på längre sikt (Public Partner, 2023). Denna kommunövergripande bild förstärks ytterligare när man studerar de områdesvisa skillnaderna. Dessa gäller alltså inte endast ekonomi utan också hälsa och livsvillkor. Agenda

2030-analysen visar att ohälsotoalet är betydligt högre i Barnängen–Nibble–Lövboås än i övriga Hallstahammar och att kvinnor har en särskilt utsatt position med sämre självskattad hälsa (Hallstahammars kommun, 2023a). Dessa faktorer sammantaget pekar på ett behov av tidiga, samordnade familje- och föräldrastödande insatser samt ett fortsatt fokus på att stärka ungas psykiska hälsa, trygghet och skolnärvaro.

Sammantaget framstår Hallstahammar som en kommun med ambitiösa styrningsidéer och tydlig normativ riktning mot jämlikhet, jämställdhet, hållbarhet och delaktighet. Genom dialoger, fler mötesplatser och samarbete med föreningar vill kommunen stärka den lokala demokratin och tilliten (Hallstahammars kommun, 2020). Utmaningarna rör framför allt den växande socioekonomiska klyftan, könsskillnader i hälsa och utbildning, samt behovet av långsiktig kompetensförsörjning i välfärden.

4.2 Fagersta

Fagersta har en stark industriell tradition och en social struktur formad av flera decenniers omställning. Kommunen som helhet har cirka 13 000 invånare, och stadens framväxt har historiskt varit intimt kopplad till järnbruket och metallindustrin. Detta industriella arv präglar arbetsmarknad och bebyggelsemönster (Fagersta kommun, 2017). Parallellt har befolkningsutvecklingen, utbildningsnivån och det lokala näringslivet påverkats av strukturella förändringar, där industrins minskade dominans skapat nya behov av kompetensförsörjning, företagande och regional pendling. Kommunen klassas av Tillväxtverket som sårbar, med få arbetsgivare och låg andel nyföretagande, men också med en viss uppgång inom handel och service de senaste åren (Fagersta kommun, 2017b; Tillväxtverket 2025). Denna sårbarhet avspeglas till viss del även i arbetsmarknaden. Arbetslösheten totalt uppgick till 9,6 procent i augusti 2025, vilket är högre än både riket och länet, och ungdomsarbetslösheten låg under hösten 2025 på omkring 10-11 procent (Newsworthy, 2025).

Den sociala och ekonomiska geografin är starkt differentierad. I en fördjupad översiktsplan beskrivs Fagersta som en stad med splittrad bebyggelse, där äldre industriella strukturer och utspridd bostadsbebyggelse skapar svårigheter att bygga samman stadens delar (Fagersta kommun, 2017). Bostadsbristen är påtaglig, särskilt för äldre och nyanlända, samtidigt som det råder tydlig bostadssegregation. I vissa områden bor nästan enbart utlandsfödda i hyresrätter, medan andra domineras av svenskfödda i bostadsrätter och villor (Fagersta kommun, 2017b). Denna rumsliga tudelning speglar de socioekonomiska skillnader som präglar kommunen som helhet, skillnader som också märks i ungas livsvillkor och hälsa.

Resultaten från *Liv & hälsa ung 2020* visar att uppväxtvillkoren i Fagersta påverkas starkt av föräldrarnas utbildningsnivå, sysselsättning och ekonomi. Barn till föräldrar med låg

inkomst, arbetslöshet eller svag utbildningsbakgrund löper större risk för psykisk ohälsa och svagare skolresultat (Region Västmanland, 2020). Barnfattigdomen ligger över länets genomsnitt. En majoritet av ungdomarna känner dock stöd i familjen och har förtroendefulla relationer till vårdnadshavare, vilket är en central skyddsfaktor i ett i övrigt socioekonomiskt utmanat sammanhang (Region Västmanland, 2020). Utbildning framstår som en nyckelfråga. Samtidigt är kostnaden per elev bland de högsta i länet, vilket pekar på ett strukturellt problem snarare än resursbrist. I *Liv & hälsa ung 2020* framträder också ett mönster av stress, särskilt bland flickor, kopplat till skolans krav, framtidsoro och bristande upplevelse av inflytande i skolmiljön (Region Västmanland, 2020). I länet har psykisk ohälsa ökat under perioden 2020-2023 samtidigt som stressnivåerna har ökat för båda könen (Region Västmanland, 2023).

Jämställdhetsfrågorna är genomgående. Fler kvinnor arbetar deltid, och bland äldre kvinnor är sjukskrivning, fallskador och olämplig läkemedelsanvändning betydligt vanligare än bland män. Det psykiska välbefinnandet är också lägre bland kvinnor, vilket speglar en bredare könsskillnad i hälsa och livsvillkor. Kommunens eget material lyfter dessutom att ett tydligare HBTQ-perspektiv behövs i den lokala styrningen, vilket pekar mot behovet av ett mer intersektionellt synsätt (Fagersta kommun, 2017b).

Känslan av trygghet i kommunen är totalt sett låg jämfört med länet, även om unga i årskurs 9 uppger en högre känsla av trygghet (Fagersta kommun, 2017b). Kvinnor löper störst risk att utsättas för våld av bekanta i hemmet, medan män i högre grad utsätts av okända utomhus. Antalet anmälda fall av grov kvinnofridskränkning är högre än i länet, vilket sammantaget visar på en komplex trygghetsbild där kön, plats och ålder samverkar. Denna bild bekräftas även i senare uppföljningar där Fagerstas trygghetsindex ligger lägre än rikets genomsnitt (Fagersta kommun, 2022).

Dock finns tydliga styrkor att bygga vidare på. Fagersta betonar i sin översiktsplan betydelsen av social hållbarhet och socialt kapital – tillit, gemenskap och delaktighet – som centrala faktorer för både välfärd och lokal utveckling (Fagersta kommun, 2017). Kommunen framhåller kultur- och fritidsmiljöer som mötesplatser för integration och mellanmänniskliga kontakter, och de flesta ungdomar uppger att de har vänner att umgås med och känner sig trygga i hemmet (Region Västmanland, 2020). Etableringen av nya handels- och serviceföretag visar dessutom att det finns entreprenöriella impulser och en vilja att förnya stadens näringsliv (Fagersta kommun, 2017b).

Sammanfattningsvis framträder Fagersta som en kommun med starka lokala gemenskaper och traditioner, men också med djupgående strukturella skillnader mellan grupper och områden. Den ekonomiska och utbildningsmässiga ojämlikheten, tillsammans med könsskillnader i hälsa, arbete och trygghet, utgör de centrala utmaningarna. Å andra sidan finns viktiga sociala resurser i form av förtroendefulla familjerelationer och lokal stolthet vid

sidan om den kommunala ambitionen att arbeta tvärsektoriellt med jämlikhet, folkhälsa och social hållbarhet.

4.3 Norberg

Norberg är en av Västmanlands mindre kommuner, med omkring 5 400 invånare, och präglas fortfarande av sitt industriella arv från Bergslagen. Gruvdrift och metallindustri har format ortens identitet, men också påverkat dess nuvarande utmaningar. Detta gäller inte minst området Kärrgruvan där gruvdrift pågick i mer än 800 år, från medeltiden till början av 1900-talet. Kommunen står inför en omställning från ett industriberoende samhälle till en mer diversifierad och hållbar ekonomi, samtidigt som den demografiska strukturen förändras. Befolkningen är äldre än riksgenomsnittet, med en genomsnittsålder på cirka 47 år, jämfört med cirka 42 år i riket (Hur vi bor, 2024).

Den ekonomiska basen är smal. Tillverknings- och byggsektorerna dominerar, medan andelen arbetstillfällen inom företagstjänster och service är låg. Näringslivet är därmed sårbart för konjunkturförändringar, och kommunen rankas bland de svagaste i landet i Svenskt Näringslivs företagsklimatsindex, plats 285 (Svenskt Näringsliv, 2025). Endast omkring 17 procent av befolkningen i åldern 25-64 år har minst tre års eftergymnasial utbildning (rikets genomsnitt är cirka 34 procent), och andelen företagare ligger under 5 procent (Ekonomifakta, 2024). Arbetslösheten uppgår till omkring 7–8 procent, något över länsgenomsnittet, och andelen bidragsförsörjda uppgår till cirka 16 procent, vilket är högre än rikets cirka 12 procent (Ekonomifakta/SCB, 2024). Dessa siffror belyser en strukturell utmaning där begränsad kompetensförsörjning och låg utbildningsnivå riskerar att förstärka den ekonomiska sårbarheten.

Detta avspeglas också i *Liv & hälsa ung 2020*, där ungas livsvillkor i Norberg beskrivs som påverkade av ekonomiska skillnader, psykisk ohälsa och svag framtidstro. Unga uppger lägre grad av välbefinnande och högre stressnivåer än genomsnittet i länet, särskilt bland flickor (Region Västmanland, 2020). Skolan framträder som en betydelsefull arena för både risk och resurs. Många elever trivs i undervisningen men en växande andel känner sig stressade och upplever att de har begränsade möjligheter att påverka sin situation. Det finns tecken på ökad oro för familjens ekonomi, vilket påverkar både skolresultat och psykisk hälsa (Region Västmanland, 2020).

De socioekonomiska skillnaderna inom kommunen är betydande. Enligt Boverkets *Segregationsbarometer* bor cirka 30 procent av invånarna i områden med socioekonomiska utmaningar och ungefär 33 procent i områden med goda förutsättningar (Boverket, 2024). Denna rumsliga polarisering är tydlig mellan centrala delar och omkringliggande bostadsområden, och påverkar tillgången till utbildning, hälsa och trygghet. Kommunen har

även en relativt hög andel ensamstående hushåll, vilket enligt folkhälsodata korrelerar med ekonomisk sårbarhet och psykisk ohälsa.

I den strategiska planen *Tillsammans för Norberg 2030* betonas att kommunen ska ha en ekonomi i balans, starkt soliditet och tydligt ansvarstagande gentemot framtida generationer (Norbergs kommun, 2023). Visionen omfattar tre övergripande mål: en attraktiv och hållbar livsmiljö, ett starkt civilsamhälle och ett inkluderande näringsliv. Arbetet med Agenda 2030 integreras successivt i kommunens styrning, och delaktighet, trygghet och lärande pekas ut som nyckelfaktorer.

Kommunen har även börjat utveckla sociala och kulturella resurser som motvikt till de ekonomiska begränsningarna. Det starka civilsamhället, lokala föreningar och kulturhistoriska miljöer bidrar till identitet och sammanhållning. Flera initiativ inom kulturarv, turism och lokal småföretagsutveckling syftar till att öka attraktiviteten och skapa nya former av försörjning. Det nära samarbetet med Region Västmanland inom folkhälsoområdet och med länets kommuner kring utbildnings- och sysselsättningsinsatser stärker kommunens kapacitet.

Sammantaget handlar de främsta utmaningarna om låg utbildningsnivå, ekonomisk ojämlikhet, psykisk ohälsa bland unga och ett näringsliv som ännu inte helt lyckats diversifieras. Samtidigt är kommunens småskalighet, det lokala engagemanget och den strategiska inriktningen mot hållbarhet viktiga tillgångar. För Norberg kan vägen framåt beskrivas som ett arbete med att växla mellan bevarande och förnyelse, mellan att värna sin sociala väv och industriella historia, men också att öppna sig för nya former av lärande och utveckling.

4.4 Pettersberg (Västerås stad)

Pettersberg ingår i det administrativa bostadsområdet Jakobsberg–Pettersberg i Västerås, och området domineras av flerbostadshus med inslag av småhus och lokal service såsom Ansgarskyrkan, Trollbackaskolan och Pettersbergsskolan. Ca 7 160 personer bodde i Jakobsberg–Pettersberg år 2024, med en svag minskning sedan 2023, och andelen personer 70 år och äldre är något högre än i kommunen som helhet (Västerås stad, 2024). Pettersberg har lägre inkomster, lägre utbildningsnivå och en högre andel utrikesfödda än kommunens genomsnitt.

Under senare år har Västerås stad förstärkt den strategiska styrningen för social hållbarhet och trygghet och bland annat inrättat ett Trygghetsråd i samverkan med Polisen som arbetar med lägesbilder, prioriteringar kring nyrekrytering till kriminalitet, avhoppbarverksamhet och särskilt utsatta brottsoffer samt stadsdelsinriktade uppdrag. Vidare jobbar kommunen genom

ett annat brottsförebyggande råd (Värna Västerås) i samverkan med civilsamhälle och näringsliv (Västerås stad, 2023).

Därutöver arbetar staden med idéburna offentliga partnerskap (IOP) och andra samverkansformer som är explicit kopplade till social hållbarhet och stöd till utsatta grupper (Västerås stad, 2025a; 2025b). Kommunens lägesbilder visar på betydande spridning i inkomster mellan stadsdelar och en högre andel ekonomiskt utsatta barn i flera stadsdelar jämfört med riksgenomsnittet (Västerås stad, 2018). Detta sammanfaller med boendesegregation och skillnader i upplåtelseformer.

Resultaten från undersökningen *Liv och hälsa ung 2020* visar att ungas mående i länet har försämrats över tid, ett mönster som även återfinns i Västerås. Könsskillnaderna är tydliga, där flickor i större utsträckning än pojkar rapporterar stress och sämre psykiskt mående. Dessutom framträder sociala skillnader kopplade till familjens ekonomi, funktionsnedsättning och sexuell läggning, vilket innebär att vissa grupper löper större risk att må sämre än andra (Region Västmanland, 2020). På länsnivå uppgav år 2020 mer än hälften av flickorna och omkring var fjärde pojke att de var ganska eller mycket stressade. Skolprestationer och framtiden rankades som de främsta stressfaktorerna (Region Västmanland, 2023/2020).

Beträffande skolmiljön anges i kommunens Verksamhetsberättelse 2024 att det finns utmaningar kopplade till elevers upplevelser av studiero och trygghet. Kommunens skolenkäter visar skillnader mellan elevgrupper och skolor, samt könsskillnader i hur skolmiljön upplevs.

Kommunens trygghetsdata för Västerås visar att trots relativt låg anmäld brottslighet per 100 000 invånare är den upplevda otryggheten särskilt hög bland kvinnor och att yngre åldersgrupper generellt uppvisar lägre tillit till andra människor (Västerås stad, 2023). För stadsdelen Pettersberg, som alltså är belägen i ett område med socioekonomiska utmaningar och högre koncentration av riskfaktorer, blir denna utveckling särskilt relevant och pekar på vikten av tidiga och samordnade stödstrukturer som stärker föräldrastöd, skolnärvaro och psykisk hälsa samt ökar ungdomars inflytande i skolmiljön och bostadsnära utemiljöer.

Kommunens program för social hållbarhet betonar demokrati, delaktighet och medskapande samt att dialoger ska översättas till beslut och åtgärder via lägesbilder, handlingsplaner och samverkansforum (Västerås stad, 2018). I praktiken innebär detta för Pettersberg ett fokus på stadsdelsdialoger kopplade till konkreta miljö- och trygghetsåtgärder såsom "Tyck om din stadsdel", samverkan med civilsamhälle (t.ex. IOP, föreningar, kyrka) samt barns och ungas perspektiv i styrning och planering (Västerås stad, 2025c). För föreningslivet innebär områdesprofilen att det finns behov av låga trösklar, närvaro i bostadsområdet och stöd till flickor (med stress och mående) och nyanlända (med inkludering och språk). Detta rimmar

med kommunens inriktning på lokal närvaro och stadsdelsarbete för att nå grupper i riskzon (Västerås stad, 2018; Västerås stad, 2025c).

Sammanfattningsvis visar stadsdelen på en betydande strukturell kapacitet – bland annat genom Trygghetsråd, samverkansöverenskommelser, åtgärdsplaner, IOP och olika stadsdelsprojekt – samtidigt som en betydande utmaning ligger i implementeringen i vardagen. En viktig uppgift handlar om att binda ihop invånardialog, skolans uppdrag och det brottsförebyggande arbetet så att otrygghet faktiskt minskar i området (Västerås stad, 2018, 2025). Arbetet för jämlikhet och jämställdhet uppmärksammar bland annat behovet av insatser gentemot barnfamiljer med svag ekonomi, samt satsningar på trygga och aktiverande utemiljöer nära bostaden (Region Västmanland, 2020; Västerås stad, 2007). Föreningsliv och civilsamhälle bedöms kunna spela en nyckelroll genom lokal närvaro efter skoltid, mentorskap, tjejgrupper och samverkansaktiviteter på gårds- eller parknivå, gärna kopplat till kommunens stadsdelsprojekt 2025 i Pettersberg (Västerås stad, 2024).

5. FALLSTUDIERNÄ – GENOMFÖRÄNDE OCH RESULTÄT I DE FYRÄ KOMMUNERNÄ

Detta kapitel samlar de fallstudier som utgjort den empiriska grunden för rapportens analyser. Syftet är tvåfaldigt. För det första fungerar kapitlet som en konkret redovisning av den empiriska verkstad som aktionsforskningen nyttjade. Här synliggörs den process (observationer och resultat från dialoger) som analyserna i följande kapitel bygger på. Materialet presenteras nära sitt empiriska ursprung, genom en första grovsortering och tematisk sammanställning som följer de uppdrag och frågeställningar som formulerades i respektive kommun.

För det andra fyller fallstudierna en viktig funktion i den samproducerade kunskapsprocessen. Genom att deltagarnas perspektiv och bidrag redovisas ges möjlighet för medverkande aktörer att känna igen både sina egna erfarenheter och hur dessa använts i forskningsarbetet. Att empirin är möjlig att återknyta till för dem som deltagit i processen är en viktig del av aktionsforskningens kunskapslogik.

Fallstudierna bidrar därmed också till att bygga ett organisatoriskt minne som är avgörande för långsiktigt lärande och fortsatt utvecklingsarbete. Genom att dokumentera hur perspektiv och insikter vuxit fram över tid, och i vilka sammanhang de uppstod, skapas ett underlag som kan användas av kommunerna för att vidareutveckla och förankra sina arbetssätt.

5.1 Hallstahammar

I Nibble, ett bostadsområde strax intill Hallstahammars centrum, planerades en ny skola, och detta projekt blev startpunkten för aktionsforskningen i kommunen. Den nya skolan skulle fungera som en social mittpunkt för hela området och vara en plats där samhällets olika delar – civilsamhälle, föreningsliv, boende och kommun – kan vävas ihop. Forskning visar att skolor med den ambitionen kan stärka sammanhållning, socialt kapital och trygghet i ett område, samtidigt som de bidrar till social och fysisk hållbarhet (Teo et al., 2022; Mansor, 2014). Skolbyggnaden blir då en del av bostadsområdets gemensamma infrastruktur.

Skolprojektet gav en konkret och igenkännbar ram för aktionsforskningen. Processen öppnade möjligheter för dialog och delaktighet där medborgare, kommun och andra aktörer kunde mötas och diskutera hälsa och samhällsutveckling i bredare mening.

Genomförda aktiviteter och arbetssätt

Arbetet i Hallstahammar inleddes med Bekantas bekanta-workshops under hösten 2023. Dessa hölls i Nibble-skolans lokaler och samlade både medarbetare från kommunen och boende i området. Förvaltningschefen för utbildningsförvaltningen var värd för processen och flera av mötena kompletterades med arbetsmöten där omkring ett tiotal chefer och rektorer deltog. Syftet med dessa inledande moment var att förbereda de train-the-trainer-workshops (TTT) som sedan hölls i november, med ett drygt tjugotal deltagare från skola, förskola, fritidsverksamhet, måltidspersonal och ungdomscoacher.

I dessa TTT-workshops utbildades deltagarna i att själva föra samtal med invånare i Nibble. Under perioden fram till januari 2024 genomfördes dessa samtal på olika platser och tider, och handlade om invånarnas tankar kring den nya skolan och områdets framtid. En uppföljande workshop hölls i slutet av januari, där deltagarna fick återkoppla sina erfarenheter från samtalen.

Under våren 2024 prövades ett annat arbetssätt där information om aktionsforskningen och möjligheten att delta spreds genom presentationer i ordinarie ledningsgruppsmöten och arbetsplatsträffar. Dessa informationsmöten var kortare, cirka 30 minuter, och följde ett fast upplägg som bestod av en presentation följt av en frågestund. Avsikten var att undersöka om denna form kunde fungera som komplement till Bekantas bekanta-modellen. Parallellt med detta fortsatte aktionsforskningsteamet att delta i möten med tjänstepersoner på olika nivåer i kommunen. En andra omgång TTT-workshops hölls i april 2024, följt av en mindre uppföljning i maj. Denna workshop fick mer karaktären av en fördjupad intervju.

Under hösten 2024 skedde en förskjutning i arbetets inriktning. Från att i huvudsak ha fokuserat på att samla in synpunkter från invånare började insatserna i större utsträckning riktas mot kommunens interna organisation. Detta innebar bland annat förberedelser för att återföra insamlat material till relevanta funktioner inom kommunen och att påbörja samtal om hur materialet skulle kunna integreras i pågående processer.

I mars 2025 anordnades en workshop med kommunens hållbarhetsråd. Syftet var att sammanföra aktörer från olika delar av kommunens verksamhet och diskutera hur den nya skolan i Nibble skulle kunna utformas – fysiskt, organisatoriskt och funktionellt – utifrån både insamlat invånarmaterial och folkhälsoperspektiv. Diskussionerna handlade bland annat om samordning, tillgång till lokaler, utformning av skolgård, flexibilitet i byggprocessen samt prioriteringar i förhållande till budget.

Aktionsforskningsarbetet i Hallstahammar har i samtliga faser skett i nära samverkan mellan forskningsteamet, kommunens kontaktperson, nyckelpersoner inom utbildning, fastighet, socialtjänst och fritid, samt regionens medarbetare.

Resultat från workshops, samtal och dialoger

Barn och ungas egna önskemål

Många av de mest konkreta och visuella idéerna kring skolans framtida gestaltning har kommit från barnen själva. Under samtal och informella intervjuer med elever i området har en mängd förslag och önskemål lyfts fram, vilka genom kommunens medarbetare, skolpersonal, fritidspersonal och andra aktörer, samlats in för aktionsforskningsarbetet. Skolan som miljö för umgänge, rörelse och uttryck under hela dagen var en aspekt som barn och unga tog upp och hade synpunkter på.

Flera barn har lyft fram betydelsen av färg och form. Ett uttryckligt önskemål var att skolan inte skulle byggas i tegel, som beskrivs som fult och tråkigt, utan hellre i trä. För barnen är detta inte bara en estetisk fråga utan också en känsla. Det handlar om att skolan ska kännas inbjudande och trygg. På liknande sätt lyfts ljusa färger och glasytor fram som något som ger öppenhet. I ett av samtalen föreslogs glasväggar för att skapa transparens mellan olika delar av skolan. I samma anda föreslogs växthus eller planteringar som en del av skolans inramning, både för att det är vackert och för att det ger möjlighet till skapande och ansvarstagande. Några av de tillfrågade barnen uttryckte till skolpersonal önskemål om att få plantera, odla eller på olika sätt själva delta i utformningen av skolans utemiljö.

När det gäller själva skolgården framkom flera praktiska förslag. En aspekt som lyfts av både barn och ungdomar är avsaknaden av naturliga platser att leka på. Det finns visserligen skog nära skolan, men då skolan är av uppfattningen att dessa miljöer inte räknas som "skolgården" begränsas möjligheten att röra sig fritt på raster. Samtidigt kommer man inte ifrån att skogen kan nyttjas som en resurs. Barnen vill kunna leka där, bygga kojor och utforska naturen. Det är tydligt att många barn önskar en friare typ av utemiljö som inte bara består av planerade lekredskap inom ett avgränsat område, utan också av mer öppna ytor.

Ytterligare ett återkommande förslag rör platser att vara på tillsammans. Ett specifikt önskemål var att bänkar på skolgården skulle placeras mittemot varandra, inte i rad. Det är en liten detalj som belyser något större, nämligen att skolmiljön ska underlätta möten, samtal och gemenskap. Andra elever har föreslagit att det bör finnas bänkar med tak, särskilt för ungdomar som ofta saknar platser att bara hänga på efter skolan. Det finns ett upplevt glapp mellan tiden då skoldagen slutar och när föräldrarna kommer hem. Under denna mellanperiod är det få organiserade aktiviteter och ungdomarna saknar trygga, tillgängliga platser att vara på. Förslaget om ett tak över bänkar handlar därför inte bara om regnskydd utan om att skapa tillhörighet och kanske ett tillfälligt hem i det offentliga rummet.

Kreativitet är ett genomgående tema. Flera elever föreslog att det skulle finnas utrymmen för lek och rörelse som går bortom det traditionella. Ett konkret exempel var önskemålet om att ha en rutschkana inomhus. Idéer som en multiarena på skolans tak, möjligheten att ha

inomhusodlingar och särskilda rum för att prata ostört i mindre grupper nämndes också. En grupp elever uttryckte önskemål om att skolmatsalen skulle ha sällskapsbord för gemenskap, men också mindre, avskilda rum för samtal och återhämtning. Här framträder en mer nyanserad bild av barnens behov, inte bara lekfullhet och rörelse, utan också trygghet, lugn och möjlighet till avskildhet.

Något som också blev tydligt i samtalen var att barnen inte skiljer strikt mellan ”skola” som pedagogisk funktion och livet i övrigt. Deras idéer spänner över hela dagen, från skoltid till fritid, från undervisning till mat, vila och lek. Flera uttryckte att skolan borde vara öppen även på kvällar, med aktiviteter, fritidsklubb och närvaro av trygga vuxna. Det kan ses som en vilja att skapa kontinuitet och samhörighet. Ett barn beskrev det som att skolan skulle kunna bli ”en plats där man vill vara kvar, även när lektionerna är slut.”

Genomgående för barnens bidrag är ett starkt engagemang, formulerat både i ord och i bilder. I vissa fall har barnen ritat sina idéer eller pekat ut specifika detaljer som borde finnas. Det finns en vilja att bidra och en förväntan om att bli lyssnad på. Flera uttryckte också att de gärna skulle vilja vara med i själva processen genom att hjälpa till att bygga, måla eller plantera. Det säger något om vikten av delaktighet. Att barnen ges utrymme att påverka sin miljö är en förutsättning för att skolan ska upplevas som meningsfull och som ”deras”.

Vuxnas röster

Bland de vuxna i området, särskilt föräldrar och vårdnadshavare, finns ett uttalat engagemang i frågor som rör barnens trygghet och uppväxtvillkor. Föräldrar uttryckte en vilja att bidra till en trygg och gemensam miljö och att skolan skulle kunna spela en central roll i detta. Engagemanget rörde ofta den fysiska miljön kring skolan och hur den påverkar barns vardag. I samtalen nämndes särskilt vägen till och från skolan, möjligheten att vistas utomhus under trygga förhållanden samt tillgång till vuxennärvaro utanför skoltid.

En återkommande fråga var just det tomrum som uppstår efter skoldagens slut men innan vårdnadshavare hunnit hem från arbete. Mellanrummet mellan skola och hemmiljö, både i tid och rum, beskrevs som en sårbar zon. Flera föräldrar lyfte behovet av att skolan också ska kunna erbjuda någon form av närvarande vuxenmiljö under denna tid, gärna i samspel med fritidsverksamhet, fritidsgård eller annan typ av organiserad mötesplats.

Önskemål framfördes också om att den nya skolan ska utformas så att föräldrar känner sig välkomna att vistas där. Då inte bara i egenskap av besökare eller vårdnadshavare på föräldramöten utan som aktiva närvarande i området. Det kunde handla om lokaler som också kan användas av föreningslivet, om gemensamma aktiviteter i anslutning till skolan eller om hur måltidsmiljöer och inomhusytor kan utformas för att skapa inbjudande atmosfärer även utanför skoltid.

Professionella aktörer i kommunen har i samtal och workshops uttryckt att föräldrar i Nibble ofta har varierande grad av utbildningsbakgrund och språkkunskaper, och att detta kan påverka möjligheten till delaktighet i barnens skolgång. I vissa fall saknas också erfarenhet av svenska samhällsfunktioner som förskola eller elevhälsovård. Dessa iakttagelser har fört diskussionen vidare om behovet av stödstrukturer och tydligare informationsvägar mellan skola, kommun och föräldrar, inte minst i frågor om tillgänglighet och möjligheter att engagera sig.

Föräldraperspektivet har alltså rymt både ett uttryckt engagemang och en medvetenhet om de strukturella hinder som ibland begränsar deltagandet. Det har visat sig viktigt att skapa arenor där detta engagemang kan tas tillvara, och där föräldrar ges reella möjligheter att bidra till utvecklingen av skolan som en social nod i området.

Föreningar och civilsamhälle

Ett ofta diskuterat tema i Hallstahammar har varit civilsamhällets potential. Men också dess begränsade närvaro. Flera aktörer har påpekat att det finns ett starkt lokalt engagemang, en vilja att bidra, och en tro på gemensamma lösningar, men att den organisatoriska kapaciteten för att omsätta detta engagemang i fungerande föreningsstrukturer ofta saknas. Särskilt tydligt är detta i den del av Nibble som präglas av låg socioekonomisk status och stor andel invånare med utländsk bakgrund.

Professionella i kommunen har uttryckt att det finns en brist på naturliga mötesplatser som skulle kunna utgöra nav för civilsamhällets arbete. Föreningar behöver lokaler att vara i, och kontaktvägar för att nå ut. I flera samtal har man pekat på möjligheten att utforma skolans lokaler och omgivning så att de också fungerar som samlingspunkter för lokala föreningar, kulturella aktiviteter och andra sociala initiativ. Ett konkret exempel är önskemålet om en matsal eller aula som skulle kunna öppnas upp för allmänheten utanför skoltid. Likaså har behovet av tillgängliga möteslokaler i skolans närhet lyfts fram, där föreningar kan bedriva sin verksamhet. Ett särskilt önskemål gäller fritidsverksamhet riktad till mellanstadiebarn, en åldersgrupp som uppges ha hamnat mellan stolarna i det befintliga utbudet. Här har det från både invånare och professionella uttryckts att samverkan mellan skola, föreningsliv och kommun kan vara en nyckel för att skapa aktiviteter som både möter barnens behov och stärker sociala nätverk i området.

Flera röster har lyft fram vikten av att inkludera föreningar som ännu inte nåtts av processen, och att undersöka vilka aktörer som faktiskt finns i Nibble men som ännu inte mobiliserats. Någon nämnde Laxå som exempel på goda näringslivskontakter som kunde inspirera Hallstahammar. Det har också påpekats att statistik och kartläggning kan behövas för att bättre förstå vilka grupper och föreningar som är etablerade, och vilka som riskerar att lämnas utanför.

Samtidigt har vissa begränsningar uppmärksammats. Föreningar kämpar ofta med små medel och frivilliga insatser behöver ske under rimliga villkor. Flera deltagare har betonat att det inte går att förvänta sig att civilsamhället ska fylla alla funktioner som den offentliga sektorn inte mäktar med. I stället handlar det om att skapa goda villkor för samverkan, att erbjuda lokaler, skapa tydliga kontaktvägar och visa att det engagemang som finns faktiskt spelar roll.

Lokalt näringsliv och företagare

Företagare i och kring Nibble har inte varit en stor eller organiserad aktör i dialogerna, men de som deltagit har ändå bidragit med viktiga perspektiv. Inte minst kopplat till barnens vardag i området. Frågor om trygghet har lyfts fram, särskilt vad gäller barns väg till och från skolan. Skylten "Lekande barn" och avskärmade gångvägar har föreslagits som sätt att öka barns säkerhet.

Det har också framförts önskemål om att skolans utformning bör ta hänsyn till hur den påverkar det omkringliggande området, inte minst ur ett vardagsperspektiv. Fikaområden eller öppna ytor i anslutning till skolbyggnaden har lyfts som exempel på hur skolan kan bli mer än bara en intern verksamhet. Det handlar alltså om att bygga ett område där invånare, företagare och föreningar känner sig delaktiga.

I diskussionerna har det även blivit tydligt att det finns ett behov av att stärka banden mellan kommunen, skolan och det lokala näringslivet. Det kan röra sig om praktiska samarbeten, exempelvis att företag bjuds in att delta i skolans aktiviteter eller erbjuda praktikplatser, men också om att företag ges möjlighet att bidra med resurser eller idéer till områdets utveckling. En sådan öppning skulle kunna skapa ett ömsesidigt förtroende och ett tydligare gemensamt ansvar för området. Samtidigt saknas idag en tydlig struktur för näringslivets deltagande i utvecklingsprocessen. Flera deltagare i samtalen har pekat på behovet av att bättre förstå näringslivets roll och intressen i Nibble. Här har erfarenheter från andra kommuner lyfts som möjlig inspiration.

Slutligen finns ett underliggande tema som rör den bredare samhällsekonomi. Flera kommunrepresentanter har påtalat att många av de idéer och önskemål som förs fram från både företagare och invånare ställer krav på långsiktig finansiering. För att ett sådant engagemang ska bli hållbart krävs därför att det finns en strategi för samordning och resurstilldelning.

Professionella aktörer och kommunens medarbetare

Bland de professionella aktörerna – kommunala tjänstepersoner, skolpersonal, socialtjänst, fritidsledare och andra medarbetare – framträder ett starkt engagemang för Nibbleprojektet, vid sidan om en medvetenhet om de komplexa utmaningar området står inför. Aktionsforskningsprocessen har, i synnerhet genom Bekantas bekanta-workshopar och TTT,

skapat arenor där dessa professionella kunnat bidra med insikter från sina respektive verksamheter.

Ett ofta återkommande tema har varit behovet av samverkan över organisatoriska gränser. Flera lyfte fram erfarenheten från det tidigare arbetet med Skolverkets TSI-program ("Alla ska lyckas"), där särskild tonvikt lades vid övergångarna, mellan förskola och grundskola, mellan olika elevhälsosystem, och mellan skolan och socialtjänsten. Det finns en uttalad vilja att dra nytta av dessa erfarenheter även i utformningen av den nya skolan och att bygga vidare på redan etablerade samarbeten. Flera pekade samtidigt på risken att vissa funktioner faller mellan stolarna, de "organisatoriska mellanrummen" berördes, och frågan "vem har ansvar för mellanrummen?" diskuterades i flera sammanhang. Professionella uttryckte oro över att den samlade bilden av barnens behov inte alltid fångas upp i tid, särskilt när problematiken är komplex. Det handlade bland annat om frånvaro, psykisk ohälsa och bristande kontakt mellan hem och skola. Här betonades vikten av att kunna arbeta förebyggande och långsiktigt snarare än att hantera problem i efterhand.

Det finns också en medvetenhet om det sociala sammanhanget i Nibble. Personal inom skola och socialtjänst beskrev många av familjerna som lågutbildade, ofta med ekonomiskt begränsade resurser, och ibland med erfarenheter av trauma. Samtidigt poängterades att det inte bara är "var man kommer ifrån" som avgör livsvillkoren. Ekonomi och tillgång till nätverk spelar ofta en större roll än bakgrund. Här nämndes vikten av att möta barn och föräldrar där de befinner sig och att bygga verksamheter som är tillgängliga både språkligt och kulturellt.

I samtalen om skolans utformning och framtida funktion återkom idéer om hur byggnaden i sig kan främja trygghet och delaktighet. Exempelvis nämndes att barn bör kunna vara delaktiga i möbleringen av klassrummen, och att utemiljöer kan integreras i skolans inre struktur för att skapa öppna och välkomnande rum. Flera efterfrågade generationsöverskridande miljöer där olika grupper i samhället kan mötas, äldre, yngre, föräldrar och skolpersonal. Att skolan ska kunna fungera som en mötesplats efter skoldid lyftes som centralt för att skapa en levande och trygg plats.

Det diskuterades även möjligheten att bygga broar mellan kommunen och civilsamhället, bland annat genom att bjuda in föreningar, använda lokala resurser och skapa modeller för partnerskap. Men här lyftes också frågor om praktisk genomförbarhet, ansvarsfördelning och finansiering. Många var överens om att en hög ambitionsnivå kräver en tydlig ansvarskedja, och att det behöver fattas beslut för att gå från idé till handling.

Några uttryckte viss trötthet och osäkerhet över att processen dragit ut på tiden, och efterlyste ett starkare ägarskap från kommunens ledning. Det fanns också farhågor att engagemanget kan mattas av om besluten dröjer. Det uppskattades att man i Hallstahammar fått arbeta rätt

tillsammans med aktionsforskningsteamet och att de professionellas röster fått ta plats. Flera såg det som en möjlighet att påverka inte bara skolbygget utan även kommunens arbetssätt i stort.

Många av de professionella betonade skolans potential att fungera som något mer än en traditionell undervisningsmiljö, ambitionen var att bygga ”mer än en skola”. Förslag framfördes om att skolans lokaler och omgivningar skulle kunna bidra till trygghet, gemenskap och inkludering, både genom sin fysiska utformning och genom att vara tillgängliga efter skoltid för olika typer av verksamheter. Det handlade om allt från kulturella aktiviteter, föreningsverksamhet till fritidsklubb för mellanstadiet. Tanken på att den nya skolan skulle kunna bli en samlade punkt, en plats med känsla och funktion av att vara ”kyrkan mitt i byn”, nämndes explicit. Det illustrerar en önskan om att skapa en plats som på sikt kan förankra och ena ett område som i dag upplevs som splittrat.

Slutligen pekade flera informanter på att erfarenheterna från Hallstahammar redan använts som referenspunkt i andra kommuner. Det skapar en stolthet, men också ett ansvar. Det som görs i Nibble betraktas inte bara som en lokal angelägenhet, utan som ett möjligt exempel på hur kommunal verksamhetsutveckling kan bedrivas med invånarna i centrum.

Forskarteamets sammanvägda iakttagelser

Det som trätt fram i arbetet i Hallstahammar är ett mönster av återkommande teman som tillsammans tecknar en bild av vad många ser som förutsättningar för ett fungerande och levande lokalsamhälle. Sammantaget visar samtal och workshops med både invånare och professionella att behovet av trygghet, tillhörighet och delaktighet är centralt. För barnen handlade det ofta om konkreta uttryck för detta, att kunna leka, röra sig fritt, och att ha roliga saker att göra. För föräldrarna om att känna sig sedda och kunna bidra, om att hitta gemenskap. Och för de professionella om att se barn och unga i ett sammanhang där skola, familj, fritid och lokalsamhälle hänger ihop.

En särskilt framträdande iakttagelse är hur fysisk miljö och social funktion flätas samman i berättelserna. Det finns ett tydligt intresse för hur skolbyggnaden ska se ut, vilka material som används, hur bänkar ska placeras eller hur ljusinsläpp kan påverka upplevelsen. Detta intresse är nära kopplat till frågor om samvaro, öppenhet och stolthet. Det finns en förväntan på att skolan ska ”öppna upp” området, både fysiskt och symboliskt, och bli en plats där olikheter möts.

Ett återkommande tema är också mellanrummen, både i praktisk och i organisatorisk bemärkelse. Många av de professionella har pekat på hur ansvar och resurser faller mellan stolarna, mellan skola och socialtjänst, mellan kommun och region, mellan organiserade och oorganiserade aktiviteter. Men även invånare har talat om ”glappen”, tiden mellan skoldagens slut och att föräldrar kommer hem, bristen på naturliga mötesplatser, eller det

faktum att språkförbistring eller utbildningsbakgrund kan skapa osynliga trösklar för deltagande. Det som efterfrågas är ofta småskaliga men välkomnande insatser som sänker trösklarna och gör det lättare att delta på egna villkor.

I sammanhanget kan man också se hur skolans symbolvärde växer i betydelse. Flera deltagare, både invånare och tjänstepersoner, har uttryckt att en ny skola kan bidra till att förbättra hela områdets rykte och attraktionskraft. Skolan ska signalera kvalitet och framtidstro. Det finns därför en stark förhoppning om att den nya skolan ska bli något mer än en byggnad och fungera som ett nav för gemensamt liv i ett område som upplevs som både underutnyttjat och segregerat.

Slutligen har studien visat att engagemanget är stort, men också skört. Flera röster, särskilt bland de professionella, har lyft behovet av långsiktighet och stöd från ledning och politisk nivå.

5.2 Fagersta

I Fagersta tog aktionsforskningen sin utgångspunkt i kommunens arbete med ungas psykiska hälsa. Avgränsningen till en särskild fråga och målgrupp innebar att processen fick en delvis annan karaktär, men också att den kunde knytas till redan pågående arbete i kommunen. Kommunen har under senare år satsat på att stärka samverkan mellan olika verksamheter, bland annat skola, socialtjänst och fritid. När aktionsforskningen inleddes hade redan en särskild struktur för samarbete med regionen kring psykisk ohälsa etablerats. Samtidigt fanns ett växande intresse för att även utforska det hälsofrämjande perspektivet, det vill säga vad som stärker unga människors mående.

Aktionsforskningen gav kommunen möjlighet att samla in nya kunskaper, och pröva kompletterande metoder för mobilisering och medskapande som engagerade både professionella och invånare i samtal om hälsa och samhällsutveckling. Utgångspunkten var att bygga vidare på befintligt engagemang och att göra ungas erfarenheter och perspektiv tydligare i kommunens strategiska processer.

Genomförda aktiviteter och arbetssätt

Under hösten 2023 etablerades de första strukturerna för aktionsforskningen i Fagersta. Som en del av etableringen gjordes också en medveten avgränsning. Arbetet skulle handla om psykisk hälsa, inte psykisk ohälsa. Detta diskuterades initialt men visade sig vara ett viktigt vägval. Genom att fokusera på hälsofrämjande miljöer och skyddsfaktorer, snarare än behandling, diagnoser eller individärenden, skapades ett öppet samtalsutrymme där fler professioner och invånare kunde delta utan etiska eller organisatoriska hinder. Avgränsningen gjorde det möjligt att föra bredare dialoger om vardagsliv, relationer och

sammanhang, och minskade trösklarna för att engagera sig i processen. I ett första arbetsmöte i september deltog kommunledning och nyckelpersoner från olika verksamheter. Därefter följde ett antal aktiviteter som syftade till att både pröva aktionsforskningsmetoder och generera ny kunskap om hur psykisk hälsa kan främjas.

Också i Fagersta har en viktig ingång i arbetet varit metoden Bekantas Bekanta, som alltså syftar till att nå vidare i samhället genom tillitsbaserad dialog. En första workshop hölls i december 2023, följd av ytterligare två större samlingar under våren 2024. Deltagandet breddades stegvis genom att personer som medverkade i en workshop rekommenderade nästa omgångs deltagare. På så sätt växte en krets av engagerade professionella fram, som tillsammans med aktionsforskarteamet, kommunen och regionen kunde utforska olika dimensioner av ungas psykiska hälsa i Fagersta.

Workshops och dialoger hade ofta en öppen form där deltagarna bidrog med egna erfarenheter och reflektioner. Många av samtalen rörde konkreta miljöer i Fagersta, som skolor, fritidsytor eller kollektivtrafik. Dessutom diskuterades mer övergripande frågor om tillit, vuxennärvaro, samordning mellan verksamheter och hur unga får inflytande. Det fanns också ett intresse för hur unga kan få mer meningsfulla fritidsmöjligheter och hur kommunen kan bli bättre på att kommunicera vad som faktiskt görs och erbjuds.

För att ytterligare fördjupa kunskapsunderlaget har aktionsforskningen även innefattat analyser av andra material. På förslag från kommunens sociala hållbarhetsstrateg har gymnasiearbeten (uppsatser) från Brinellskolan analyserats. Dessa uppsatser, skrivna av elever under 2024 och 2025, berör ofta teman som skolan, fritiden, framtidstro, trygghet och identitet och har gett värdefulla inblickar i ungas sätt att förstå och beskriva sin tillvaro. Resultaten av dessa analyser har tidigare överlämnats till kommunen i två separata rapporter. Dessutom har kommunen fått ta del av en analyserande forskningsöversikt med fokus på psykisk (o)hälsa bland unga. Denna översikt är framtagen som en resurs för det strategiska arbetet, men ingår inte i denna forskningsrapport.

I samband med workshoparna har även ett antal train-the-trainer-utbildningar (TTT) genomförts. Utbildningarna har gett deltagarna metoder för att själva samtala med ungdomar, kollegor och andra aktörer i sina nätverk. Dessa samtal har dokumenterats och återkopplats till forskargruppen, bland andra, vilket bidragit till ytterligare bredd i materialet. Insamlingen har därmed skett i flera lager, det vill säga i dialoger under workshopar, i samtal ute i verksamheter och genom analyser av texter producerade av unga själva.

Det som särskilt präglat arbetssättet i Fagersta är samordningen mellan aktionsforskningen och andra pågående processer. Inte minst gäller det kommunens arbete för utformningen av en strategi och konkret plan för arbetet kring psykisk hälsa, i samarbete med forskningen. Arbetet har också skett i nära samarbete med regionens representanter från folkhälsoenheten.

folkhälsoenheten.

Resultat från workshops, samtal och dialoger

Parallellt med aktionsforskningen arbetade kommunen med en tematiserad modell och även en mer sektorsindeldad matris utvecklades. Den tematiserade modellen är KASAM-orienterad och utgår från flera teman, exempelvis Självmedvetande, Vuxenstöd, Våldsprevention och Levnadsvanor. Denna modell har vuxit fram som ett övergripande ramverk i kommunens strategiska arbete, särskilt tack vare sin lättillgängliga struktur och tydliga fokus på skyddsfaktorer. Samtidigt kan den djupare matrisen, uppdelad i fem fokusområden, *Skolan, Familjen, Individen, Fritiden* och *Samhället*, fungera som ett kompletterande analysverktyg. Matrisen är mer detaljerad och fångar upp både strukturella och sociala faktorer, exempelvis boendemiljö, ekonomisk sårbarhet, framtidstro och diskriminering. Kombinationen av den tematiserade modellen och matrisen med sina fem fokusområden skapar både överblick och djup, och gör det möjligt att knyta samman strategi och praktik. I det följande presenteras resultaten från workshops, dialoger och TTT-samtal tematiskt, strukturerade efter matrisens fokusområden.

Skolan

Skolan lyftes fram som en av de viktigaste arenorna i relation till ungas psykiska hälsa, och sågs även som en miljö där flera problem manifesteras. Under workshops, TTT-utbildningar och i samtal med professionella aktörer inom kommunen har det framkommit att många ungdomar upplever högstadiet som en särskilt påfrestande miljö. Kommunens medarbetare återgav berättelser från samtal med unga, där skolan beskrivs som en plats präglad av stress, oro och bristande trygghet. Framför allt nämndes stökiga miljöer, förekomst av bråk, mobbning och ett allmänt klimat som för vissa upplevs som stressande och ångestskapande. Det framkom också att många ungdomar upplever en markant skillnad mellan högstadiet och gymnasiet, där det senare ofta beskrivs som en mer trygg och motiverande miljö, delvis tack vare ökad valfrihet och mer homogena grupper.

Samtidigt pekade flera professionella på att personalneddragningar kan förvärra problemen. Behovet av fler synliga vuxna i skolan återkom som ett önskemål, både från medarbetare och från invånare som deltagit i dialogerna. Från både skolpersonal och fritidsverksamhet uttrycktes en oro över att resurserna inte räcker till för att skapa en trygg och inkluderande skolmiljö. En medarbetare nämnde att det fanns elever i de yngre årskurserna som redan blivit hemmasittare.

TTT-utbildningen och dess begrepp om “psykologiska fält” lyftes av flera som ett användbart verktyg i arbetet med att skapa tryggare och mer inkluderande samtalsmiljöer. Det hade, enligt flera medarbetare, hjälpt dem att föra in samtal om psykisk hälsa i möten med unga.

Det lyftes också fram att det finns en otydlighet kring skolans ansvar jämfört med exempelvis

socialtjänsten eller familjen, särskilt när det gäller insatser vid psykisk ohälsa. I workshops har det vidare framkommit att kommunikationen mellan skolan och hemmet upplevs som bristfällig i vissa fall, och att föräldrar ibland saknar tillit eller kunskap om hur de kan bidra till att förbättra sina barns skolmiljö. Flera professionella uttryckte att trygga barn börjar med trygga vuxna, men att detta kräver ett mer samordnat stöd för föräldrarna.

En annan återkommande reflektion var att skolan i sig ofta blir den enda sociala platsen för många barn och unga. Trots att skolmiljön kan upplevas negativ, valde vissa ändå att stanna kvar där efter skoltid eftersom det saknas alternativ i det omgivande samhället. Det kan ses som både en signal om skolans centrala roll och om bristen på andra mötesplatser.

Familjen

Flera medverkande i workshops och dialoger påpekade familjens viktiga roll i barns och ungas psykiska hälsa. Familjen kan dock fungera både som skydd och som risk. I många samtal, återgivna av kommunens medarbetare, uttryckte unga att deras hemmiljö ofta präglas av stress, ekonomiska bekymmer eller känslor av otillräcklighet. Det gäller inte bara nyanlända familjer, även om de lyftes fram som särskilt utsatta, utan även "svenska" hushåll som kämpar med arbetslöshet, skiftarbete eller ensamföräldraskap.

Flera professionella lyfte fram att föräldrar ofta bär på en stor oro, både över sin egen och sina barns framtid. Denna oro riskerar att överföras till barnen, särskilt i familjer där det saknas resurser, socialt stöd eller tillräcklig kunskap om hur man kan hantera svårigheter. I workshops nämndes också att familjers ekonomiska förutsättningar påverkar möjligheten för barn att delta i fritidsaktiviteter, vilket i sin tur påverkar både social tillhörighet och psykisk hälsa. Även boendesituationen lyftes fram, där exempelvis trångboddhet eller brist på trygga platser i hemmet kan vara en belastning.

Ett annat tema som framkom var informationsbrist. Flera föräldrar, enligt kommunens medarbetare, efterfrågar mer insyn i vad som faktiskt erbjuds inom kommunen, både vad gäller aktiviteter och stöd. Bristande tillit till systemet gör att vissa föräldrar drar sig för att söka hjälp. Några uttryckte en känsla av att det "ändå inte gör någon skillnad", vilket i praktiken kan bli ett hinder för förebyggande insatser.

Bland många föräldrar finns dock ett starkt engagemang. Professionella aktörer beskrev hur många föräldrar faktiskt vill vara mer delaktiga men att de inte alltid vet hur. Här nämndes behovet av ökad samordning mellan skola, socialtjänst och fritid, men också ett behov av mer lyhördhet från kommunens sida för att ta vara på föräldrars vilja till samverkan. I flera fall beskrevs även insatser som indirekt stödjer föräldrarna, exempelvis när fritidsgårdar eller föreningar erbjuder aktiviteter som avlastar hemmen och skapar struktur för ungdomarna.

I analysen av kommunens modell och tematisering av skyddsfaktorer gällande ungas

psykiska hälsa framgår att flera faktorer relaterade till familjen bör ses i relation till andra områden, särskilt skola och individ. Exempelvis kan föräldraförtroende för skolan och samhället påverka ungdomars känsla av meningsfullhet och trygghet. Genom att synliggöra dessa samband skapas en bättre förståelse för hur stöd till föräldrar också är ett sätt att främja ungas psykiska hälsa.

Individen

Flera professionella i Fagersta lyfter att psykisk ohälsa är särskilt framträdande bland flickor. Det handlar bland annat om låg självkänsla, höga prestationskrav, negativ framtidstro och (i vissa fall) hedersrelaterade begränsningar. I dialoger och workshops, exempelvis i samband med TTT-insatser, har kommunens medarbetare vittnat om att just flickor tenderar att uttrycka oro, uppgivenhet och stress i högre grad än pojkar. Det gäller särskilt i skolmiljö, men även i relation till framtid och sociala relationer.

Professionella beskriver också att det bland ungdomar i stort finns en låg grad av tillit till samhället, samtidigt som många unga bär på en stark önskan att må bra och vara en del av ett meningsfullt sammanhang. Men denna önskan krockar ibland med en känsla av att inte veta hur man ska ta sig vidare. Några av de vuxna aktörerna uttrycker att ungdomar ibland varken har språk, struktur eller tillgång till forum där de kan prata om sitt mående. Vissa unga uppfattas som passiva eller sakna drivkraft, men bakom detta kan finnas en mer komplex situation präglad av stress, oro och brist på upplevd handlingsförmåga.

Den grundläggande modell för arbete kring psykisk hälsa som tagits fram i Fagersta, med individen som ett av fem centrala perspektiv eller fokusområden, lyfter fram skyddsfaktorer såsom självmedvetenhet, känsla av sammanhang och förmåga att hantera känslor och relationer. Dessa teman återkommer i de samtal som förts inom ramen för aktionsforskningen.

Frågor som rör struktur i vardagen, möjlighet att påverka sin fritid och känslan av att vara lyssnad på har uppmärksammats som särskilt viktiga faktorer i detta sammanhang. Ett exempel på detta är fritidens roll. Flera kommunala aktörer, inte minst ungdomscoacher och elevhälsa, beskriver fritiden som avgörande för ungas psykiska välmående. Det handlar inte bara om tillgång till aktiviteter, utan om att dessa ska kännas meningsfulla, valbara och tillgängliga. Det har påpekats att det finns unga som har fritidsaktiviteter men ändå inte upplever att fritiden ger positiv energi eller sammanhang.

Samtalen har också visat på betydelsen av små men tillitsfulla möten mellan vuxna och ungdomar i skolan, på fritidsgården eller i civilsamhället. Trots breddningen av deltagandet fanns grupper som fortfarande var svåra att nå direkt. Hit hörde unga i passivitet eller utanförskap, som inte alltid identifierar sig som del av en utvecklingsprocess, samt nyanlända familjer och hushåll med ekonomisk sårbarhet där språk, tid eller tillit begränsade

deltagandet. Deras perspektiv kom i stället in indirekt genom ungdomscoacher, elevhälsan och fritidsverksamheten. Det är ofta i dessa vardagliga möten som unga kan uttrycka oro eller behov, vilket understryker vikten av vuxennärvaro i olika miljöer. Unga behöver sammanhang där deras upplevelser tas på allvar och där de får möjlighet att reflektera över sin egen hälsa i en trygg miljö.

På individnivå har aktionsforskarna särskilt noterat behovet av att differentiera insatser så att de svarar mot de olika villkor unga lever under. Vissa unga har ett starkt socialt nätverk, engagerade föräldrar och god skolanknytning, medan andra har nästan inga vuxna omkring sig och rör sig mellan olika tillfälliga miljöer. Det har därför betonats att insatser som riktas till "ungdomar" i allmänhet riskerar att missa de grupper som har störst behov. Det är också mot den bakgrunden som det kan vara meningsfullt att identifiera särskilda kluster eller mönster av livsvillkor, som en möjlig väg till mer träffsäkra hälsofrämjande insatser.

Fritiden

Fritiden framstår som ett av de mest återkommande temana i samtal med både unga och vuxna i Fagersta. Inte bara för att många saknar meningsfulla aktiviteter utan också för att fritiden fungerar som en arena där viktiga skyddsfaktorer kan stärkas. Det handlar bland annat om gemenskap, självförverkligande och trygghet, men också om att unga får möjlighet att känna tillhörighet, få inflytande och skapa identitet. En av de mest direkta kommentarerna från en deltagare var: "Det finns inget nattliv i Fagersta, ungdomar har inget att göra på kvällarna." Detta blev ett vanligt tema i flera samtal.

Unga beskriver ofta, i samtal med vuxna, att det inte finns någon naturlig plats att vara på efter skolan. Många hänger utanför Coop eller Willys, helt enkelt för att det inte finns några bättre alternativ. Ungdomar mellan 17–19 år upplevs vara särskilt osynliga i fritidsutbudet, och flera har uttryckt att de vill ha ett utrymme som liknar en fritidsgård men är mer anpassat för deras ålder. Gärna med biljardbord, caféyta och andra sociala aktiviteter som inte bygger på festande eller organiserad idrott. I anslutning till detta nämns även att unga som inte är aktiva i föreningslivet ofta blir osynliga. De som har tillgång till organiserad idrott har en naturlig samlingsplats, men det saknas alternativ för andra.

Även tillgängligheten är ett problem. Ett exempel som togs upp i workshopar var att vissa miljöer som skulle kunna främja hälsa är otillgängliga vintertid på grund av dålig snöröjning. Det framhölls att detta drabbar både unga, äldre och personer med funktionsnedsättning. En plats som skulle kunna vara socialt stimulerande blir i praktiken obrukbar. Detta lyfter fram ett samband mellan fysisk miljö och psykisk hälsa som ofta förbises i hälsoarbetet. Det gäller även utomhusmiljöer såsom fotbollsplaner, basketplaner och utegym, som efterfrågats av ungdomar, men där frågor om placering, tillgång och underhåll behöver vägas in för att insatserna ska få avsedd effekt.

Ungdomar som deltog via medborgarbudget har visat att det finns vilja att påverka sin fritid. Förslag på aktiviteter lämnades in, och de förslag som röstades fram har tilldelats medel för genomförande. Detta visar inte bara på kreativitet och initiativkraft utan också på att det finns potential att bygga vidare på existerande strukturer för inflytande. Flera professionella lyfte dock att det behövs plattformar och strukturer där ungdomars idéer kan utvecklas tillsammans med vuxna, för att ge dem verklig bärkraft.

Fritiden är också en fråga om trygghet. Det finns platser i Fagersta där unga inte känner sig bekväma att vistas. Detta gäller inte minst kvällstid och kopplas ofta till frånvaro av vuxna. Exempelvis nämndes hur nattvandringar, där vuxna bär väst, skapar ett ökat lugn i miljön. Det var ett återkommande önskemål att fler vuxna ska vara synliga i det offentliga rummet. Inte i övervakande syfte utan för att signalera att någon ser och bryr sig.

Integration är ytterligare en viktig aspekt. En samlingsplats där nyanlända och etablerade invånare kan mötas nämndes flera gånger, både av vuxna direkt och av ungdomar som förmedlat sina åsikter till professionella. Det betonades att integration inte bara handlar om språk, utan också om att skapa fler möten i vardagen, delade aktiviteter och möjligheten att ta del av det lokala samhället. Att erbjuda sådana mötesplatser, kanske i form av caféer, fritidsrum eller kulturaktiviteter, lyftes.

Det har också påpekats att ekonomiska hinder begränsar vissa ungas tillgång till fritid. Det gäller inte bara aktivitetsavgifter utan även kostnader för utrustning och transport. I vissa familjer saknas helt enkelt ekonomiska marginaler för att delta i aktiviteter utanför skolan. I dessa fall kan fritiden istället bli en källa till exkludering, en påminnelse om att andra har tillgång till något man själv saknar.

Slutligen är fritiden i hög grad också en plats för identitetsskapande. Flera av de idéer som nämnts, exempelvis en bilverkstad för unga med epa-traktorer, visar på vikten av att inte bara erbjuda fritid "för ungdomar", utan att utgå från vad unga själva är intresserade av. Sådana initiativ stärker inte bara det psykiska välmåendet utan också självbild och handlingsutrymme.

Samhället

Både kommunala medarbetare och boende beskrev en rad utmaningar som har bäring på samhällsnyvån, alltså sådant som rör övergripande strukturer, relationen mellan invånare och institutioner samt hur lokalsamhället fungerar som social och fysisk miljö.

Återkommande i samtalen var upplevelsen av segregation och ojämlikhet, där vissa geografiska områden nämndes som mer utsatta än andra (särskilt norra Fagersta och delar av Västanfors). Här upplevs tillgången till service vara sämre. Ett annat exempel på geografiskt betingad ojämlikhet handlar om tillgänglighet och infrastruktur, exempelvis snöröjning, kollektivtrafik och trygga transportvägar. Flera invånare och professionella nämnde att tågen

ofta är inställda eller försenade, vilket påverkar ungdomars rörlighet och tillgång till fritidsaktiviteter eller skolgång på annan ort. Dåliga förbindelser, särskilt för de som bor längre från centrum, riskerar att öka känslan av utanförskap. Något som i sin tur påverkar både psykisk hälsa och livschanser.

Tilltron till kommunen och andra institutioner beskrevs också som ett problem. Flera professionella nämnde att det är svårt att nå ut med insatserna till rätt målgrupper och att det finns ett generellt lågt förtroende för kommunen bland vissa grupper. I det ligger inte nödvändigtvis kritik mot enskilda åtgärder utan snarare en känsla av att "systemet" är svårt att förstå eller påverka. Detta kopplar också till svårigheter att skapa delaktighet och engagemang, något som diskuterades under workshopar. Unga uttrycker en vilja att bidra men vet inte hur. Föräldrar upplever att de vill engagera sig men saknar tillit eller tillgång till relevant information. Det påminner om behovet av mellannivåer för kommunikation och inflytande där människor känner att deras röst hörs och spelar roll.

Denna samhälleliga tillitsbrist förstärks i vissa fall av en upplevd kulturell klyfta. Flera deltagare lyfte att rasism finns i Fagersta, och att detta i sig är en hälsofråga, både genom direkt utsatthet och genom indirekta effekter på livschanser och psykiskt mående. Integration lyftes inte bara som något för nyanlända utan som en ömsesidig process där hela samhället har ansvar. Det finns ett behov av mötesplatser där svenskar och nyanlända träffas naturligt, men också av att strukturerna i kommunen aktivt motverkar exkludering. Här berördes också boendesegregation, skolsegregering och arbetsmarknadsexkludering som delar av ett system som måste hanteras på flera nivåer.

Flera professionella uttryckte med olika formuleringar att Fagersta ibland fungerar som ett "mikrokosmos av storstadens problem", med växande klyftor, uppgivenhet och normalisering av ohälsa. Trots detta finns ingen akut brottslighet av det slag som drabbat andra kommuner, även om farhågan uttrycktes att det kan vara en tidsfråga om inte arbetet med trygghet och samhörighet fördjupas. I det ljuset framstod aktionsforskningens perspektiv som en möjlighet att ta ett steg tillbaka och skapa en mer långsiktig förståelse av samhällets skyddsfaktorer. Då inte bara punktinsatser mot symptom, utan systematiska satsningar på delaktighet och social hållbarhet.

I det arbete som pågår inom ramen för kommunens modell och matris återkommer som nämnts flera begrepp som har samhällelig bäring. Kommunen har uttryckt att modellen och matrisen kommer att vidareutvecklas och användas som stöd i kommande planerings- och uppföljningsarbete. Arbetet med att identifiera insatsområden har redan påbörjats och modellen diskuteras som en möjlig struktur för dialog med både civilsamhälle och politik. Således kan de insikter som tagits fram, bland annat genom aktionsforskningen, knytas till det långsiktiga utvecklingsarbetet och fortsätta vara en del av kommunens ordinarie styrning. Vissa skyddsfaktorer är svåra att isolera till ett livsområde som "skola" eller "fritid". Istället

bör de förstås som samhälleliga klimatfrågor, det vill säga hur samhället uppfattas, bemöter, kommunicerar och engagerar. Det gäller exempelvis upplevelsen av att kommunen lyssnar, att det finns vuxna förebilder i närmiljön, att man får korrekt och begriplig information och att det finns någon form av lokal omsorgsstruktur där någon ser om du försvinner. Dessa frågor berördes även i diskussionerna om mentorskap och behovet av synliga vuxna i samhället.

Samhället är därför inte en yttre ram runt barn och ungas psykiska hälsa. Det är en aktiv miljö som antingen förstärker eller försvagar andra faktorer. Det gäller särskilt i en mindre kommun som Fagersta där närheten mellan invånare och institutioner borde vara en tillgång. I bästa fall kan kommunen ses som ett kitt, men för att det ska bli verklighet krävs både förtroende och dialog. Aktionsforskningen har i sammanhanget bidragit till att skapa broar mellan upplevd verklighet och organisatoriskt ansvar, mellan vardagserfarenheter och strategiska beslut.

5.3 Norberg

I Norberg har aktionsforskningen fokuserat på Kärrgruvan – ett bostadsområde med stark lokal identitet och många resurser, men också med tydliga sociala och strukturella utmaningar. Arbetet i Kärrgruvan kom att beröra frågor om plats, gemenskap, deltagande, segregation, tillgång till service och framtidstro, men utan att på förhand avgränsas till ett visst ämne eller sektor. Aktionsforskningen i Norberg har genomförts i samarbete med nyckelpersoner inom kommunala verksamheter, regionens folkhälsoenhet och civilsamhället. Redan tidigt i processen lyftes behovet av att stärka social hållbarhet i området genom att lyssna in lokala idéer och berättelser. Dialogen med invånare och professionella har syftat till att ta tillvara både vardagliga iakttagelser och mer strategiska perspektiv. För kommunen innebar det också att pröva ett forskningsbaserat och mer öppet icke-projekt-arbetsätt än man var van vid.

I likhet med övriga kommuner i projektet har arbetet syftat till att utforska lokala drivkrafter för förändring, vad som får människor att engagera sig, känna tillit, vilja bidra och skapa gemensam framtidstro. Fokus har varit att förstå vad som redan finns, vad som saknas och vad som skulle kunna växa om förutsättningarna förbättras.

Genomförda aktiviteter och arbetssätt

I Norberg etablerades aktionsforskningsarbetet under hösten 2023 efter ett inledande möte där kommunen uttryckte intresse för att delta i projektet. Det första förankringssamtalet hölls med kommunledning och representanter från olika verksamheter. Kärrgruvan lyftes fram både som en viktig del av Norbergs historia och som ett område där flera samtida frågor samlades, bland annat boende, social struktur, lokal service och framtidstro.

Efter det första uppstartsmötet genomfördes under hösten ett rundabordssamtal där lokalt engagerade invånare, föreningsrepresentanter, kommunala medarbetare och regionrepresentanter bjöds in för att diskutera Norbergs utveckling och lokalsamhällets resurser. Samtalet följdes upp med fördjupande kontakter med resurspersoner i civilsamhället, vilket ledde till att flera personer anmälde intresse för att bidra till arbetet. Dessa kontakter blev viktiga för att etablera den lokala förankringen.

Under vintern 2023–2024 introducerades metoden *Bekantas Bekanta*. Den första dialoggruppen utgjordes av personer med god kännedom om området och därefter byggdes deltagandet ut i steg. Genom detta arbetssätt kunde samtalen föras vidare i flera led samtidigt som relevanta teman växte fram underifrån.

Dialogerna skedde huvudsakligen i form av workshops och mindre samtalsgrupper, ibland organiserade med aktionsforskningsteamets stöd, ibland i mer informella former. Kommunen bistod med lokaler och vissa kontaktytor, men deltagandet organiserades främst genom civila resurspersoner. I flera fall hölls möten i anslutning till redan etablerade sammanhang, till exempel i föreningslokaler, byalag och lokala nätverk. Forskarnas roll var att följa samtalen, dokumentera utsagor, ställa frågor och skapa struktur för insamlingen.

Under våren och sommaren 2024 utvecklades arbetet vidare genom en kombination av fördjupade samtal och kompletterande kontakter med professionella. Kommunens samordnare och regionens folkhälsoenhet hjälpte till att identifiera relevanta funktioner inom exempelvis skola, hemtjänst, fritid och planering. På detta sätt breddades materialet till att omfatta både invånarperspektiv och professionella erfarenheter från olika verksamheter.

Parallellt genomfördes även en mindre *Train-the-Trainer*-utbildning (TTT) med deltagare från Norberg. Syftet var att introducera grundläggande samtalsverktyg för personer som ville driva egna dialoger i sina nätverk. Användningen av TTT har dock varit begränsad jämfört med andra kommuner, men vissa begrepp från utbildningen, särskilt fokus på psykologiska fält och trygghet i samtal, har ändå använts av deltagare i lokala initiativ.

Arbetet har alltså, i likhet med övriga tre kommuner, utvecklats stegvis utifrån relationer, idéer och resurser som vuxit fram under processen. Under större delen av 2025 löpte kommunens arbete utan direkt kontakt med aktionsforskningsteamet, som en i hög grad självgående process.

Resultat från workshops, samtal och dialoger

Social sammanhållning och mellanmännsliga relationer

Ett av de mest återkommande teman som växte fram i Norberg rörde de mellanmännsliga relationerna i samhället. Det handlade både om upplevelsen av gemenskap som en lokal styrka, och om en växande oro för ensamhet, passivitet och brist på delaktighet i olika delar av befolkningen. I flera samtal beskrev deltagare en stark längtan efter sammanhang och social närvaro, särskilt i ljuset av hur lokalsamhället förändrats under senare decennier.

Många invånare, särskilt äldre, uttryckte att det blivit svårare att känna sig behövd och delaktig efter pensionen. Flera beskrev hur pensioneringen inneburit en tvär övergång från en aktiv tillvaro till en känsla av tomhet. I samband med samtalen om ensamhet berördes också problem kring digitalt utanförskap. Det fanns även berättelser om personer på särskilda boenden som upplevde stor ensamhet. Här framkom önskemål om att skapa nya former för sällskap och meningsfullhet, till exempel genom volontärsatser, ömsesidigt utbyte mellan generationer eller mer organiserade sociala aktiviteter.

Idéer om generationsöverskridande möten återkom i många samtal, inte bara som en lösning på äldres ensamhet utan också som en möjlig resurs i skolans och samhällets arbete med barn och unga. Det fanns förslag om att äldre skulle kunna närvara i skolmiljöer, fungera som "extra vuxna" eller på olika sätt dela med sig av livserfarenheter. Några deltagare nämnde tidigare försök med språkcaféer och andra informella mötesformer där äldre deltagit aktivt. Dessa erfarenheter lyftes fram som exempel på att engagemanget finns, men att det ofta saknas strukturer för att fånga upp och förvalta det.

Det fanns också ett tydligt engagemang från civilsamhällets aktörer. Lokala byalag, föreningar och hembygdsföreningar beskrevs som nyckelaktörer i det sociala livet. Många deltagare uttryckte stolthet över Norbergs historia, gruvkulturen och det kulturarv som förvaltats genom det lokala föreningslivet. Det fanns dock en oro för att engagemanget håller på att tunnas ut, att de som tidigare varit drivande börjar bli äldre och att det är svårt att få med yngre generationer i föreningslivet. Någon uttryckte det som att "alla väntar på att någon annan ska börja", och att det därför behövs ett slags gnista eller struktur för att komma igång tillsammans.

Samtalen visade också att den sociala sammanhållningen ofta är situationsbunden. I vissa sammanhang, till exempel i byalaget eller på särskilda evenemang, finns en stark känsla av gemenskap, medan andra miljöer präglas av misstro, ryktesspridning och tillbakadragande. Sociala medier lyftes i flera samtal som en faktor som både underlättar kontakt och bidrar till splittring. Facebook nämndes specifikt som en plats där rykten om kriminalitet, sociala problem eller "vad som händer i Kärrgruvan" får stor spridning och påverkar människors bild av verkligheten.

En annan aspekt som diskuterades var tilliten mellan invånare och kommun. Vissa deltagare uttryckte att de inte visste vart de skulle vända sig med idéer eller behov och att de saknade en plattform för att påverka utvecklingen. Detta gällde både praktiska frågor, som förbättring av lekplatser eller insatser i boendemiljön, och mer övergripande tankar om samhällets framtid. Det fanns även en stark vilja till medskapande. Flera deltagare föreslog att invånarna själva kunde organisera möten, samtalskvällar eller arbetsgrupper, om bara någon tog det första steget. Det uttrycktes också att kommunen kan spela en viktig roll som möjliggörare snarare än som direkt styrande instans.

Trots olikheterna i bakgrund, ålder och erfarenheter bar många idéer på samma underliggande önskan att människor ska få känna att de hör till, behövs och kan bidra.

Platsens betydelse och Kärrgruvans roll

Kärrgruvan har som nämnts varit navet för mycket av det som diskuterats under aktionsforskningens process i Norberg. Platsen har också fungerat som en symbol för de bredare frågor som rör samhällsförändring, identitet, segregation och framtidstro. I samtalen har Kärrgruvan beskrivits med både värme och frustration, som en plats med potential, men också som ett område som riskerar att lämnas efter.

En särskild oro som uttryckts under processen har rört lägenhetsområdet Bolagshagen, där flera hyreshus (tidigare hyrda av Migrationsverket) länge stått tomma eller delvis obebodda. Flera workshopsdeltagare uttryckte farhågor om att området skulle bli föremål för så kallad social dumpning, det vill säga föremål för placering av personer med omfattande stödbehov. Likartade farhågor bidrog till konkret politisk handling när Norbergs kommun i slutet av 2024 köpte fyra hyreshus i området, med motiveringen att undvika att privata aktörer skulle ta över och använda husen för att inhysa ekonomiskt utsatta personer från andra orter. Under våren 2025 stod husen tomma och kommunen inledde planering för rivning.

I våra gemensamma workshops under 2024 var frågan om vad som ska hända med Kärrgruvan central. Många uttryckte att det är viktigt att kommunen inte bara river utan också skapar något nytt, som mötesplatser, bostäder, fritidsytor, något som återför liv och värdighet till platsen. Det fanns också viss frustration över att beslut ofta fattas långt från dem som faktiskt bor där.

Känslan av att Kärrgruvan är ”på andra sidan vägen”, både bokstavligt och symboliskt, var påtaglig. Den stora väg som delar Norberg i två lyftes som en metafor för avståndet mellan centrum och periferi, mellan beslutsfattare och boende. Det fanns en tydlig upplevelse av att Kärrgruvan ofta hamnar i skymundan och att området sällan får ta plats i det kommunala samtalet, annat än när det gäller problem. Men samtalen visade också att orten har sociala resurser. Det finns lokalt engagemang, minnen av samhörighet och viljan att bidra. Några lyfte fram områdets kulturhistoriska kopplingar till gruvverksamheten, andra pekade på den

rika naturen eller den sociala blandning som faktiskt finns. Många frågor kretsade kring hur kommunen och civilsamhället tillsammans kan göra Kärrgruvan till en plats för framtidstro, snarare än något som bara "hanteras".

Vardagsliv, service och infrastruktur

Vardagens praktiska villkor diskuterades frekvent. Det rörde bland annat avstånd, tillgång till service och hur infrastrukturen formar både möjligheter och begränsningar i det dagliga livet. Flera deltagare, särskilt äldre, uttryckte att känslan av att samhället "dras tillbaka" är påtaglig. I berättelserna beskrevs en förändring över tid, från en tid då Norberg hade livsmedelsaffärer, post, småbutiker och ett rikt kulturutbud till en nutid där mycket av detta har försvunnit eller blivit otillgängligt för stora grupper.

Att små butiker lagts ner i både centrala Norberg och Kärrgruvan innebär att många behöver transporthjälp för att handla eller uträtta ärenden. Det finns ett utbrett behov av närservice, både affärer och mötesplatser, inte minst för att stärka känslan av trygghet. Till detta kommer frågan om kollektivtrafik, som i flera samtal lyftes som otillräcklig. Boende i Kärrgruvan och omkringliggande områden menade att bussförbindelserna inte är anpassade för vardagslivets behov. Flera boende, både yngre och äldre, påpekade att det är svårt att ta sig till och från Kärrgruvan utan bil. Det efterfrågades cykelvägar som kan binda samman orten med centrala Norberg. Föräldrar berättade att de i hög grad tvingas skjutsa sina barn eftersom bussarna inte går vid rätt tider, och att barnen i vissa fall måste stå oskyddade i vägrenen och vänta. Vägen mellan Kärrgruvan och centrala Norberg beskrevs som tungt trafikerad och otrygg.

Jämsides med tydliga problemformuleringar uttrycktes också visioner. Flera boende såg möjligheter att göra något nytt av Kärrgruvan, exempelvis genom att skapa en skatepark, en ny större lekpark, eller samlingslokaler för musik, odling eller hantverk. Ett förslag som återkom i flera grupper var att använda delar av det kommunala markinnehavet till unga människors behov och kreativitet.

Ett annat spår i samtalen var det ideella engagemangets roll i att hålla samman vardagen. Flera lyfte tanken att det lokala föreningslivet tillsammans med engagerade invånare kan bidra till att upprätthålla delar av den service som annars försvinner. Exempel som snickeriverkstad, hembygdsföreningar och byalag nämndes, men också att det ofta "hänger på några få", vilket gör långsiktigheten osäker. Det fanns även förslag om att involvera fler, till exempel genom samverkan mellan invånare och kommun. Som en person uttryckte det: "Tänk om alla lokala resurser kunde ställa upp en kväll i veckan – då skulle det hända saker".

Vidare lyftes i samtalen de miljöer och fastigheter som idag står outnyttjade eller förfaller. Flera beskrev det som nedslående att vackra miljöer, särskilt runt gruvområdet och Bolagshagen, inte tas tillvara. Här väcktes idéer om att engagera boende i kulturvård, upprustning och integration, exempelvis genom att kombinera samhällsnytta med

språkr träning eller praktik för nyanl ända. På s å s ätt menade man att upprustning ocks å ger en m öjlighet till delaktighet och gemenskap.

Övergripande uttryckte många en k äns la av att Norberg riskerar att bli en "sovande ort", d ä r vardagens livsutrymmen gradvis krymper. Men parallellt med den dystopiska bilden fanns allts å id éer om att bygga upp någ ot nytt genom att b örja i det lilla.

Barn, unga och skola

Barns och ungas livssituation återkom ofta i samtalen i Norberg. Det som lyftes handlade b åde om skolan som milj ö, om fritidens m öjligheter och om de vuxnas roll i barns vardag. Många uttryckte oro ö ver att barn idag i h ög grad lämnas ensamma att hantera komplexa livssituationer utan att det finns tillräcklig vuxennärvaro, struktur eller långsiktigt stöd. I flera samtal uttrycktes exempelvis en oro ö ver att barn i låg ålder förväntas navigera konflikter och hantera oro hemma, inte minst i familjer d ä r det finns psykisk ohälsa, missbruk eller ekonomisk utsatthet. "De ska vara b åde barn och små vuxna på en g ång", som en person uttryckte det.

Problembeskrivningarna handlade mycket om bristerna som en konsekvens av otillräcklig anpassning, stress i skolan och otydliga gränser mellan olika ansvarsområden. Det fanns ocks å en självvrannsak an bland flera deltagare. Man konstaterade att samhället som helhet inte lyckas skapa tydliga ramar, trygghet eller meningsfulla milj öer för barn att växa i.

Skolan lyftes ofta fram som den plats d ä r många utmaningar blir tydliga. I flera rundabordssamtal och dialoger beskrev deltagare en vardag d ä r pressen på lärarna ökat, d ä r grupper slagits samman och d ä r stödresurser inte räcker till. "Man är glad om alla elever är i klassrummet, mer än s å hinner man inte med", som en deltagare uttryckte det. Behovet av fler vuxna i klassrummen återkom g ång på g ång, och d å inte bara i form av lärare utan ocks å i form av andra vuxna som kan skapa trygghet och lugn. En tanke som d ök upp i flera samtal var som tidigare nämnts att engagera äldre invånare som en resurs i skolan. Det diskuterades hur pensionärer, föräldralediga eller andra vuxna skulle kunna komplettera utbildad personal i egenskap av närvarande vuxna som kan hj älpa till på olika s ätt, exempelvis med läsning.

Barns vardagssituation beskrevs ocks å som starkt påverkad av hur vuxna pratar om platsen. I samtal uttrycktes att barn ibland själva anammar negativa bilder av den egna bostadsorten. Några vuxna lyfte att när man beskriver platsen som problemtyngd påverkas ocks å barns självbild och framtidstro. I det fanns en önskan om att skapa berättelser som bygger stolthet för att skapa nya ingångar till delaktighet och identitet.

Föräldrar beskrevs i sin tur som b åde resurser och i behov av stöd. Det handlade dels om tillg ång till konkret information, om vad som finns att tillg å i kommunen, var man s öker

hjälp, vad skolan förväntar sig, dels om en känsla av ömsesidigt ansvar. Några lyfte att många föräldrar idag känner sig ensamma i sitt föräldraskap, särskilt i områden där det saknas naturliga mötesplatser och där tilliten till det offentliga är låg. Samtidigt fanns det berättelser om starka barn, om ungdomar som tagit initiativ, som vågat uttrycka sig eller som bidragit till sina klasskamraters trygghet. Det illustrerar hur det också finns resurser bland unga själva, särskilt när de får möjlighet att agera tillsammans med vuxna som tror på dem. En röd tråd genom samtalen var därför vikten av att bygga fler gemensamma rum för barn och vuxna, fler broar mellan hem, skola, civilsamhälle och offentliga aktörer.

Fritid, kultur och kreativitet

Fritidens villkor och möjligheter vävdes i många samtal samman med frågor om livskvalitet och lokal utveckling. Fritiden sågs därmed som en viktig del av den lokala hållbarheten, både socialt, kulturellt och existentiellt.

Flera blickade tillbaka på en tid då parken fungerade som en självklar scen för teater, musik och dans. Det talades om en annan era med bandverksamhet, snickarkurser, formgivning och olika cirklar. Någon mindes att det på 1980-talet fanns ett tjugotal aktiva band i Norberg. I dag finns fortfarande en pub som erbjuder levande musik vissa helger och större konserter hålls ibland. Men det är svårt att nå ut i bruset. Dels upplevs det som kostsamt att annonsera, dels finns en känsla av att det lokala kulturutbudet inte får den uppmärksamhet det förtjänar.

Det fördes också en diskussion om hur kulturella resurser kunde kopplas till samhällsengagemang. Engelbrektsloppet, som är ett återkommande evenemang, nämndes som exempel på hur orten fortfarande har kapacitet att samla människor och skapa stolthet, men också som något som kräver ideella krafter för att överleva. I Kärrgruvan finns flera exempel på lokalt engagemang och kreativt kapital, som snickeriverksamhet, verkstad, hembygdsföreningar och en förening som driver rälsbuss. Även Röda Korset och köpmannaföreningar har varit aktiva. Det framkom dock att dessa ofta arbetar i silos och att det saknas övergripande struktur för samordning och gemensam synlighet.

Förslag som ytor för motorverksamhet och replokal för musik återkom flera gånger. Det fanns vidare en önskan om att skolans lokaler skulle kunna användas mer för fritidsverksamhet efter skoltid.

Utöver det mer praktiska uttrycktes även djupare reflektioner om fritidens roll i livet. Några samtal rörde andlighet, stress och samhällsutveckling i stort. Norberg lyftes fram som en plats där människor söker en annan livsrytm, där fritid inte bara handlar om aktiviteter utan om gemenskap och balans. Drömmar om ett "alternativt samhälle" ställdes mot konsumtionssamhällets tempo och idéer om odling, lokal matproduktion och enklare livsformer lyftes fram som både personliga längtan och möjliga kollektiva projekt.

Gemensamt för mycket av det som diskuterades var att initiativkraften redan finns men att det saknas stödstrukturer, koordination och ibland även fysiska resurser. Många upplevde att mycket skulle kunna hända om det fanns ett organiserande nav, någon som sätter saker i rörelse och stöttar från start.

5.4 Pettersberg (Västerås)

Pettersberg i Västerås utgör det fall som skiljer sig mest från de övriga, både vad gäller förutsättningar och organisatorisk kontext. Aktionsforskningens uppgift har varit att följa, stödja och analysera utvecklingsprocesser med fokus på invånardriven samhällsutveckling och föreningsbildning. Processen har genomförts i samarbete med nyckelpersoner inom kommunala verksamheter, regionens folkhälsoenhet och civilsamhället.

Genomförda aktiviteter och arbetssätt

Arbetet i Pettersberg inleddes under våren 2023 genom en workshop arrangerad av aktionsforskningsteamet i samverkan med lokala aktörer och representanter från Västerås stad. Vid den tidpunkten var det oklart om ett planerat idéburet offentligt partnerskap (IOP) skulle formellt godkännas, och det återstod att diskutera hur frågor kring aktionsforskningen skulle kunna förhålla sig till IOP:ets målstyrda verksamhet.

IOP:et kom sedermera att formaliseras under hösten 2023. Den utgjordes av fyra aktörer: RF-SISU Västmanland, HSB Mälardalen, ABF Västerås och det kommunala bostadsbolaget Bostads AB Mimer. Målet var att genom ett gemensamt partnerskap skapa strukturer för långsiktiga, invånardrivna aktiviteter i Pettersberg, med särskilt fokus på barn och unga och social hållbarhet.

Under vintern 2023–2024 hölls ett antal möten mellan aktionsforskningsteamet, representanter för IOP:et, Region Västmanland och Västerås stad. Syftet var att tydliggöra vilka förutsättningar som behövde vara uppfyllda för att aktionsforskningen skulle kunna bidra med sin metodik. Efter ett gemensamt förankringsmöte på regionnivå i december 2023, där också Västerås stads högsta tjänste- och politiska ledning deltog, bekräftades att kommunen såg värde i fortsatt medverkan i forskningsarbetet.

Våren 2024 arrangerades en workshop med den verksamhetsnära ledningsgruppen för Pettersberg inom Västerås stad, följt av ett arbetsmöte med projektledningen för IOP:et. Det upprättades även kontakt med personal vid fritidsgården, vilket öppnade upp möjligheten att inkludera dess utveckling som ett särskilt spår i det fortsatta arbetet. I samband med detta identifierades också flera personer med lokal förankring som ville starta föreningar, och som kunde fungera som resurser i det fortsatta arbetet.

Under sommaren 2024 fördjupades det praktiska arbetet genom deltagande i flera informella och organiserade möten i Pettersberg. Den så kallade Pettersbergsdagen, som arrangerades i slutet av augusti, blev en viktig mötesplats. Flera av de föreningar och eldsjälur som engagerats i IOP-arbetet deltog, och närvaron av aktionsforskare ledde till nya kontakter, både med unga invånare, föreningsledare, professionella aktörer och lokalpolitiker.

Under tidig höst genomfördes också en TTT-utbildning, riktad till kommunens verksamhetsnära ledningsgrupp. Parallellt påbörjades ett arbete med att kartlägga och följa upp de aktiviteter som initierats inom ramen för IOP:et, med fokus på självorganisering och föreningsbildning.

Under 2025 fortsatte det aktionsforskningsbaserade arbetet att fördjupas genom ett antal riktade insatser och förtätade kontakter i området. Flera möten hölls med nyckelpersoner inom IOP:et, bland annat trygghetssamordnare och projektledare för invånardrivna aktiviteter, för att analysera nuläge, konkretisera utvecklingsbehov och identifiera förutsättningar för nya verksamheter. Detta inkluderade kartläggning av intresseområden hos invånare med ambition att starta upp egna gruppverksamheter såsom läxhjälp, språkcaféer, dans, tjejfotboll, sykurer, datorspel, hobbyklubbar och matlagning. Även samarbeten med skola och fritidsgård stärktes, inte minst beträffande lokalutnyttjande och gemensam programutveckling. Flera träffar genomfördes med ledare för barn- och ungdomsaktiviteter, samt med entreprenörer och eldsjälur i området för att stötta deras processer med föreningsbildning eller sociala företag.

Två workshops spelade en särskild roll för det fortsatta arbetet. I den ena samlades representanter från IOP:et för att tillsammans analysera den information som samlats in från invånare och professionella. Med detta som underlag konkretiserades nästa steg i den lokala utvecklingen. Den andra workshoppen fokuserade på att ta fram ett koncept för ett framtida "Gemenskaps- och utvecklingshus" i Pettersberg. Här formulerades idéer om att låta den nuvarande fritidsgården fungera som en inkluderande plattform för möten, aktiviteter och självorganisering för invånare i olika åldrar och med olika bakgrund. Visionen bygger vidare på de relationer och erfarenheter som etablerats och syftar till att skapa ett stabilt och lättillgängligt nav för lokal delaktighet.

I samspel mellan IOP:et, kommunen, regionen och aktionsforskningen etablerades därmed ett arbetssätt där flera spår kunde löpa parallellt. Dels genom att stödja invånardrivna aktiviteter genom praktisk mobilisering och utbildning, dels att möjliggöra analys och lärande kring de mekanismer som bidrar till långsiktig lokal utveckling.

Resultat från workshops, samtal och dialoger

Lokalsamhälle och tillhörighet i förändring

Pettersberg är en stadsdel präglad av komplexa förutsättningar. Många boende i området bär på ett starkt engagemang och stolthet över sin plats, men det finns också återkommande uttryck för upplevelser av utanförskap och låg tillit. Det gäller både mellan invånare och gentemot samhällsinstitutioner. I samtal med invånare, föreningsaktiva och kommunala företrädare har det framträtt en bild av ett lokalsamhälle som på många sätt saknar en samlande berättelse om sig själv, en tydlig platsidentitet.

Det finns ingen given fysisk plats eller funktion som kan bära den sociala rollen av att vara "mitt i Pettersberg". Det finns inget naturligt centrum och mötesplatserna är få. I stället är området geografiskt utspjutt och saknar det lokala nav som i andra stadsdelar kan bidra till vardagsgemenskap och spontan samvaro. I samtalen nämns återkommande behovet av ett sammanhållet område där invånare i olika åldrar och från olika bakgrund kan mötas. Inte bara vid enstaka evenemang utan i vardagen.

Flera av de röster som hörts under arbetet uttrycker också att det finns kulturella spänningar i området. Det handlar dels om språkbarriärer, dels om en upplevelse av att kulturmöten sker utan tydliga ramar för förståelse och gemensamma normer. Detta skapar, enligt några, en social osäkerhet där man är osäker på var gränser går och hur man ska relatera till varandra. Det har även framkommit att unga i området kan känna sig dömda utifrån ursprung eller kläder, vilket påverkar tilliten till omgivningen och naturligtvis försvårar möjligheterna till samhörighet.

Denna sociala komplexitet påverkar relationen till myndigheter och samhällsfunktioner. Både invånare och professionella har lyft att det finns en låg grad av förtroende för kommun och andra institutioner. Det tar sig uttryck i låg förväntan, begränsat engagemang och en tendens att se förändring som något som sker "utanför" det egna området. En viktig fråga har därför blivit hur lokalsamhället kan stärkas på sina egna villkor, med stöd av men inte styrt av, externa aktörer.

En idé som lyfts i diskussionerna har varit att skapa ett informellt café eller en liknande samlingspunkt. Det skulle kunna fungera som en lågtröskelmiljö där människor kan mötas över generations- och kulturgränser, och där även praktiskt stöd (till exempel med myndighetskontakter eller digitala verktyg) kan ges. Sådana initiativ ses som viktiga för att långsiktigt bygga en känsla av tillhörighet och ansvarstagande i området.

Ett av de mer genomgående teman som kommit fram i arbetet kring aktionsforskningen är att området saknar en tydlig infrastruktur för samordning. Flera aktörer vittnar om att det finns parallella initiativ som ofta blir kortlivade, personberoende och utan koppling till långsiktiga

mål. I vissa fall uppstår till och med en konkurrenssituation mellan föreningsliv, fritidsverksamhet och kommunala aktörer. Bristen på samsyn och samverkan lyfts av såväl invånare som professionella som en central utmaning.

Sammantaget framstår Pettersberg som ett område med tydliga potentialer, men där den sociala infrastrukturen är bräcklig. Det saknas inte resurser i form av engagerade individer, fysiska ytor eller idéer men det finns ett tydligt behov av samlande funktioner som kan bära upp och hålla samman det som i nuläget är fragmenterat. Det gäller både i konkret mening (lokaler, samverkansstrukturer) och i en djupare mening (tillit, gemenskap, berättelsen om platsen).

Barn, unga och framtidstro

Barn och unga har stått i fokus för många av de samtal och workshops som hållits i Pettersberg. Redan i de tidiga dialogerna lyftes deras situation som central för områdets långsiktiga sociala hållbarhet. I samtal med både ungdomar själva, föreningsaktiva, fritidspersonal och kommunala representanter framträdde en bild av att många unga i Pettersberg visserligen lever med begränsade möjligheter, men också att de har resurser som skulle kunna stärkas och tas tillvara.

En av utmaningarna handlar om växande psykisk ohälsa bland barn och unga i området. Denna bild bekräftas av både lokalt engagerade vuxna och de som arbetar inom skola, fritid och civilsamhälle. Ungdomar vittnade om att de ibland känner sig dömda på förhand, exempelvis utifrån bakgrund eller var de bor, och att detta påverkar deras självbild. Sådana erfarenheter behöver förstås mot bakgrund av både strukturella ojämlikheter och det symboliska stigma som ibland följer med att växa upp i ett område som Pettersberg.

Utöver den psykosociala situationen lyftes ett mer praktiskt problem, nämligen bristen på meningsfulla och tillgängliga fritidsaktiviteter. Det finns, enligt flera deltagare, för få verksamheter som riktar sig till unga, särskilt till de äldre tonåringarna. De aktiviteter som trots allt erbjuds upplevs ofta sakna långsiktighet eller struktur. Dessutom saknas ofta en tydlig förankring i ungdomarnas egna intressen och behov. Någon formulerade det så att man behöver "vara uppdaterad om vad unga själva vill ha", annars är risken stor att engagemanget uteblir.

En viktig aspekt i diskussionerna har varit att barn och unga i Pettersberg inte enbart är en "målgrupp", utan också viktiga aktörer med egna drivkrafter. I samtalen framkom flera exempel på ungdomar som engagerar sig ideellt, som tar ansvar och som uttrycker en tydlig vilja att påverka sin närmiljö. Detta understryker behovet av att unga ges reellt utrymme att delta och påverka på sina egna villkor.

Flera insatser har också tagit sikte på att stärka barns och ungas sociala sammanhang.

Aktionsforskningssteamet har följt ett antal initiativ kopplade till IOP:et, däribland idrottsskvällar, dansverksamhet och planerade matlagningsträffar för mammor i idrottshallens kök. Ett särskilt fokus har legat på att bygga tillit, skapa kontinuitet och långsamt etablera strukturer där unga kan delta återkommande. Ett exempel på detta är den WhatsApp-grupp där lokala ledare, tillsammans med RF-Sisu, löpande planerar och diskuterar aktiviteter. I flera fall är ledarna själva uppvuxna i området och deltar ideellt i arbetet. Detta skapar både förebilder och kulturell igenkänning för deltagarna.

Fritidsgården i Pettersberg har också identifierats som en viktig resurs för unga. Som tidigare nämnts finns det dock utmaningar i samordningen mellan olika aktörer. Fritidspersonal har uttryckt att samsyn ibland saknas mellan gården, föreningslivet och IOP-relaterade initiativ. Viss konkurrens har uppstått om utrymmen, tider och ungdomars uppmärksamhet. Samtidigt har fritidsgården visat en vilja att öppna upp för samverkan och har börjat bjuda in både lokala föreningar och invånare till gemensamma träffar. Förutsättningen för ett gemensamt arbete finns, även om det kräver fortsatt dialog om ansvarsfördelning och praktiska lösningar kring lokaler och resurser.

Ett frekvent förekommande tema i samtalen har varit behovet av samverkan mellan generationer. Det handlar om att unga behöver fler vuxna omkring sig som bryr sig och som kan bygga relationer, lyssna och vara närvarande. Det handlar även om att stärka banden mellan föräldrar och ungdomar, inte minst i ett område där många vuxna själva upplever sig stå utanför både arbetsmarknad och samhällsinformation. Ett konkret förslag har varit att skapa en samlingspunkt för föräldrar, där man kan få stöd i föräldraskapet, utbyta erfarenheter och ta del av exempelvis läxhjälp eller rådgivning. Sådana initiativ har också börjat ta form, i samverkan mellan civilsamhället, fritidsverksamhet och de samordnare som driver IOP:et.

Det finns också ett tydligt behov av att överbrygga språk- och kulturkrockar. Många boende efterfrågar information på flera språk, och uttrycker att det ibland uppstår missförstånd som kunde undvikas med bättre kommunikation. För unga kan dessa barriärer försvåra både deltagande i aktiviteter och kontakten med samhällets institutioner. Några har föreslagit att läxhjälp och språkhjälp kombineras, med medverkan av föräldrar, vilket skulle kunna stärka både skolresultat och integration på familjenivå.

Ett annat område som diskuterats är ungas tillgång till digitalt stöd. Det handlar både om teknisk hjälp (t.ex. med kontakt med myndigheter) och om trygghet i den digitala miljön. För unga i Pettersberg, där det sociala kapitalet ibland är begränsat, kan sådant stöd vara avgörande för att ta sig vidare till utbildning eller arbete.

Den samlade bilden är att det finns spirande initiativ som kan utgöra grogrund för något mer långsiktigt. Ett nyckelord i detta sammanhang är kontinuitet. Många av de vuxna som deltagit

i samtalen återkommer till vikten av att bygga strukturer som överlever enskilda personer eller tillfälliga projekt. Det finns en oro för att engagemanget ska falna om inte nästa steg kommer på plats, och om barn och unga gång på gång ser att aktiviteter försvinner eller tappat kraft.

Därför är IOP-strukturen viktig. Den har, enligt flera professionella, gjort det möjligt att samordna resurser, skapa gemensamma arenor och avlasta enskilda eldsjälar. I samtalen beskrevs det som att man "får fler kollegor" och att det blir möjligt att fokusera på verksamhet snarare än logistik. Det har också gjort det lättare att identifiera lokala ledare, unga såväl som vuxna, och att stötta dem i att ta ansvar för egna initiativ. Utbildningen för föreningsbildning (i samverkan med ABF) är ett exempel på detta, och en viktig pusselbit i att skapa hållbara strukturer runt aktiviteter för unga.

Det övergripande intrycket är att det finns en stark vilja att förändra bilden av Pettersberg, också bland ungdomar själva. Att skapa utrymme för denna vilja, och att ta den på allvar, är viktigt för att området ska präglas av framtidstro.

Självorganisering och delaktighet som strategi

En av de tydligaste ambitionerna i arbetet i Pettersberg har varit att skapa förutsättningar för ökad delaktighet och lokal organisering. Frågorna har kretsat kring hur man kan förändra strukturer och stärka invånarnas möjlighet att ta egna initiativ, bygga nätverk och tillsammans forma sitt lokalsamhälle. Självorganisering har därmed varit ett medel för att skapa ett mer levande och inkluderande lokalsamhälle.

Samtalen i Pettersberg visar att denna inriktning vilar på en stark lokal förankring. Många av de boende, särskilt yngre vuxna och föräldrar, har viljan att engagera sig. Det som ofta efterfrågas är stödstrukturer i form av plattformar för organisering, praktisk kunskap om hur man startar föreningar och någon som håller ihop det hela i ett initialt skede. En central roll har här spelats av IOP-strukturen.

I workshops och möten har flera konkreta behov formulerats. Dels rör det sig om metodstöd gällande föreningsdrift, exempelvis hur man skriver stadgar, håller ett årsmöte eller får tillgång till lokaler. Dels om relationsbyggande, att hitta andra personer att samarbeta med, att knyta kontakter över generations- och kulturgränser och att skapa en känsla av tillhörighet. Flera aktörer har därför lyft behovet av en gemensam struktur för att "hitta eldsjälar", matcha initiativ med resurser och stötta de personer som är villiga att engagera sig.

Exempelvis har en boende uttryckt en vilja att starta en förening i Pettersberg och har redan ett antal projektidéer, men efterfrågar hjälp att hitta andra lokala krafter att bygga vidare tillsammans med. Andra har varit aktiva i idrottskvällar och planerade matlagningsträffar.

Det är aktiviteter som bygger på låg tröskel. Ett förslag som nämnts flera gånger är att skapa en mall eller guide för hur man startar en förening i Pettersberg, med kontaktpersoner och resurser samlade på ett ställe.

Den pågående processen präglas av både struktur och flexibilitet. IOP:et har på flera sätt fungerat som en bro mellan professionella aktörer och boende i området. Inte minst tack vare samordnare med lokalkännedom och resursstarka nätverk har man kunnat underlätta för människor att själva ta steg mot organisering. I möten har deltagare beskrivit att de tidigare ofta "fått dra allt själva", exempelvis kring att boka lokaler, fixa fika eller skapa kontakt med kommunen. Nu, med IOP:et som stödjande ramverk, upplevs det som att man kan fokusera mer på själva innehållet i verksamheten.

Som nämnts är ett konkret exempel WhatsApp-gruppen som etablerats mellan lokala ledare och samordnare från RF-SISU. Gruppen fungerar som ett forum för löpande avstämningar, erfarenhetsutbyte och planering. Den har också använts för att skapa återkoppling från olika aktiviteter och bygga relationer mellan ledare som själva har rötter i Pettersberg. Den här formen av kontinuerlig, informell kontakt har visat sig vara viktig i ett område där tilliten till formella institutioner ibland är låg. Parallellt med detta pågår mer formella stödinsatser. ABF:s roll har nämnts som ett viktigt exempel. Därutöver har det i samtalen beskrivits som nödvändigt med stöd som innehåller långsiktig uppföljning och kontinuerlig coaching.

I Pettersberg har det funnits en historik av projekt som kommit och gått, vilket skapat en viss trötthet bland både invånare och professionella. IOP-aktörerna har därför varit måna om att inte bygga för mycket kring enskilda personer eller kortlivade aktiviteter. I stället betonas att struktur, transparens och fördelning av ansvar måste byggas in från början. Annars finns risken att engagemanget rinner ut i sanden.

Pettersbergsdagen, som genomförs en gång om året, kan ses som en symbol för det pågående arbetet. Evenemanget samlar föreningar, boende och barnfamiljer till en gemensam dag vid Pettersbergsskolan. Under det tillfälle då aktionsforskningssteamet deltog observerades bland annat ponnyridning, enklare matservering och olika prova-på-aktiviteter. Dagen fungerade inte minst som en katalysator för att knyta nya kontakter. De samtal som i sammanhanget påbörjades med aktionsforskningssteamet har följts upp i andra former.

Flera av de medverkande i aktionsforskningsprocessen i Pettersberg betonade värdet av att kommunala aktörer fortsatt visar engagemang och att IOP:et ges tillräckligt utrymme att utvecklas. Samtidigt fanns en medvetenhet om att denna struktur var tillfällig. Därför har man också diskuterat hur arbetssätten, de goda exemplen, kan institutionaliseras, exempelvis genom att utbilda fler ledare, skapa hållbara föreningar och jobba mer med dokumentation i syfte att minska sårbarhet beträffande personberoende.

Aktionsforskningens roll har i detta sammanhang varit att följa och stödja dessa processer i realtid. Genom deltagande observation, dokumentation, handledning och samtal har forskningen kunnat belysa vilka mekanismer som möjliggör eller försvårar självorganisering. Det har handlat om allt från informella nätverk och personligt engagemang till kommunal logistik och tillgång till lokaler. Erfarenheterna pekar på att små, konkreta initiativ växer till något större om de får rätt stöd och en grund i lokalt engagemang.

6. MOBILISERING AV INVÅNARE

I folkhälsosammanhang förknippas begreppet delaktighet ofta med organiserade insatser för att "aktivera" invånare. I vår studie tog delaktigheten i stället sin utgångspunkt i att identifiera, synliggöra och stödja det engagemang som redan fanns i lokalsamhället. I pågående projekt, lokala föreningar, bostadsområden, skolor och mötesplatser framträdde personer med idéer om hur deras närmiljö kunde utvecklas, men som inte alltid uppfattade kommunen som en självklar samarbetspartner. Vårt arbete kom därför att inriktas på att skapa de strukturella och relationella villkor som möjliggör att sådana initiativ kan uppstå och få genomslag. Invånarengagemang förstås i detta sammanhang inte som en avgränsad metod eller modell, utan som ett förhållningssätt till relationen mellan kommun, invånare och lokalsamhälle, där förändring växer fram genom tillit, samspel och gemensamt ansvar.

Lyssnandet som förhållningssätt var ett återkommande tema i kommunernas arbete. Kommunernas medarbetare hade sedan tidigare närvaro i invånarnas vardagsmiljöer, i skolor, på fritidsgårdar, i föreningssammanhang och vid olika möten. Det som gradvis förändrades under aktionsforskningen var inte främst att dessa möten ägde rum, utan *hur* de tog form. Genom att tjänstepersoner och professionella började delta utan ett färdigt budskap eller uppdrag, med en större nyfikenhet på människors egna erfarenheter, fick samtalen en annan karaktär. De blev mer öppna och prövande, och skapade utrymme för invånare att själva formulera vad som fungerade och inte fungerade i deras vardag. I flera fall ledde sådana samtal till initiativ som inte hade kunnat planeras fram i förväg. De blev små steg där människor tillsammans tog ansvar för något gemensamt, exempelvis att skapa en tryggare mötesplats, starta en samtalsgrupp eller engagera sig i en aktivitet för unga. Kommunens representanter lärde sig mer om lokalsamhällets logik och vardagens villkor, samtidigt som invånare fick större inblick i hur kommunen fungerar, vilka möjligheter och begränsningar som finns, och hur beslut formas. Delaktighetsarbetet handlar alltså lika mycket om att bygga förståelse, och ett slags gemensamt lärande, som att bygga aktivitet.

I processen blev också skillnaden mellan att informera och att involvera tydlig. Många kommuner har under lång tid haft ambitionen att öka delaktigheten genom medborgardialoger, olika former av öppna möten och enkäter. Det som nu prövades var något annat. Det rörde sig om en mer långsiktig process där kommunen inte bara frågar invånarna *vad de tycker*, utan mer *vad de vet* om sin vardag. Den förskjutningen, från åsikt till erfarenhet, visade sig central för att skapa förtroende och meningsfullt deltagande.

Flera av kommunerna beskrev hur arbetet väckte nya frågor om roller och ansvar. Gränserna mellan kommunens och invånarnas initiativ blev mindre tydliga samtidigt som det uppstod både möjligheter och osäkerheter. Vem äger processen? Vem bestämmer när något ska

prioriteras? Hur långt sträcker sig kommunens ansvar för något som vuxit fram underifrån? Dessa frågor saknar enkla svar men är själva tecknet på att något viktigt håller på att förändras, att makten att definiera problem och lösningar delas i praktiken. I detta ligger också en spänning mellan tillit och kontroll. Ett gemensamt utvecklingsarbete bygger på förtroende, på att kommunen vågar släppa taget och låta processer ta form utan att resultatet är givet på förhand. Samtidigt kräver det organisatorisk trygghet, att det finns mandat att agera flexibelt och lära under arbetets gång. Flera av de medverkande kommunerna betonade hur svårt det är att förena dessa två logiker. Den ena handlar om styrning och uppföljning, den andra om dialog och tillit.

En annan tidig lärdom var att detta arbete inte sker på tom mark. Varje kommun gick in i processen med sin historia, sina nätverk och sina tidigare erfarenheter av samverkan. I vissa fall fanns redan etablerade samarbeten mellan civilsamhälle och kommun, i andra var relationerna svagare. Där det fanns en tradition av samarbete kunde engagemanget snabbt få fäste, medan det i andra fall krävdes tid för att bygga upp grundläggande tillit. Att förstå och arbeta med dessa lokala förutsättningar blev en del av processen i sig.

Under arbetets gång uppstod i kommunerna ett behov av språklig förankring. Begreppet "mobilisering" kunde uppfattas som tekniskt eller främmande, medan ord som *engagemang*, *delaktighet* eller *göra tillsammans* väckte igenkänning. Det var tydligt att själva språket hade betydelse för hur människor förstod sin roll. När man talade om att "göra skillnad i sitt närområde" snarare än att "delta i folkhälsoarbete", såg vi att det spelade en roll i motivationen till att bidra. Det handlar således inte bara om vilka aktiviteter som genomförs, utan om vilket språk som gör dem möjliga. Detta leder till en bredare förståelse av delaktighetsarbetet som en kulturell process. Förändring sker när människor upplever att deras erfarenheter räknas och att det finns vägar att påverka sådant som angår dem. Kommunens uppgift blir då också att i mobiliseringen tänka på att skapa igenkänning och ömsesidig förståelse för den språkliga och kulturella aspekten.

Rent praktiskt kan det handla om att bygga broar mellan olika språk och perspektiv, som mellan förvaltningens behov av struktur och invånarnas behov av handlingsutrymme eller mellan styrning och tillit. Det är i detta mellanrum, i dialogen och i de gemensamma försöken, som förståelse tar form.

Hälsa är inte bara en individuell fråga utan något som formas i de sociala relationerna och i känslan av att vara del av ett sammanhang. Genom att människor får möjlighet att påverka sitt lokalsamhälle, att delta i något gemensamt, stärks de villkor som främjar hälsa. Arbetet med invånardelaktighet blir därför en del av det breda folkhälsoarbetet, en del av en process där hälsa och demokrati vävs samman.

Det är utifrån denna förståelse som de följande avsnitten ska läsas. De handlar om hur vi i

forskarteamet tillsammans med de olika kommunerna och i samarbete med regionen på olika sätt försökte skapa förutsättningar för engagemang att växa. Hur relationer byggdes, hur eldsjälarna och möjliggörarna verkade, hur man nådde nya grupper, och hur språk och mening blev verktyg för delaktighet. Exemplet utgör tillsammans en mångfacetterad bild av vad ett mer deltagande folkhälsoarbete kan betyda i praktiken.

6.1 Relationsskrädderi – tillit och mobilisering

När vi i efterhand ser på arbetet i kommunerna blir det uppenbart att mycket av förändringen började i det lilla, i ett samtal på biblioteket, ett möte i skolan, en promenad genom området tillsammans med någon som bott där länge. De stora planerna och de formella strukturerna var sällan utgångspunkten. I stället handlade det om att bygga förtroende genom närvaro och lyssnande, om att visa sig som människa innan man uppträder som representant för en organisation.

På olika sätt arbetade man i kommunerna för att förskjuta fokus från information till relation. I Hallstahammar, exempelvis, tog processen fart i Nibbleområdet. För många boende väckte skolbygget där både hopp och oro. Kommunens medarbetare började mer aktivt än tidigare att engagera invånare genom att möta människor i mindre grupper, ibland på plats utomhus eller i lokala verksamheter. Genom dessa samtal växte en annan typ av dialog fram där frågor om framtidstro, trygghet och vardagsliv blev centrala. I Norberg, med utgångspunkt i bostadsområdet Kärrgruvan, hade kommunen länge haft kontakt med föreningar och boende, men det saknades en tydlig arena där olika röster kunde mötas. Här tog några lokala föreningsaktiva initiativ till att samla människor kring frågor om gemenskap och aktiviteter. Kommunens representanter deltog, men utan att styra samtalen. Den enkla gesten att sitta ner och lyssna utan färdig agenda blev betydelsefull. Det var då andra började komma till tals, människor som sällan deltagit i kommunala möten men som nu kände att deras erfarenheter hade betydelse.

Gemensamt för dessa exempel är att de inte handlade om att skapa tillit för att sedan kunna genomföra ett projekt, utan om att tilliten *i sig* var den förändring man försökte åstadkomma. Den gav människor kraft att agera och att ta ansvar. Detta sätt att tänka ligger nära det som i forskningen kallas *socialt kapital* (Putnam 2000), och som syftar på de nätverk av tillit och normer som gör det möjligt för samhällen att fungera. Men där Putnam ofta beskriver socialt kapital som ett redan existerande tillstånd, handlade det i kommunernas arbete om att bygga det medan man bedrev arbetet. Tilliten skapades i varje möte och i varje handling som visade att kommunen faktiskt brydde sig. Att se invånare som individer snarare än målgrupp är ett viktigt skifte. Med fördjupade relationer börjar också samtalen förändras. Från att ha handlat om vad kommunen skulle göra till vad man kan göra tillsammans.

Kommunernas roll blev alltså att ge stöd och skapa förutsättningar. Det här arbetssättet rymmer också en viss sårbarhet. Relationer kan inte styras eller standardiseras i traditionell mening, utan de kräver tid och kontinuitet. När en nyckelperson byter jobb eller en verksamhet förändras, riskerar mycket av det byggda förtroendet att eroderas. Flera kommunrepresentanter beskrev hur svårt det var att "förvalta tillit" i en organisation som i grunden är uppbyggd för att hantera ärenden snarare än relationer. Här finns alltså en spänning mellan den långsiktighet som relationer förutsätter och den tidslogik (projektillusionen, korta mandat) som ofta präglar kommunala verksamheter.

Denna spänning kan bättre förstås i ljuset av forskning som visar att välfärdsorganisationer ofta producerar många kortvariga och fragmenterade kontakter som en oavsiktlig effekt av hur arbetet organiseras (Tyrstrup & Asgari, 2021). Stöd och service delas ofta upp i ärenden, funktioner och tidsbegränsade uppdrag vilket leder till att en strukturell instabilitet skapas som gör långsiktiga relationer svåra att upprätthålla. Det innebär att de kontinuerliga och förtroendebärande relationer som mobiliseringsarbetet bygger på måste designas och underhållas medvetet. I detta perspektiv framträder relationsskrädderi som en nödvändig motkraft till en organisationslogik som annars riskerar att upplösa just de relationer som delaktighet och tillit vilar på.

En mer relationell styrning (eng. *relational governance*) bygger på att leda genom relationer snarare än genom regler och kontrakt. Till skillnad från hierarkisk eller kontraktuell styrning utgår den relationella logiken från tillit och dialog som centrala mekanismer (Li et al., 2023). När dessa dimensioner samverkar kan styrningen bidra till ökad gemensam förståelse och lärande (Dyer & Singh, 1998; Li et al., 2023). Det är viktigt att betona relationell styrning eftersom den har en viktig och välbeforskad funktion för utvecklingen av folkhälsoarbete.

Samtidigt är den relationella styrningen inte friktionsfri. Om relationen mellan nivåer i organisationen, eller mellan organisationen och invånare, präglas av asymmetri, till exempel att den ena parten har kontroll över resurser eller beslut, kan tillit och samordning försvagas. Relationell styrning handlar därmed inte enbart om samverkan och god vilja, utan om att medvetet uppmärksamma hur makt, ansvar och förväntningar fördelas mellan kommun, invånare och andra aktörer. I praktiken innebär detta att kommunen behöver utveckla en organisatorisk kultur där medarbetare, samverkanspartner och invånare ges förtroende att agera självständigt och bidra till relationsbyggande processer, utan att alla steg är förutbestämda. Det kräver i sin tur en ledning som vågar acceptera osäkerhet och långsamma processer.

Exempelvis i Hallstahammar beskrev flera tjänstepersoner hur deras syn på uppdraget förändrades under arbetets gång. De började i större utsträckning se sig själva som samtalspartners och möjliggörare. Denna förskjutning var inte självklar. Den krävde både stöd från chefer och kollegor och en ny förståelse av vad det egna arbetet egentligen gick ut

på. I Pettersberg berättade en av deltagarna att hen märkte hur tilliten ökade när samtalen fick ta form utan färdig agenda, men att det också kunde kännas ovant och osäkert, eftersom riktningen inte alltid var given från början. I Norberg fanns redan ett levande lokalt engagemang, med föreningar och eldsjälur som under lång tid arbetat för att stärka gemenskapen i Kärrgruvan. Utmaningen för kommunen blev därför att hitta sin roll i ett sammanhang där mycket redan bubblade under ytan. Kommunens representanter började därför medverka i samtal på ett mer informellt sätt, vilket skapade möjligheter för ömsesidigt förtroende.

I Hallstahammar beskrev flera deltagare hur de kommunala medarbetarna som följde skolprojektet blev tillgängliga personer som fungerade som länkar mellan kommunen, skolan och området. Att synliggöra och stödja sådana länkar är viktigt. Putnam (2000) talar om värdet av *bridging* socialt kapital, det vill säga de relationer som bygger broar mellan människor och grupper som annars sällan möts. Sådana band är ofta svagare än de nära banden inom en grupp, men just därför kan de få större betydelse för samhällens utveckling. De sprider information, bygger ömsesidig förståelse och underlättar för människor att se sin plats i ett större sammanhang.

Det räcker dock inte att enbart bygga broar mellan olika grupper av människor. Dessa broar bör också sträcka sig *upåt* i systemet. Vi kunde se att när invånare började uppleva att deras erfarenheter faktiskt togs på allvar av kommunen växte en tillit till själva organisationen, inte bara till enskilda personer. Szreter och Woolcock (2004) kallar detta *linking* socialt kapital, vilket alltså syftar på relationer som förbinder olika samhällsnivåer och skapar tillit över institutionella gränser. Detta medför i praktiken att kommunen blir mer än en myndighet. Den framträder som en lyssnande och samverkande part i människors vardagsliv. Exempelvis i Norberg såg vi en annan sida av detta. Här fanns redan starka lokala gemenskaper, det som Putnam beskriver som *bonding* socialt kapital. De täta banden inom en grupp skapar trygghet och samhörighet, men kan också göra det svårare för nya röster att ta plats. Delaktighetsarbete handlar därför inte bara om att stärka befintliga relationer utan om att hålla dem öppna och porösa så att fler kan komma in.

Tillsammans visar dessa erfarenheter att socialt kapital inte är en fråga om mängden kontakter. Viktigare är vilken typ av relationer som byggs och underhålls. Bridging och linking är särskilt viktiga i ett folkhälsoarbete som vill minska avstånd mellan grupper och mellan nivåer. De ger kommunen redskap att förstå delaktighet som en struktur av förtroende där människor och institutioner kan utvecklas tillsammans.

Mot slutet av arbetet med aktionsforskningen började flera deltagare reflektera över hur mycket tid relationerna faktiskt kräver. En av kommunens medarbetare i Fagersta uttryckte det så här: "Det vi gör tar längre tid än vi tror, men vi sparar tid längre fram." Det är ett viktigt perspektiv. Relationer kan uppfattas som tidskrävande men de skapar förutsättningar för att

beslut och förändringar senare ska gå smidigare.

6.2 Föreningslivets roll för hälsa och integration

Socialt kapital associeras inom folkhälsa ofta med bättre självskattad hälsa, lägre mortalitet och högre livstillfredsställelse. Forskningen visar att hälsa och delaktighet gynnas mest när olika former av socialt kapital (bonding, bridging, linking) samverkar (Ehsan et al., 2019). Föreningslivet blir i detta sammanhang en betydande arena. I Sverige har det länge beskrivits som ett fundament i det civila samhället, med hög organisationsgrad, medlemskap och aktivitet. Föreningsdeltagande bidrar bland annat till sociala kontakter, identitet, informationsspridning och ökad tillit (Vogel et al., 2003). Föreningar bygger ofta på frivilligt medlemskap, gemensamma intressen och demokratiska processer (t.ex. styrelsearbete och möten), vilket tränar medborgarskap och utgör en sfär för nätverk. I ett idealfall fungerar föreningslivet som en brygga mellan individen och det offentliga, och därmed som ett uttryck för bridging och linking socialt kapital.

Ett sätt att förstå föreningslivets särställning i Sverige är att kontrastera det mot mer släktskapsbaserade gemenskaper, som klaner. En klan är ett exempel på starkt bonding socialt kapital. Banden är täta, tilliten är djup och normerna stabila. Klanen erbjuder social trygghet och ömsesidigt stöd. Dock är den i regel sluten och bygger på partikulär tillit ("vi och dom") och upprätthåller ofta inre lojaliteter som står över samhällsinstitutionernas regler (Portes, 1998). Ur ett demokratiskt och folkhälsopolitiskt perspektiv betraktas därför klanens sociala kapital som problematiskt. Det kan skapa stark intern solidaritet men svag extern tillit och därmed motverka integration och öppenhet. Den svenska modellen har tvärtom premierat föreningen som en arena för generell tillit (Rothstein & Stolle, 2003). Föreningen organiserar människor på ett sätt som förutsätter att man litar på främlingar och att samarbete sker på ett transparent sätt.

Denna kulturella skillnad speglar djupare värderingar i det svenska samhället, där tillit inte riktas primärt mot familj eller släkt utan mot neutrala institutioner (Trägårdh & Berggren, 2022). Samtidigt kan även föreningslivet reproducera exkludering genom att värdera just de former av socialt kapital som är förankrade i den svenska medelklassens kulturella och organisatoriska vanor. Neutraliteten ligger åtminstone till viss del i betraktarens ögon.

Ett väl fungerande föreningsliv kan alltså stödja integration, aktivt medborgarskap och hälsofrämjande processer. Men även om potentialen är stor finns flera kritiska punkter som vi vill lyfta fram. Socialt kapital i sig är inte en jämnt fördelad resurs och dess effekter är beroende av sociala och kulturella strukturer. Det samverkar med ekonomiskt och kulturellt kapital (exempelvis utbildningsnivå). Den som redan har resurser, kontakter och erkända kompetenser får större avkastning på sina nätverk än den som saknar dem (Behtoui, 2007).

Som flera studier visat varierar föreningsengagemanget också mellan olika sociala miljöer, något vi återkommer till längre fram i rapporten. Här räcker att konstatera att tillgången till socialt kapital följer samhälleliga skillnader i resurser, utbildning och kulturell förankring. Föreningslivet speglar därmed ofta befintliga maktförhållanden snarare än att utmana dem.

Vidare är det förvisso som nämnts att bonding-nätverk kan ge starkt stöd och samhörighetskänsla, men de riskerar också att bli exkluderande. När banden enbart stärks inom den egna gruppen snarare än mellan grupper kan resultatet bli ”fel sorts” socialt kapital, alltså mer sammanbindande än överbryggande (Justitiedepartementet, 2004). Nyare svensk forskning har dessutom visat att effekterna av socialt kapital kan vara differentierade mellan grupper. En stor studie, som analyserar sambandet mellan grannskapstillit och förekomsten av psykiska sjukdomar hos 1,4 miljoner personer, visar att hög tillit i ett område minskade risken för psykisk ohälsa bland personer med svensk eller europeisk bakgrund, men ökade risken bland personer med nordafrikansk, mellanöstlig eller subsaharisk bakgrund. Detta förklaras med att socialt kapital formas av vilka som faktiskt inkluderas i lokala nätverk. I områden med hög tillit kan banden mellan grannar vara starka, men också präglade av homogenitet. För den som inte tillhör majoritetsgruppen kan dessa nätverk därför upplevas som slutna snarare än stödjande, vilket gör att tilliten inte fungerar som en skyddsfaktor. I sådana fall blir det överbryggande (bridging) svagt. Därför betonas i forskningen att det inte räcker att generellt stärka tillit eller nätverk i ett bostadsområde. För att socialt kapital ska bidra till hälsa och jämlik delaktighet behöver samhället aktivt främja överbryggande relationer och inkludera migrant- och minoritetsgrupper i utformningen av gemenskaper och nätverk (Song-Chase et al., 2025).

Mot denna bakgrund behöver föreställningen om föreningslivet som en självklar arena för integration och hälsa nyanseras. För att undvika att mål om exempelvis ”starkt föreningsliv” eller ”ökad delaktighet” blir normativt laddade ideal, behöver kommuner och regioner systematiskt analysera hur deltagande faktiskt organiseras i praktiken. Det innebär att uppmärksamma vilka former för engagemang som erbjuds, vilka grupper som ges reell tillgång och inflytande, samt vilka som riskerar att exkluderas. I nästa avsnitt fördjupas analysen genom att belysa hur dessa skillnader tar sig konkreta uttryck i olika lokala sammanhang.

6.3 Olika logiker i föreningslivets sociala geografi

Som tidigare diskuterats är föreningslivet präglad av skillnader som har att göra med socioekonomisk status och kulturellt kapital. Dessa skillnader får konkreta uttryck i hur föreningar organiseras i olika typer av bostadsområden. I praktiken uppstår tydliga skillnader mellan resursstarka bostadsområden och områden som brottas med socioekonomiska utmaningar inte bara i graden av engagemang, utan även i vilken typ av aktiviteter som uppstår och hur de organiseras.

I resursstarka områden dominerar föreningar med tydlig struktur, formaliserade arbetssätt och höga prestationsmål, såsom idrottsföreningar, föräldrakooperativ och miljö- och kulturföreningar (Ungdomsstyrelsen, 2008). De bygger på medlemmar med stort ekonomiskt och kulturellt kapital. Engagemanget är ofta lett av experter och institutionaliserat. Det som organiseras är förlängningen av ett habitus där människor redan känner sig hemma i de formella sfärerna för inflytande (Li et al., 2015). Denna typ av föreningsliv ligger nära ett institutionellt kompatibelt engagemang, det vill säga att aktiviteterna harmonierar med systemets normer och maktstrukturer. Kommuner uppfattar sådana organisationer som "professionella" och samarbetar därför gärna med dem. Resultatet blir ofta att dessa föreningar får större bidrag och tillgång till inflytandearenor, vilket förstärker redan existerande sociala skillnader (Wijkström, 2012).

I områden med lägre inkomster, större etnisk mångfald och svagare institutionell förankring är föreningslivet ofta mindre formellt, och mer relationsbaserat och kortsiktigt. Aktiviteterna är ofta av vardaglig karaktär – matlagning, läxhjälp, lek, fotboll, mammagrupper – med fokus på samvaro, trygghet och tillit snarare än långsiktig organisationsutveckling. Dessa insatser initieras ofta i samarbete med kommunen eller studieförbund och är tänkta att vara invånarledda. De bygger på starkt bonding socialt kapital, men har svagare linking- och bridging-komponenter (Rothstein & Stolle, 2003). Det betyder att de stärker närmiljöns sociala väv men inte nödvändigtvis leder till inflytande i institutionella processer. Arbetet i dessa bostadsområden kännetecknas ofta av socialpedagogiska ambitioner, där syftet är att skapa trygghet, förebygga riskbeteenden och stärka lokalsamhället genom gemensamma aktiviteter (Gardesten et al., 2023; Geidne et al., 2015). Samtidigt finns en styrningslogik närvarande som gör invånarna till objekt för förändring. De ska aktiveras, motiveras eller fostras in i "goda" mönster snarare än erkännas som bärare av egen kunskap och kollektiva resurser. Som Guziana (2021) visar i sin studie av medborgardialoger i svenska kommuner, präglas deltagande i praktiken ofta av administrativa och instrumentella logiker, där dialogerna används för att stärka legitimitet snarare än ge reellt inflytande.

Skillnaderna i föreningslivets organisering kan förstås som uttryck för två olika rationaliteter. En systemrationalitet där aktiviteter drivs av regler, mål och effektivitet,

typisk för resursstarka områden. Och en livsvärldsrationalitet där aktiviteter handlar om relationer, trygghet och närvaro, typisk för så kallat utsatta områden (Habermas, 1984; Dryzek, 2000). Båda formerna fyller funktioner utifrån sina sammanhang. Men deras värde bedöms inte alltid på lika villkor. Skillnaden blir tydlig i hur kommuner och regioner utformar stöd och samverkan. Projektmedel och bidragsformer är ofta anpassade till föreningar som kan visa resultat, budget och stadgar, det vill säga uttryck för ett systemorienterat arbetssätt. Relationella och spontana initiativ, som bygger på förtroende och närvaro, har svårare att hitta plats i sådana strukturer. När institutionerna inte har språk eller format för denna typ av engagemang riskerar den att reduceras till "mjuka" eller tillfälliga insatser.

En viktig slutsats är därför att låga trösklar är nödvändiga men inte tillräckliga. För att arbetet med socialt kapital i mer marginaliserade bostadsområden ska leda till verklig integration och inflytande behöver kommuner också strukturer som möjliggör långsiktig organisering och överföring av kunskap. Vidare behövs erkännande av olika former av delaktighet som likvärdiga. Dessutom behöver kommuner en institutionell beredskap att själva förändras genom mötet med invånarna. Att människor samlas i "enkla" aktiviteter är ofta ett första steg. Men det bör inte förbli det enda.

Kommuners försök att hantera de ojämlika förutsättningarna för engagemang – mellan resursstarka och mer utsatta områden, och mellan formella och vardagsnära former av organisering – sker ofta genom satsningar på att stärka lokalt engagemang och "invånardrivna" initiativ i marginaliserade områden. I teorin ska detta skapa egenmakt och bidra till jämlik delaktighet. Men i praktiken uppstår ofta en dubbelhet. Ansvar för social sammanhållning och utveckling flyttas nedåt, medan de ekonomiska och organisatoriska förutsättningarna förblir oförändrade. Resultatet kan bli en form av symbolisk delegering där invånare ges ansvar utan reella resurser eller beslutsmakt. Det lokala engagemanget riskerar då att bli en förlängning av den offentliga styrningen snarare än ett självständigt uttryck för medborgarskap.

Delaktighet kan därmed förvandlas till ett krav snarare än en rättighet. I vissa fall blir det individen eller gruppen som förväntas lösa problem som har strukturella orsaker, genom aktiviteter, initiativförmåga eller "positiv energi". I sådana fall sker en förskjutning från kollektiv förändring till individuellt ansvar, något som Nikolas Rose (1999) beskriver som ett kännetecken för det aktiverande medborgarskapet. De som redan har resurser och kulturellt kapital är också de som lättast kan uppfylla de förväntningar som följer med rollen som "aktiv medborgare".

Dessa risker ska dock inte tolkas som ett argument mot lokalt engagemang. Tvärtom visar erfarenheter från många kommuner, och inte minst våra egna erfarenheter från Västmanland, att de mest hållbara initiativen är de som förenar invånarnas egen drivkraft

med långsiktigt institutionellt stöd. Det kräver att kommuner möjliggör en ömsesidig styrning, där invånares kunskap och organisering erkänns som styrande resurser och inte enbart som medel för genomförande. Därmed återknyts frågan till den grundläggande ojämlikhet som präglar föreningslivets geografi, det vill säga vem som räknas, vem som får stöd och vilket engagemang som betraktas som legitimt. I kapitel 8 återkommer vi till dessa frågor och utvecklar lärdomarna med stöd av våra erfarenheter i de fyra kommunerna.

6.4 Eldsjälar och möjliggörare – mellan personligt engagemang och organisatoriskt lärande

På många sätt kom arbetet med de fyra kommunerna att kretsa kring eldsjälarna vars personliga engagemang bidrog till processerna, samt de strukturer eller personer som fungerade som möjliggörare i bakgrunden. I varje kommun fanns invånare, föreningsaktiva, tjänstepersoner, professionella och lokala ledare som med hjärta och envishet tog initiativ för sina samhällen, ibland trots bristande formellt stöd.

Vi noterade alltså en utbredd vilja bland invånarna att bidra till samhällets utveckling, men för att detta engagemang skulle ge verkligt avtryck behövdes stödfunktioner som kunde fånga upp idéerna och omsätta dem i handling. Utan stöd riskerar lovande initiativ att bli kortlivade och personberoende. Att frigöra lokalt engagemang genom att ge människor inflytande och stöd, ligger nära det som empowerment-teorin betonar, det vill säga att människor som får ökade förutsättningar och handlingsutrymme kan åstadkomma betydande förändring i sina livsmiljöer (Zimmerman, 2000). I praktiken handlar det alltså om att skapa utrymme för medborgarnas egenmakt samtidigt som kommunerna finns där i bakgrunden.

Kommunerna förhöll sig på olika sätt till de eldsjälar och lokala initiativ som växte fram under arbetets gång. I flera fall trädde kommunen fram som en aktiv partner. I Hallstahammar blev detta särskilt tydligt. Kommunens tjänstepersoner deltog själva i workshops och stod värd för processen. Genom att engagera både boende, föreningsliv och medarbetare på bred front visade kommunen att de engagerade invånarna sågs som medskapare av lösningar och inte som en extern resurs. Detta arbetssätt ligger nära det som i forskningen beskrivs som *co-production*, ett synsätt där offentliga aktörer och medborgare tillsammans utformar och genomför insatser (Ostrom, 1996; Bovaird, 2007). På detta sätt ökar kvaliteten och hållbarheten i offentliga insatser.

Sådana processer får alltså kraft och förankring när kommunen går från att leverera till att samskapa. Men *co-production* handlar också om att förändra själva logiken för hur offentlig verksamhet utvecklas. Genom att dela ansvar och definiera problem tillsammans med invånarna förändras relationen mellan medborgare och förvaltning, från en ensidig serviceleverans till ett gemensamt lärande om vad som faktiskt skapar värde (Brandsen &

Honingh, 2016; Osborne, Radnor & Strokosch, 2016). Med andra ord förskjuter kommunen makt och tolkningsföreträdare så att invånarnas erfarenheter blir en del av styrningen.

Under arbetets gång i kommunerna fungerade aktionsforskningen som en katalysator som både synliggjorde utmaningar och bekräftade sådant som redan var känt lokalt. Viktigt är att kommunerna inte stannade vid att enbart lyssna på eldsjälarna utan tog också till sig lärdomarna. Genom att föra in erfarenheterna i styrningen av den ordinarie verksamheten togs ett steg från projektlogik till ett mer långsiktigt och reflekterande arbetssätt.

Denna förändring kan förstås som ett uttryck för organisatoriskt lärande. Det uppstår när erfarenheter från praktiken omvandlas till gemensam kunskap som påverkar organisationens beslut och prioriteringar. För att detta lärande ska ske krävs både tid och strukturer som stödjer reflektion, och en kultur som tillåter att man ifrågasätter invanda antaganden (Evenseth et al., 2022). I alla fyra kommuner skapades dessa förutsättningar genom att dialogerna blev en del av det interna samtalet om utveckling och styrning. Således stärktes också kommunens anpassningsförmåga och dess resiliens. När lärandet institutionaliseras och blir en del av vardagen kan organisationen bättre hantera framtida förändringar, eftersom den har byggt in förmågan att lyssna, justera och tänka nytt. Det som började som ett försök att mobilisera invånare blev därför också ett sätt för kommunerna att mobilisera sig själva.

I Fagersta valde kommunen att utgå från ett gemensamt tema snarare än ett avgränsat geografiskt område. Genom att koppla aktionsforskningen till det redan pågående strategiarbetet kring ungas psykiska hälsa kunde flera förvaltningar delta samtidigt. På så sätt blev frågan en samlande punkt där skola, socialtjänst, fritid och kultur möttes över sina vanliga gränser. Det som i ett organisatoriskt perspektiv gjorde arbetet betydelsefullt var sättet kommunen använde det som en gemensam arena för samordning och kontakt. De tjänstepersoner som hade vardagsnära relationer till unga, ofta eldsjälar med ett starkt engagemang utöver sina formella uppdrag, fick här möjlighet att tillsammans identifiera behov och idéer som annars riskerat att hamna mellan verksamheter. Kommunen fungerade alltså som det sammanhållande "kittet" som band samman olika professioner och perspektiv. Det skedde genom att skapa förutsättningar för dialog mellan dem som redan fanns i ungdomarnas vardag. Erfarenheten visar hur en kommunal struktur kan användas för att stärka de vardagliga mötena mellan verksamheter och invånare, snarare än att lägga till ännu ett separat initiativ.

Föreningar och eldsjälar drev i kommunerna aktiviteter som bidrog till gemenskap, men verksamheterna hade ibland svårt att fullt ut möta den kraft som fanns. De administrativa strukturerna var inte riktigt anpassade för spontana och småskaliga initiativ. När förslag och idéer kom in från civilsamhället var det inte alltid tydligt vem som skulle ta emot dem eller hur återkoppling skulle ske. Denna obalans mellan lokalt engagemang och organisatorisk

form visade på ett klassiskt dilemma i samverkan. Civilsamhällets initiativ rör sig snabbt och bygger på förtroende, medan kommunala processer är trögrörliga och regelstyrda. Erfarenheterna pekar mot betydelsen av mottaglighet, att en kommun behöver former för att kunna svara på lokala initiativ när de uppstår. Vi återkommer till detta i nästa kapitel.

Skillnaderna mellan kommunerna blev lärrika i sig. Hallstahammar och Norberg hade från start ett tydligt politiskt eller administrativt stöd för att pröva nya arbetssätt, vilket gav deras processer vind i seglen. Fagersta fick å sin sida justera kursen efter en trögare start, antagligen för att man brottades med en bred, komplex fråga utan samma konkreta fokus som de övriga. Pettersberg skilde sig mest genom sin komplexa kontext med flera involverade aktörer. Där fick aktionsforskningen finna sin roll parallellt med IOP:et och andra lokala initiativ. Större kommuner som Västerås kan ha svårare att spontant fånga upp gräsrotsinitiativ om de inte medvetet skapar strukturer för det, medan en mindre kommun som Norberg har närmare mellan människor men ändå kan brottas med misstro om tidigare satsningar inte gett resultat.

Varje kommun behövde hitta sitt sätt att balansera det informella med det formella utifrån sina unika förutsättningar. I Pettersberg valde man exempelvis en sådan strukturerad strategi att aktivt identifiera lokala eldsjälar som, med visst stöd, kunde starta föreningar och aktiviteter, samtidigt som man upprättade rutiner för att verksamheterna skulle bli långvariga. I Norberg diskuterades på liknande sätt möjligheten att organisera de drivande krafterna i en förening eller via ett framtida IOP för att bättre ta vara på engagemanget. Skillnaderna till trots drogs alla kommunerna in i samma övergripande insikt. Att hållbar utveckling krävde både de personliga initiativen och institutionernas stöd.

Ett orosmoment under arbetets gång var risken för projektberoende, att engagemanget falnar när ett tidsbegränsat projekt tar slut eller när en nyckelperson försvinner. Flera orter hade i färskt minne hur tidigare satsningar runnit ut i sanden just för att de varit bundna till enstaka projektperioder eller eldsjälar. Pettersberg hade till exempel en historik av projekt som kommit och gått, något som skapat en viss trötthet bland både invånare och professionella. Med det i åtanke betonade IOP-aktörerna där att man *inte* fick bygga för mycket kring enskilda personer eller kortlivade aktiviteter. I stället lyftes att struktur och fördelning av ansvar måste finnas med redan från början. Även i de andra tre kommunerna insågs behovet av att göra sig oberoende av enstaka eldsjälares dagsform. Train-the-Trainers-upplägget som vi introducerade var ett konkret sätt att sprida kunskap och ägandeskap till fler personer inom organisationen, bland annat för att arbetssätten skulle kunna bli mindre personbundna och leva vidare när forskningsprojektet avslutats. På liknande sätt talade flera om att institutionalisera de nya arbetssätten, till exempel genom att utbilda fler lokala ledare, skapa hållbara föreningar och dokumentera goda exempel som andra kan ta vid. Allt detta handlar om att minska sårbarheten och se till att förändringarna överlever på lång sikt. Ur ett empowerment-perspektiv är det centralt att makt och kunskap sprids till många i stället för

att koncentreras hos några få eldsjälar, så att engagemanget blir uthålligare. Co-production-tanken pekar åt samma håll. När både medborgare och institutioner delar ansvaret och utformningen av lösningar skapas ett gemensamt ägande som inte är lika beroende av projektmedel eller enskilda individer. Sammanfattningsvis framträder här mobiliseringens paradox, det vill säga att spontanitet och struktur behövs samtidigt.

Vad vårt arbete tillför är en mer nyanserad förståelse av hur spontanitet och struktur faktiskt kan samexistera. Mobilisering handlar inte om att välja mellan form och frihet, utan om att bygga relationell infrastruktur genom väv av förtroende och samordning som gör det möjligt för lokala initiativ att växa utan att kvävas av styrning. Kommunen blir då en del av väven som håller samman och möjliggör denna rörelse. Detta ställer krav på en annan form av styrning. Kommuner behöver vara tillräckligt flexibla för att låta idéer bubbla upp underifrån, men tillräckligt organiserade för att kunna fånga upp dem och ge dem en plattform. Som tidigare nämnts visar erfarenheterna att detta är möjligt när ledning och medarbetare vågar delta i det osäkra och se lokala initiativ som en resurs för gemensam utveckling (jmf. Argyris & Schön, 1978; Anand & Brix, 2022).

6.5 Bekantas bekanta – svaga band som mobiliserande kraft

Idén om att mobilisering sprids genom "bekantas bekanta" tar sin teoretiska utgångspunkt i Mark Granovetters klassiska begrepp *svaga band* (1973). Granovetter visade hur just de lösa och vardagliga relationerna, mellan människor som inte tillhör samma täta krets, ofta bär information och impulser längre än de starka, intima banden. I folkhälso- och samhällsutvecklingssammanhang innebär det att engagemang sprids genom personer som rör sig mellan olika sociala sfärer. Dessa mellanhänder, vi kan kalla dem brobyggare, skapar förbindelser mellan professionella, invånare och civilsamhälle, och gör därmed mobilisering möjlig bortom de formella nätverken.

Mekanismen blev i kommunerna tydlig genom personer som befann sig mitt emellan det offentliga och det vardagliga. I Fagersta blev ungdomscoacherna ett sådant nav. De hade sin hemvist i kommunen men rörde sig i ungdomarnas miljöer, på fritidsgårdar, i skolor och ute i centrum. Deras relationer var tillräckligt informella för att unga skulle känna tillit, men tillräckligt professionella för att kunna bära samtalen vidare till skolpersonal och beslutsfattare. Genom att tala om psykisk hälsa i vardagliga termer öppnade de utrymme för unga att prata med sina vänner, som i sin tur förde samtalen vidare. På så vis uppstod ett nätverk av svaga band där reflektion och engagemang spreds stegvis, nästan osynligt men effektivt. Något liknande kunde iaktas i Pettersberg, där personalen på fritidsgården och IOP-aktörer som RF-SISU, ABF och Hyresgästföreningen fungerade som förmedlande länkar mellan kommunen, föreningslivet och de boende. De var redan etablerade ansikten i området och kunde därför inbjuda människor som annars undviker kommunala möten. Deras

position som både insiders och outsiders gjorde att de kunde översätta språk och förväntningar mellan olika världar, en form av praktisk *bridging* socialt kapital (Putnam 2000). I båda fallen byggde framgången på att de svaga banden var just svaga nog för att möjliggöra rörelse.

Kontakterna kunde utvidgas utan att kännas påträngande eller styrda. Mobiliseringen blev därigenom självförstärkande.

Även i mer strukturerade processer spelade svaga band en avgörande roll. I Hallstahammar bands människor samman som annars sällan möttes: föräldrar, elever, lärare, måltidspersonal, byggplanerare och tjänstepersoner. Genom de första Bekantas-bekanta-workshoparna bjöd deltagarna i sin tur in andra de kände (kollegor, grannar, släktingar) och på kort tid hade samtalen spridit sig. Flera beskrev hur diskussionerna fortsatte på fritids, vid köksbordet och i lokala föreningar. När vi i kommunen senare prövade mer traditionella informationsmöten i ordinarie APT-möten blev kontrasten tydlig. Där man tidigare haft levande kedjor av personliga kontakter fick man nu svagt gensvar. Det empiriska jämförelseförsöket visade i praktiken Granovetters poäng att utan relationer bär inte budskapet särskilt långt.

Ett liknande mönster skapades i Norberg genom lokala entreprenörer med någon anknytning till Kärrgruvan. Kommunens första workshop blev utgångspunkt för ett nätverk där deltagarna själva föreslog andra personer som borde bjudas in. När boende, företagare och föreningsaktiva började tala med sina egna bekanta växte en väv av kontakter fram som omfattade både äldre och yngre, inflyttade och etablerade. Den sociala dynamiken i bygden drev på processen.

Dessa exempel visar hur svaga band får särskild kraft när de knyts till något konkret och meningsfullt. Det handlar inte om att skapa nätverk i största allmänhet, utan om att bygga tillfälliga broar runt frågor som människor upplever som gemensamma. Mobiliseringens räckvidd ligger alltså i relationernas riktning, från det personliga till det kollektiva.

Betydelsen av språk och tilltal var ett gemensamt drag i de flesta processerna. Begreppet "bekantas bekanta" fungerade i sig som en symbolisk påminnelse om att delaktighet inte kräver formella roller. Deltagare kunde beskriva sitt engagemang som att "ta med en kompis" eller "prata vidare på jobbet". Den lågmälda formen gav legitimitet åt vardagliga samtal som annars inte räknas som folkhälsoarbete. Svaga band bärs främst av nyfikenhet. Människor deltar för att de känner någon, inte för att de tillhör något. Den mekanismen skapar flexibilitet och låter engagemanget spridas utan central styrning. Med andra ord visade sig mobilisering i Västmanlandprocessen genom bekantas bekanta vara mindre en metod än en social logik. Mobiliseringens kraft låg i sammanlänkningen där formella strukturer och informella relationer möttes i en gemensam praktik.

Det vi kunde observera i Västmanland nyanserar därmed den klassiska bilden av svaga band. I vårt material handlar deras betydelse inte enbart om hur information sprids, vilket Granovetter ursprungligen betonade, utan om hur social legitimitet och ömsesidig tillgänglighet skapas i praktiken. De personer som rörde sig mellan system och vardag (fritidsledare, ungdomscoacher, föreningsaktiva och lokala entreprenörer) bar med sig ett förtroende som gjorde det möjligt för kommunen att vara närvarande utan att uppfattas som styrande. På så sätt blir de svaga banden en resurs för tillit. Denna observation ligger i linje med nyare forskning som visar att sådana band inte bara överför information utan också ger människor tillgång till stöd och orientering i vardagen (Small, 2017). Samtidigt visar våra erfarenheter att svaga band inte uppstår av sig själva. De kräver praktiska och organisatoriska förutsättningar som kontinuitet i personkontakter och ett språk som signalerar öppenhet. Kommunen kan inte planera fram sådana relationer men den kan skapa ramar som gör dem möjliga genom att ge medarbetare mandat att delta i vardagliga sammanhang, värdera relationsarbete som en del av uppdraget och se informella möten som legitima sfärer för samhällsutveckling.

6.6 Train-the-Trainers – kapacitetsbyggande för mobilisering

Om mobilisering genom *bekantas bekanta* handlar om hur engagemang sprids horisontellt mellan människor, handlar *Train-the-Trainers* (TTT) om den vertikala dimensionen. Det vill säga hur attityder, kunskaper och arbetssätt förankras och förs vidare inom organisationer och mellan nivåer. Metoden har sitt ursprung i pedagogiska och empowerment-inriktade traditioner där syftet är att stärka människors egen förmåga att skapa lösningar. I vårt arbete användes TTT för att översätta aktionsforskningens lärdomar till praktisk förändringskapacitet så att fler kunde bli bärare av delaktighetsidén.

Exempelvis i Hallstahammar deltog lärare, fritidspersonal och måltidspersonal i korta utbildningar där de fick pröva dialogmetoder, reflektera över lyssnandets roll och planera hur samtal kunde fortsätta i skolans vardag. Målet var inte att de skulle "leda projekt" utan att de skulle föra samtalskulturen vidare. Flera av deltagarna började därefter genomföra egna samtal med barn och föräldrar. Fagersta visade en liknande dynamik. Där deltog ungdomscoacher, elevhälsopersonal och fritidsledare i TTT-workshops som fokuserade på hur man skapar trygga samtalsrum. Efter utbildningen började de själva använda metoden i skolor och fritidsverksamheter. De dokumenterade sina erfarenheter och blev i sin tur handledare för andra kollegor. På så vis växte en ny kompetens fram i organisationen, grundad i vardagspraktik.

För att TTT skulle fungera krävdes organisatoriskt stöd. I Norberg prövades en lokal variant där föreningsaktiva och kommunanställda deltog tillsammans i en mindre utbildning. Syftet

var att göra samtalsmetodiken tillgänglig även utanför kommunens egen organisation, särskilt i byalag och föreningar i Kärrgruvan.

I Pettersberg fick deltagare från föreningsliv, bostadsbolag och kommunens områdesansvariga gemensam träning i samtalsmetodik och prövade verktygen i sina egna verksamheter. Så kunde arbetssättet spridas in i etablerade strukturer och fick därigenom organisatoriskt fäste. Erfarenheterna visade samtidigt att när metoden vävs in i formella strukturer kan dess rörelse gå förlorad. En del deltagare beskrev hur TTT riskerade att bli en uppgift snarare än ett sätt att tänka och agera. Det behövs därför en balans mellan struktur och rörelse, eller mellan institutionalisering och egenmakt. Kommunens roll blir att skapa stödjande ramar och att hålla metoden levande genom att låta den formas av de människor som använder den.

Ett centralt syfte med Train-the-Trainers var, som tidigare nämnts, att minska sårbarheten i de lokala satsningarna och bygga uthållighet över tid. Genom metoden kunde fler personer få kunskap och verktyg för att själva leda samtal och driva processer vidare.

Denna förändring blev exempelvis tydlig i Fagersta när ungdomscoacherna började handleda andra kollegor och föreningsaktiva. Det som först uppfattades som ett projektmoment började så småningom bli en del av kommunens eget arbetssätt. På möten talades det om ”att göra TTT” som ett sätt att föra metoden vidare. Det visar hur ett arbetssätt kan få fäste kulturellt genom att integreras i språk och vardagspraktik. Hallstahammar följde en liknande väg. Genom att låta rektorer och skolledare själva leda samtal och sedan handleda sin personal, växte en intern förmåga fram att driva dialogprocesser inom den egna organisationen.

Strategin med TTT kan ur ett teoretiskt perspektiv förstås som ett uttryck för kapacitetsbyggande i offentlig sektor, där organisationers förmåga handlar om utvecklingen av gemensamma rutiner och strukturer som gör lärande möjligt i praktiken. Samtidigt kan processen beskrivas som ett uttryck för *transformativ kapacitet*, som den förmåga som offentliga organisationer behöver för att kunna omforma sina roller och arbetssätt i samspel med sin omgivning (Borrás et al., 2024). Vår analys tyder på att kommunerna i Västmanland rörde sig gradvis från att uppfattas som projektorganisationer till att betraktas som aktörer i ett mer lärande och adaptivt system.

Forskning om adaptiv styrning betonar att förändringsarbete behöver rymma både handlingskraft och eftertanke, både stabilitet och förnyelse (Pahl-Wostl, 2009; Bos et al., 2013). Ur ett analytiskt perspektiv handlar detta om att kunna hålla flera processer i rörelse samtidigt. I praktiken innebär det att reflektion, samverkan och institutionellt lärande inte får ske i separata spår, där man först ”tänker efter” i ett projekt, sedan ”samverkar” i ett nätverk, och slutligen försöker fånga lärdomar i en ledningsgrupp. När de i stället kopplas ihop kan de

förstärka varandra. Reflektionerna i arbetsgruppen fördjupar samverkan med andra aktörer, samverkan gör analysen mer mångsidig, och det som lärs i dessa möten skrivs in i rutiner och beslut så att det faktiskt får genomslag i vardagen. En sådan styrning skapas genom ett aktionsforskningsorienterat arbetssätt där organisationen återkommande prövar det man gör, utvecklar gemensam förståelse i mötet mellan olika aktörer och låter lärandet få fäste. I vårt arbete blev TTT ett verktyg för detta. Genom att strategin fungerar som en social lärandeprocess hölls engagemangets rörelse levande, samtidigt som den fick en struktur där erfarenheter kunde tas till vara och omsättas i gemensam förståelse.

6.7 Mobilisering som institutionell förmåga

Arbetet i de fyra kommunerna visar således att mobilisering är en förmåga som växer fram i relationer och över tid. De föregående avsnitten har visat hur denna förmåga tar sig olika uttryck. Vi har sett det i det lyssnande arbetssättet, i tillitsfulla relationer, i samspelet mellan eldsjälarna och strukturer, i de svaga bandens rörelse och i kapacitetsbyggandet genom Train-the-Trainers. Tillsammans tecknar de bilden av mobilisering som ett växelspel mellan rörelse och struktur. Det som blir tydligt är att kommunernas framgång låg i deras förmåga att skapa miljöer där engagemang kunde formas och få erkännande. Mobilisering handlar därmed om att bygga de organisatoriska, kulturella och språkliga villkor som gör det möjligt för rörelse att uppstå. I detta ligger också en form av institutionell förmåga som handlar om att kommunen lär sig delta i det oförutsägbara med bibehållen riktning.

Våra erfarenheter visar att de mest hållbara processerna växte där kommunen lyckades kombinera tre kvaliteter:

1. **Närvaro:** en kontinuerlig kontakt i människors vardag, inte som representation utan som medskapande.
2. **Mottaglighet:** förmågan att ta emot initiativ när de uppstår och låta dem påverka den egna organisationen.
3. **Sammanlänkning:** kapaciteten att länka samman språk, perspektiv och nivåer så att idéer kan röra sig mellan vardag och system.

Det är i detta triangulära samspel som mobilisering får varaktighet. Kommunerna i Västmanlandsprocessen visade att det går att bygga system som rör sig, och där institutioner fungerar som stödjande väv snarare än styrande ram.

Detta pekar mot ett bredare synsätt på delaktighet som samhällsförmåga. När man lyckas skapa relationell infrastruktur, som rum, språk och mandat där människor kan mötas och agera tillsammans, blir engagemang en del av det offentliga rummets vardag. I det följande kapitlet riktas därför blicken mot nästa fråga, nämligen hur denna rörelse möter styrningen, och hur erfarenheter från mobilisering omsätts i institutionella former utan att förlora sin energi.

7. INTEGRERING AV INVÅNARINFLYTANDE I ORDINARIE PROCESSER

Delaktighet i kommunala sammanhang handlar inte enbart om dialog, samtal och möjligheten att komma till tals. Minst lika avgörande är vad som sker efteråt, det vill säga hur invånares perspektiv tas om hand och får konsekvenser i ordinarie processer. Många av de röster som hördes i workshoppar och möten i processen i Västmanland uttryckte ett stort engagemang, men också en återkommande fråga: *vad händer sen?*

Det är denna fråga som står i centrum för föreliggande kapitel. Här handlar det om att förstå hur invånarnas erfarenheter kan bli en del av kommunens styrning, planering och beslut. Teoretiskt (exempelvis i deliberativ teori) beskrivs detta med hjälp av begreppet *upptag* (eng. uptake). Det betonar den punkt där samtalens värld möter styrningens praktik (Dryzek, 2010). Att upptag sker betyder alltså inte bara att någon lyssnar. Det innebär att det som sägs får effekter i den praktiska styrningen, att det rör sig vidare i organisationens system av möten, beredningar och handlingar. I en kommunkontext kan det till exempel handla om att reflektioner från en dialog om skolmiljöer förs in i planeringsunderlag eller budgetöversväganden, eller att invånares erfarenheter av otrygga platser används som grund för en ny samverkansinsats.

För att ett sådant upptag ska ske krävs flera villkor. Det behövs *kanaler*, det vill säga formella eller informella vägar in i beslutsarenorna. Det krävs *översättningsarbete* där man kan tolka och återge invånarnas erfarenheter på ett sätt som passar styrningens språk utan att förlora kärnan i berättelserna. Och dessutom behövs *återkoppling*, alltså att det blir tydligt vad som faktiskt togs till vara, hur och varför. När dessa tre delar samspelar uppstår en form av systemisk koppling mellan demokrati och förvaltning där invånarnas kunskap blir en del av det gemensamma beslutsunderlaget (Dryzek, 2010; Mansbridge & Parkinson, 2012; Young, 2000; Lafont, 2022). I teorin framstår upptag som en tydlig process, men i verkligheten är den ofta otydlig, fragmenterad och beroende av enskilda personers engagemang. Det är i detta sammanhang som våra fallkommuners erfarenheter blir särskilt intressanta.

I det praktiska arbetet i våra studerade kommuner blev det tydligt att kopplingen var både eftersträvsvärd och problematisk. Många samtal visade på en vilja att förändra, att hitta vägar där invånarperspektiv kunde påverka konkreta beslut, men ibland saknades själva strukturen som gjorde detta möjligt. Det fanns möten, forum och dokumentation, men inte alltid de kanaler eller översättningsarbete där invånarnas bidrag kunde tas om hand inom

styrningen. En kommunmedarbetare beskrev det som att ”vi berättade mycket, men sen blev det tyst”. Samtidigt såg vi exempel där kopplingar faktiskt uppstod, när samtalens innehåll fördes in i ledningsgrupper, planeringsunderlag eller partnerskapsavtal.

Dessa situationer visar att upptag kräver ett aktivt arbete för att skapa möten mellan det kommunikativa och det administrativa. Integreringen gynnas av att låta de redan existerande processerna öppnas för invånarperspektiv. Det är i dessa etablerade forum, exempelvis ledningsmöten, nämndberedningar, projektstyrning och samverkansavtal, som rösterna får möjlighet att påverka resurser och beslut. Om detta sker talar vi om ett fungerande upptag, som alltså kännetecknas av att den kommunikativa energin från dialoger får fäste i förvaltningens språk och logik.

I alla de fyra kommunerna kunde vi se hur kanaler för upptag identifierades och började användas. I Hallstahammar blev hållbarhetsrådets arbete med den nya skolan en brygga mellan dialog och styrning, i egenskap av ett forum där barns och föräldrars idéer kunde vägas mot budget, byggnormer och tidsplaner. I Norberg öppnade uppdraget kring Kärrgruvan en väg in i kommunens planeringsberedning, vilket gav invånarnas iakttagelser tyngd som beslutsunderlag. I Pettersberg fungerade partnerskapet (IOP) som en hybridarena där civilsamhällets prioriteringar kunde omsättas i konkreta handlingsplaner. Och i Fagersta kopplades dialogerna om ungas psykiska hälsa till de ordinarie samverkanslinjerna mellan skola, fritid och förvaltningar. Exempelen illustrerar att vägen till upptag ofta går genom det som redan finns, men används på nya sätt.

Integreringen kan förstås som ett dubbelt rörelsearbete. Åt ena hållet handlar det om att föra invånarröster in i styrningen. Åt det andra om att göra styrningens villkor begripliga och transparenta för invånarna. I denna växelverkan byggs både legitimitet och tillit. Men den är skör. Om rörelsen stannar i bara den ena riktningen riskerar arbetet att reduceras till symbolik. När dialoger inte leder till synlig påverkan förlorar de snabbt sin trovärdighet, något som flera kommuner själva uppmärksammade i sina reflektioner. Detta är ett systemiskt problem. Det handlar alltså inte främst om att enskilda dialoger brister utan om att länkarna mellan olika delar av den demokratiska processen är för svaga. Den demokratiska kedjan består av flera sammanlänkade arenor – formella och informella, politiska och sociala – där olika typer av samtal och beslut äger rum (Mansbridge & Parkinson, 2012). Systemet fungerar när dessa arenor har övergångar mellan sig.

På kommunal nivå betyder det att invånardialoger, tjänstepersoners beredningsarbete och politikens beslut behöver bilda en kedja av upptag där kunskap och förståelse rör sig mellan leden. Detta kapitel handlar därför om just dessa övergångar, om hur de kan identifieras, stärkas och ibland uppfinnas. I de följande avsnitten fördjupas hur kommunerna i samband med aktionsforskningsprocessen har försökt skapa ”portaler” för upptag, hur översättningsarbetet har gått till, och hur frågor om mandat, ramar, kommunikation och

återkoppling påverkar möjligheten till faktisk påverkan.

7.1 Att skapa upptag – från portaler till vardagspraktik

Att invånarnas ord ska hitta vägar in i de rum där beslut fattas är i mångt och mycket en fråga om struktur. För att delaktighet ska få faktisk betydelse krävs att det finns platser och processer där samtalens innehåll kan tas om hand och föras vidare. I praktiken, och i traditionellt arbete med upptag, tenderar man att förutsätta formella strukturer, särskilda språk och roller, vilket gör att vardagliga erfarenheter och samtal ofta faller utanför. Denna iakttagelse låg till grund för hur vi i aktionsforskningen prövade nya vägar för upptag, där relationer och möten i det dagliga arbetet kunde fungera som broar mellan invånare och beslutsfattare.

Ibland skedde kopplingen i ett spontant samtal mellan en fritidsledare och en chef, i en återkoppling på ett lokalt sociala medier-inlägg eller i ett samverkansmöte. Informella broar är en viktig del av en reflekterande samtalskultur. De gör det möjligt att motverka den strukturella dominans som ofta uppstår när endast vissa språk och format räknas som giltiga. Sådana mönster speglar också det strukturella avstånd som ofta finns mellan en formell styrningslogik och den vardagliga komplexitet där invånarnas erfarenheter tar form (Tyrstrup & Asgari, 2021). Ett sätt att förstå detta avstånd är genom begreppet organisatoriska mellanrum. I våra fall faller många invånarperspektiv just i dessa mellanrum därför att frågorna saknar en tydlig hemvist i organisationens interna geografi. Samtidigt visade flera av kommunernas exempel att sådana mellanrum kan minskas genom relationsförtätning (jfm. Tyrstrup et al., 2022). Tätare och mer horisontella kontakter mellan verksamheter gör det möjligt att bära röster vidare även i avsaknad av formella strukturer.

Teoretiskt kan den här frågan om vägar in beskrivas som ett systemiskt samband mellan olika arenor i demokratin. Samhällen består av många kommunikativa rum (offentliga möten, dialoger, media, vardagliga samtal) men också av beslutsarenor där resurser och prioriteringar hanteras (Dryzek, 2010; Mansbridge m.fl., 2012). På kommunal nivå kan sådana kanaler anta många former. Under aktionsforskningen såg vi hur de tog gestalt i det som här kallas *portaler för upptag*, det vill säga tillfällen eller funktioner där invånarperspektiv började röra sig in i kommunens ordinarie processer. Portaler ska därför förstås som övergångspunkter. De utgör uttryck för en bredare kommunikationskultur som handlar om att utveckla institutioner och förhållningssätt som gör upptag möjligt i vardagen (Habermas, 1996; Lafont 2022). En sådan kultur tar form när en förvaltning börjar se invånardialoger som en del av sitt ordinarie lärande.

Portalerna tog sig olika uttryck i de fyra kommunerna. I vår analys har vi valt att urskilja fyra olika typer av portaler för upptag: administrativa, politiska, kontraktuella och

vardagsbaserade. Denna indelning bygger på och inspireras av den forskning som betonar behovet av flera typer av kopplingar mellan samtal och styrning i det deliberativa systemet (Mansbridge & Parkinson, 2012; Curato et al., 2017; Holdo, 2020). Genom att skilja mellan dessa fyra former blir det möjligt att förstå hur delaktighet faktiskt integreras i praktiken, och att se att upptag sker genom skilda mekanismer som var och en ställer olika krav på organisation, mandat och översättning. I praktiken förekommer sällan en enda form av portal för upptag; kommuner kombinerar ofta flera logiker, även i behandlingen av en och samma fråga. Däremot tenderar en viss form ofta att dominera, vilket präglar hur invånarnas bidrag fångas upp och ges tyngd i processen.

Den administrativa portalen visar hur styrningen kan öppnas inifrån, genom tjänstepersoners förmåga att översätta och bära vidare invånarröster i befintliga processer. Den politiska portalen synliggör betydelsen av formella mandat, det vill säga att politiska uppdrag och uppföljning skapar legitimitet för att dialogresultat ska räknas som beslutsunderlag. Den kontraktuella portalen visar att avtal och dokument kan fungera som *organisering artefakter* som binder samman olika logiker över tid (Czarniawska, 2008). Den vardagsbaserade portalen, slutligen, påminner om att mycket av demokratis vardagsarbete sker i informella mönster av samverkan och relationer, det som Mansbridge (1999) kallar *everyday talk*.

Ett exempel kunde ses i Hallstahammar där resultat från workshops med invånare och skolpersonal togs upp i kommunens ordinarie ledningsgrupper. När frågorna om skolans utformning och funktion diskuterades i hållbarhetsrådet hade de redan passerat flera av de forum där budget, planering och samordning hanteras. Invånarperspektiven hade alltså fått en kanal in i det system som faktiskt beslutar. Här fungerade portalen som en administrativ väg. I Norberg tog kopplingen en mer politisk form. Där blev uppdraget om utvecklingen i Kärrgruvan en öppning för att föra in invånarnas iakttagelser i kommunens planering. Uppdraget gjorde att dialogernas innehåll inte uppfattades som "frivilligt material", utan som underlag i en pågående process. I Pettersberg, och i samordning med IOP:et, tog portalen en mer kontraktuell karaktär. I partnerskapets styrdokument och aktivitetsplaner kunde invånarperspektiv operationaliseras i gemensamma mål och finansierade aktiviteter. Denna typ av avtal fungerar som en textuell institution, som ett dokument som binder samman olika logiker och ger dem en gemensam grammatik (Czarniawska, 2008). Här blev avtalet själva porten mellan civilsamhällets språk och den kommunala styrningen. I Fagersta tog upptaget en mer vardagsbaserad form. Där knöts arbetet med psykisk hälsa till befintliga samverkanslinjer i kommunen. Invånardialogens resultat fördes in i det som redan pågick. Upptaget skedde alltså genom vardagens strukturer, inte genom särskilda projektkanaler.

Samlade visar dessa exempel hur olika mekanismer för upptag kan se ut i praktiken. Var och en av dessa portalformer har sina styrkor men också sina begränsningar. Den administrativa portalen kan öppna styrningen inifrån, men riskerar att bli beroende av enskilda eldsjälar.

Den politiska portalen kan ge mandat och legitimitet, men påverkas av mandatperioder och skiftande prioriteringar. Den kontraktuella portalen erbjuder stabilitet genom formalisering, men kan samtidigt förvandla delaktighet till byråkrati. Den vardagsbaserade portalen har låg tröskel och når många, men är svår att dokumentera och lätt att förbise i formella beslutsprocesser. Dessa svagheter pekar på behovet av ett mer kontinuerligt och lågtröskligt upptag, som både kan fånga upp röster i vardagen och föra dem vidare in i organisationens formella system.

Mot denna bakgrund sökte vi i aktionsforskningen ett sätt att pröva en mer hållbar och reproducerbar form av upptag. En form som kunde ta vara på vardagens kontakter mellan medarbetare och invånare utan att skapa nya, separata strukturer. I praktiken utvecklades detta i strategierna *Bekantas bekanta* och *Train-the-Trainers*. Som tidigare har förklarats skapades genom dessa arbetssätt arenor där kommunens medarbetare i sina ordinarie möten och samtal med invånare kunde ställa frågor, lyssna och föra vidare synpunkter. Medarbetarna blev därmed bärare av invånarröster i vardagens flöden. Upptaget skedde utan att kräva nya resurser eller särskilda projekt, och har tydlig potential att stärka kommunens lärande och beslutskapacitet över tid.

Denna mellanform kan förstås som ett komplement till de fyra portalerna. Den rör sig i gränslandet mellan den administrativa och den vardagsbaserade portalen, men bär också drag av de politiska och kontraktuella genom sin koppling till ledning och struktur. Genom detta tillägg vidgas förståelsen av upptag.

Detta fördjupade perspektiv har flera konsekvenser. Analytiskt synliggör detta, i linje med tidigare resonemang om det deliberativa systemets struktur (jmf. Lewanski, 2011; Sorial, 2022), hur vardagskontakter kan fungera som bärande led, som en del av styrningens struktur. Praktiskt ger det kommuner ett språk för att reflektera över hur vardagens möten kan tas tillvara som kunskap, och vilka organisatoriska villkor som behövs för att det ska ske systematiskt. Det handlar alltså inte enbart om att skapa *fler* dialoger, utan om att bygga och underhålla länkarna mellan samtal och beslut.

Vårt arbete i Västmanland visar att denna mer vardagsbaserade form av upptag inte bara kompletterar de andra portalerna, den gör dem också mer levande. Genom att kontinuerligt tillföra erfarenheter från invånarnas vardagsliv blir de administrativa, politiska och kontraktuella kanalerna mindre slutna system. Det handlar om att utveckla en kultur där kommunens medarbetare fungerar som sensorer i det sociala landskapet. Detta kan ses som ett försök att bygga en *deliberativ infrastruktur* i vardagen.

I takt med att portalerna utvecklades i kommunerna synliggjordes att de förutom att vara praktiska lösningar också är uttryck för institutionellt lärande. Tjänstepersoner och chefer börjar känna igen var och hur invånarperspektiv kan tas in i styrningen och därmed

förändras också synen på delaktighet. Den uppfattas då lättare som en integrerad del av styrningsprocesserna. På så vis kan portalerna ses som embryon till en ny typ av kommunal kapacitet där organisationen gradvis utvecklar förmågan att uppfatta, pröva och integrera olika perspektiv i sina beslut. Teoretiskt brukar detta beskrivas som en deliberativ kapacitet (jfr. Bächtiger & Parkinson, 2019; Mansbridge m.fl., 2012).

Vägarna in i systemet är dock sköra. I flera fall var det enskilda personer som öppnade dörrar, exempelvis en chef som tog med reflektioner till ett möte, eller en handläggare som såg hur invånardialogen kunde kopplas till ett pågående projekt. Sådana initiativ visar både potentialen och sårbarheten i arbetet. Mycket beror på individers vilja och förmåga att bygga broar. Initiativen visar samtidigt hur institutionell förändring ofta börjar i det lilla.

De aktionsforskningsstödda portaler som utvecklades i de fyra kommunerna kan därmed förstås som både organisatoriska och kulturella innovationer. De illustrerar hur deliberativ kapacitet växer fram genom att befintliga strukturer successivt omformas av de värden och arbetssätt som dialogerna bär med sig. I nästa avsnitt följer vi hur detta arbete fortsätter genom hur berättelser och behov översätts till styrningens språk.

7.2 Översättningsarbetet – från berättelse till beslutsunderlag

För att uppnå integrering behöver invånarperspektiv och erfarenheter som förs fram i dialoger översättas till de begrepp och former som styrningens språk använder. Detta översättningsarbete kräver en förmåga att både bevara berättelsens mening och anpassa den till de villkor som gäller i den organisatoriska praktiken. I de kommuner där detta lyckades, åtminstone delvis, skedde det genom att de professionella tog ansvar för att hålla ihop de två världarna. De bar in invånarnas resonemang i beslutsprocesserna och återförde förvaltningens ramar till invånarna i form av tydlig återkoppling.

Översättningen kan ses som det som Habermas (1996) beskriver som en *kommunikativ handling*, en process där förståelse uppstår genom språk. Det är i detta ögonblick, när människors erfarenheter omformas till gemensamt begriplig kunskap, som delaktigheten blir deliberativ eller reflekterande. Young (2000) påpekar att översättningen är avgörande för inkluderande demokrati, eftersom den öppnar rum där olika sätt att tala om världen kan få legitimitet. I Habermas termer kan översättningen förstås som ett försök att skapa passage mellan *systemets* och *livsvärldens* logiker (Habermas, 1984/1987, 1996). Systemet, med sina krav på effektivitet, resurser och rättssäkerhet, tenderar att reducera kommunikation till instrumentella uttryck, som vad ska göras, vem ansvarar och hur följs det upp. Livsvärlden däremot bär invånarnas erfarenheter och berättelser. När dessa världar möts uppstår en spänning, men också en möjlighet. Översättningen blir då ett arbete där mening måste

omformas för att kunna verka i systemet. I den betydelsen är översättning ett skydd mot den "kolonisering av livsvärlden" som Habermas varnade för, det vill säga den process där styrningens språk tränger undan vardagslivets.

Young (2000) utvecklar denna kritik genom att visa hur deltagande processer kan reproducera ojämlikheter om de bara erkänner vissa typer av uttryck som rationella. Hon betonar att erfarenheter, känslor och berättelser är legitima former av politiskt tal, eftersom de ger tillgång till kunskap som annars förblir osynlig. När någon part tvingas överge sitt språk riskerar själva meningen med delaktighet att gå förlorad. Språk bär inte bara information, utan även erfarenhet och värderingar. Om invånarnas ord helt översätts till förvaltningens termer kan deras perspektiv reduceras till data i stället för kunskap. Idealet handlar därför om att skapa förståelse mellan olika språk, så att olikheten bevaras men kommunikationen ändå fungerar. När tjänstepersoner tolkar invånarnas berättelser handlar det därför inte enbart om vilket innehåll som förs vidare, utan också om *vilken form av kunskap som tillåts påverka besluten*. I detta ligger en avgörande maktdimension.

Genom att låta invånarnas uttryck påverka hur kommunen talar, beslutar och dokumenterar kan översättningen istället bli ett redskap för åter-kommunicering, och fungera som ett sätt att göra systemet mer mottagligt för vardagens språk. Flera av de tjänstepersoner som deltog i arbetet i Västmanland agerade alltså just i denna roll som kommunikativa aktörer som försökte skapa förståelse mellan olika rationella världar. I vårt arbete med Train-the-Trainers motsvaras detta av de ögonblick då medarbetare tillsammans försöker formulera vad invånarnas berättelser *egentligen betyder* i relation till verksamheten.

I Hallstahammar handlade översättningen om att barns, föräldrars och personalens erfarenheter av skolmiljön skulle bli begripliga i planeringens logik. Barn talade om ljusa klassrum, trädgårdar och mötesplatser. Detta behövde översättas till designprinciper och funktionskrav i byggprojektet. Dialogen om känslan av en skola "mitt i byn" fördes så småningom in som teman i planeringsunderlaget. I den processen fanns en ständig risk att något av den ursprungliga meningen skulle gå förlorad. Formaliseringen var dock nödvändig för att inflytandet alls skulle bli möjligt.

Ett liknande mönster kunde ses i Norberg. Där formulerades invånarnas berättelser om trivsel, gemenskap och behov av mötesplatser till underlag som kom att ligga till grund för diskussioner och prioriteringar i planeringsberedningen. De spontana samtalen behövde översättas till resonemang om upprustning, trygghetsvandringar och lokal samordning. I Pettersberg började översättningen ta en mer kollektiv form. I arbetet med det idéburna offentliga partnerskapet fördes dialoger om hur föreningarnas erfarenheter och prioriteringar skulle kunna speglas i de gemensamma aktivitetsplanerna. Arbetet befinner sig i ett tidigt skede, men ambitionen var tydlig om att invånarperspektiv bör ges plats i själva planeringen.

De berättelser som framkom i Fagersta, om stress, otrygghet och behov av närvarande vuxna, började sätta ord på frågor som flera verksamheter redan brottades med. Även om förändringarna ännu befinner sig i sin början kunde man se hur samtalen började påverka sättet att tänka kring samverkan och närvaro i ungas miljöer. Här uppstod också en ny förståelse för många aspekter i barn och ungas mentala mående som en subjektiv process, sammankopplad med identitetsskapande. Översättningskraft, och utmaning, låg i den långsamma förskjutningen av arbetssätt och förhållningssätt, i utmejslingen av ett nytt mindset.

Översättningsprocessen kan alltså förstås som en förändring av en organisations språk och normer. I denna mening är den en del av ett lärande där förvaltningen gradvis utvecklar en mer kommunikativ praktik (Hendriks, 2016; Lafont, 2022). En sådan förändring innebär att det administrativa språket kompletteras av andra sätt att tala om värden och erfarenheter. De institutionella normerna för vad som räknas som beslutsunderlag utmanas då berättelser och känslomässiga uttryck får erkännande som kunskap (Dryzek, 2010). I samtliga kommuner beskrev flera deltagare hur arbetet med aktionsforskningen förändrade deras syn på vad delaktighet och "beslutsunderlag" kan vara. I vårt material ser vi tecken på att tjänstepersoner förbättrade en form av översättningskompetens. Subjektiva utsagor började i högre grad än tidigare att förstås som erfarenhetsbaserad kunskap. Exempelvis uttryckte en tjänsteperson i Hallstahammar det som att berättelserna från Nibble "gjorde det möjligt att förstå platsen, inte bara projektet". I Norberg beskrev man hur mötena om Kärrgruvan "förde in en annan typ av kunskap i planeringsarbetet, mer om relationer än om ytor". Dessa reflektioner visar att översättning påverkar hur organisationen lär sig lyssna. Det sker således en förskjutning i organisationens epistemiska kultur, i de underliggande normerna för vad som räknas som giltig kunskap och vem som får uttala den (Jasanoff, 2005).

Dessa processer kan även förstås med hjälp av begreppet *gränsarbete* (eng. boundary work), det arbete som sker i skärningspunkten mellan olika kunskaps- och maktsystem (Gieryn, 1983; Bechky, 2003). I våra erfarenheter blir gränsarbetet synligt i de praktiker som gör gränserna mellan invånardialog och styrning genomsläppliga. Det sker i vardagens arbete där människor länkar samman olika kunskapssystem. Ett sätt är det relationella arbete som handlar om att bygga tillit mellan dem som står på varsin sida av gränsen. Det blir lättare för perspektiven att röra sig mellan världarna när relationen blir mer personlig. Ett annat sätt är att skapa gemensamma objekt, sådant som alla parter kan förstå och referera till. I Pettersberg fyllde partnerskapsavtalet denna funktion. Det gjorde det möjligt för civilsamhälle och kommun att tala om samma sak även om deras språk och mål var olika. Ett tredje sätt är att använda reflexivt språkbruk, det vill säga att aktivt uppmärksamma och förklara skillnader i hur olika aktörer talar om samma sak. I dialogarbete innebär det att man inte bara översätter invånarnas ord till administrativa termer, utan också samtalar om översättningen *medan* den sker. Ett exempel kan vara när invånare beskriver behovet av "en plats där man kan känna lugn och ro". I stället för att direkt tolka det som en fråga om fysisk

miljö försöker tjänstepersoner förstå vad uttrycket betyder i sitt sammanhang, exempelvis trygghet, belysning, socialt umgänge. På så vis växer en gemensam förståelse fram utan att någon part behöver ge upp sitt språk. Genom dessa praktiker blir gränsen inte en barriär utan en arbetsyta där mening kan cirkulera.

Sådant gränsarbete är både professionellt och demokratiskt. Professionellt, eftersom det kräver bedömningar av vad som kan översättas, när och hur. Demokratiskt, eftersom det breddar beslutsunderlaget för organisationen (Fischer, 2009; Wenger, 1998). I dessa gränzoner byggs en viktig del av demokratins infrastruktur. Samtidigt är gränsarbetet förknippat med dilemma. Varje översättning innebär ju ett urval, varje formulering en värdering. Vem äger berättelsen när den skrivs in i ett styrdokument? Hur mycket kan ändras utan att kärnan går förlorad? Några kommuner försökte hantera detta genom att betona återkoppling. I Pettersberg visade detta sig vara avgörande för tilliten och upplevelsen av delaktighet, även om inte alla önskemål från invånarna kunde genomföras.

Sett i ett bredare perspektiv blir översättningen som gränsarbete ett uttryck för en växande *deliberativ* kultur (Habermas, 1996; Lafont, 2022). Översättning kan därmed förstås som en kulturell process där delaktighetens språk gradvis vävs in i styrningens vardag. Det är inte en separat fas efter dialogen utan en fortgående praktik. Denna process sker dock aldrig i ett vakuum. Hur och i vilken mån översättning kan leda till verklig påverkan beror inte minst på de villkor som omger den, inte minst tid, mandat, resurser och tydlighet i ansvar. I nästa avsnitt riktas därför blicken mot dessa institutionella och organisatoriska ramar som de faktorer som ofta avgör om delaktigheten stannar vid symbolik eller blir ett faktiskt inflytande.

7.3 Ramar, mandat och budget – villkor för faktisk påverkan

I kommunal vardag kräver delaktighet tydliga spelregler. Ramarna anger vilka frågor som är öppna, vem som har ansvar och hur resonemang kan vandra från dialog till beslut. För att detta ska fungera behövs strukturer som ger legitimitet och tydlighet, men också tillräcklig öppenhet för att rymma nya perspektiv (Chambers, 2009; Habermas, 1996). Utan sådana strukturer riskerar samtalen att fastna i välvilja i stället för att leda till förändring. I många samtal i kommunerna beskrev deltagare hur otydlighet kring ramar väckte frustration och en osäkerhet kring vad som egentligen går att påverka. Det är viktigt att det finns en transparens så att deltagare vet vilket handlingsutrymme som faktiskt finns eller håller på att formas. I praktiken innebär det inte alltid att budget eller beslut redan är fastställda när dialogerna inleds, utan att kommunen tydliggör vad dialogen syftar till i processen, om den ska bidra till planering, prioritering eller genomförande. Även om det finns en osäkerhet kan den kommuniceras som en del av ramen.

Om ramar inte är synliga eller begripliga uppstår ofta en tyst form av maktutövning. Den osäkerhet som uppstår gör att inflytandet förskjuts till dem som redan behärskar systemet. Således växer en informell tolkningsmakt där kännedom om strukturen blir en förutsättning för att höras. Ur ett kritiskt perspektiv (Habermas, 1990; Rostbøll, 2008) är detta ett förhållande som gör att makt inte utövas öppet utan genom de kunskaps- och kommunikationsmönster som avgör vem som uppfattas som trovärdig. Men även när ramarna tydliggörs kvarstår en mer subtil ojämlikhet, nämligen den som verkar inne i själva samtalet. Öppna och reflekterande forum bär på underförstådda normer för hur ett giltigt argument ska låta. Det ska helst vara rationellt, sakligt och planerbart. Uttryck som ligger nära styrningens logik premieras, medan andra former av kunskap marginaliseras, när dessa normer blir styrande. Denna så kallade *interna exkludering* leder till att deltagare kan vara närvarande men ändå inte fullt ut hörda (Young, 2000). Här handlar ojämlikheten alltså inte om att förstå systemet (alltså den *externa* exkluderingen), utan om vilka erfarenheter och uttrycksformer som systemet själv förstår.

Forskning om deliberativt beslutsfattande visar att denna skevhet är en kunskapsmässig orättvisa (Fricker, 2007; Benson, 2021; Schmidt, 2024). Resultatet blir att möten och dialoger kan producera beslutsunderlag där vissa perspektiv systematiskt tappar tyngd. Våra erfarenheter visar att detta kan motverkas genom att erkänna *flerspråkighet* i invånardialoger. Flerspråkighet betyder inte bokstavligt att man talar flera språk (svenska, arabiska etc.), utan att samtalet erkänner olika sätt att tala och veta. Begreppet används här alltså som en metafor för mångfald i uttrycksformer och perspektiv. Det handlar om att samtalet inte bara tolererar utan aktivt erkänner dessa skillnader som produktiva för förståelsen. Samtalets kunskapsmässiga kvalitet kan på så sätt stärkas, och tillvaratagande av olika perspektiv kan skapa mer träffsäkra beslutsunderlag. I kommunal praktik innebär det att jämlik delaktighet förutom tydliga och transparenta ramar också kräver en medvetenhet om samtalets egna maktstrukturer.

I kommunerna i Västmanland visade sig arbetssätten Bekantas bekanta och Train-the-Trainers vara kompatibla med denna form av flerspråkighet. Med invånardialogen som en del av det dagliga arbetet stärktes både förtroendet och bredden i den kunskap som kunde tas tillvara. Dessa arbetssätt visar hur kunskapsmässig rättvisa uppstår genom att befintliga forum görs mer lyssnande.

När tjänstepersoner översätter invånarnas berättelser uppstår alltså en fråga om vilka erfarenheter som får bäring i beslutsprocessen. I samband med detta framträder en del skillnader mellan kommunernas arbetssätt som visar hur olika typer av ramar och mandat skapar olika möjligheter för översättning och upptag. I Nibbleprojektet blev denna balans tydlig. Under de inledande dialogerna var möjligheterna stora, allt kunde tyckas öppet. Men när planeringen gick in i budgetfas och tekniska krav tog över förändrades förutsättningarna. Tjänstepersoner behövde då arbeta aktivt med att förklara vad som var planerat och vad som

fortfarande gick att påverka. Inom dessa ramar upplevdes samtalen som mer konstruktiva, av både invånare och kommunens medarbetare. För invånarna blev syftet tydligare, och för tjänstepersonerna blev syftet mer hanterbart. Ett annat exempel finns i Norberg. Där gav uppdraget om Kärrgruvan ett formellt mandat till arbetet. Det fungerade som en institutionell öppning. Erfarenheterna från Norberg visar hur ett mandat ger status och erkännande till vissa synpunkter.

Det idéburna offentliga partnerskapet i Pettersberg skapade en struktur för samverkan. Målen var visserligen breda men de var fördefinierade i partnerskapet. Det innebar att invånardialogerna främst handlade om att konkretisera hur de kunde uppnås. För flera deltagare upplevdes detta som en tydlighet snarare än en begränsning. Ramarna gjorde det lättare att förstå vad som faktiskt kunde påverkas. Dock innebar de att andra frågor, som inte enkelt passade inom begreppen, fick svårare att få genomslag. Ur ett teoretiskt perspektiv visar detta hur även till synes öppna målsättningar fungerar som tolkningsramar. De definierar vad som räknas som relevant erfarenhet och vad som riskerar att hamna utanför. Partnerskapet i Pettersberg illustrerar därmed hur formell struktur kan skapa både stabilitet och selektivitet.

I Fagersta tog arbetet en annan form. Här var alltså temat givet och processen syftade bland annat till att utveckla en gemensam förståelse och slutligen en plan i kommunen. En mer öppen struktur skapade rörelse och experimentutrymme. Samtidigt uppstod en osäkerhet om vem som egentligen bar frågan? Utan ett tydligt mandat blir ansvaret mer flytande, och initiativen riskerar att stanna mellan organisatoriska gränser. Visserligen kan informella samverkansarenor fungera som viktiga mellanrum i styrningen, som platser där idéer och erfarenheter kan formuleras och prövas innan de blir en del av formell policy. Men för att sådana mellanrum ska bidra till faktisk påverkan krävs institutionella broar, det vill säga tydliga kopplingar till de beslutande rummen. Om dessa saknas kan, trots att samtal förs, upptaget i beslutsprocessen förbli oklart. Fagersta illustrerar därmed det omvända dilemmat jämfört med Pettersberg. Där stabilitet och tydlighet kunde begränsa rörelsen skapade här rörelsen ett behov av stadga. Värdet låg mer i hur samverkan gjorde det möjligt att formulera problemen gemensamt. Utmaningen var att omsätta denna kollektiva förståelse till hållbara beslut.

I de fall där arbetet vilar på informella samverkanslinjer krävs särskild uppmärksamhet på ansvarsfördelning för att undvika att frågor "fastnar mellan linjerna". Man behöver inte formalisera varje steg. Det viktiga är att skapa tydliga kopplingar mellan de arenor där idéer formuleras och de där beslut fattas (Chambers, 2009; Mansbridge m.fl., 2012). Det kan handla om något så enkelt som att en ansvarig person eller funktion får uppgiften att föra dialogernas innehåll vidare till rätt nivå, eller att återkoppling sker i fasta forum. Sådana former kräver inga stora resurser.

Även där kopplingarna mellan arenor fungerar väl kvarstår en annan gräns, den mellan ord och resurser. Delaktigheten träder in i sin materiella form då invånardialoger når punkten där kostnader och resurser diskuteras. Det är här demokratin möter styrningens mest konkreta dimension, budgetens logik. Sett genom ett kritiskt raster blir budgeten också en makttext genom att den visar vilka berättelser som får genomslag och vilka som marginaliseras. Att knyta dialog till resurstilldelning är därför avgörande för att motverka ekonomiskt betingad dominans och för att säkra att invånarnas kunskap kan bli en materiell prioritering.

Denna spänning mellan samtal och resurser är inte unik för de kommuner vi studerat. Forskning och praktiska tillämpningar av *participatory budgeting* (PB) och den svenska motsvarigheten *medborgarbudget* visar hur liknande frågor hanterats i andra sammanhang där invånares idéer omsätts i konkreta prioriteringar och investeringar (Baiocchi & Ganuza, 2014; Thalenius & Kastberg Weichselberger, 2024). I dessa processer deltar invånare i beslut om hur delar av den kommunala budgeten ska användas genom fyra återkommande steg: (1) idéinsamling, där invånare formulerar behov och förslag; (2) bearbetning och kostnadsbedömning, där förslagen översätts till budgetens språk; (3) röstning eller prioritering, där deltagarna väljer bland möjliga projekt; samt (4) genomförande och återkoppling, där besluten verkställs och resultat redovisas öppet (Stacy, Fedorowicz & Dedert, 2022). Forskning visar att PB och medborgarbudget sällan leder till fullständig omdaning av styrningen, men att de kan skapa legitimitet och tillit för styrningens prioriteringar genom synliga beslutsvägar (Bartocci et al., 2023). Svenska erfarenheter visar samtidigt att dessa processer ofta fungerar som tillägg till den ordinarie budgetprocessen och har begränsat genomslag på större resursfördelning (Thalenius & Kastberg Weichselberger, 2025). Deras värde ligger snarare i hur de öppnar styrningen för samtal om behov och prioriteringar som annars riskerar att förbli osynliga.

I vårt arbete i de västmanländska kommunerna finns inga direkta tillämpningar av medborgarbudget, men erfarenheterna speglar delvis samma underliggande problematik. Hur kan dialogen kopplas till budgetens logik? Hur görs invånarnas perspektiv synliga i faktiska prioriteringar? Participatory budgeting och medborgarbudget erbjuder här ett analytiskt kontrastfall, eftersom de visar både vad som krävs för att invånares idéer ska omsättas i resurser och varför detta förblir svårt även när invånare tilldelas ett formellt mandat. Forskningen visar att den ordinarie styrningen, med sina politiska avvägningar, administrativa ramar och juridiska krav, fortfarande är den sfär där den slutliga prioriteringen görs. Embryon till institutionell översättning skapas då invånarperspektiv sätts in i budgetunderlag, men avståndet till den faktiska resursfördelningen riskerar att kvarstå.

Delaktighetens trovärdighet vilar därmed inte enbart på om invånare får igenom sina förslag, utan på om de kan följa hur dessa prövas mot budget, mandat och andra krav. Det är i dessa former av spårbarhet, snarare än i graden av budgetpåverkan i sig, som styrningens språk

gradvis förvandlas till ett gemensamt verktyg för handling. Det är denna återföring och dess roll i att bygga tillit som nästa avsnitt fördjupar.

7.4 Återkoppling och spårbarhet

Invånare som deltagit i dialoger uttrycker ofta ett behov av återkoppling och erkännande, en vilja att förstå om det man sagt spelat någon roll. Teoretiskt beskrivs denna feedback ibland som ett uttryck för motstånd mot dominans (Habermas, 1996 [gäller generellt hans teori]; Rostbøll, 2008). Habermas pekar i sin kommunikationsteori på hur demokratisk kommunikation förutsätter att maktasymmetrier kan prövas. Rostbøll går vidare och menar att deliberativ frihet inte bara är rätten att tala utan rätten att påverka vilka berättelser som räknas som giltiga. Detta leder till att återkoppling blir ett sätt att bringa insyn i maktens struktur. Invånare behöver ges möjlighet att granska den makt som avgör vilka perspektiv som tas upp och vilka som faller bort. Därigenom bidrar återkoppling även till att återföra maktbalansen i samtalet (Rahman, 2017). I detta ligger också kärnan i idén om ömsesidig prövning, alltså att makt blir legitim först när den kan granskas.

Symboliskt deltagande uppstår när människor får tala utan att veta vad deras ord leder till. Reellt inflytande uppstår däremot när det finns synliga kopplingar mellan det som sagts och det som beslutats. Det är här som svaret från styrningen blir avgörande. För att denna *spårbarhet* ska bli verklig krävs att lyssnandet följs av ett erkännande i handling. I delaktighetsforskning talar man om *responsivitet* (eng. responsiveness), ett begrepp som betecknar styrningens förmåga att svara på medborgarnas bidrag. Det handlar om att visa hur synpunkter har behandlats och vävts in i beslutsprocessen (Mansbridge et al., 2012; Dryzek, 2010). Detta kan beskrivas som en *spårbarhetskedja* (Fung, 2015; Wampler, 2012). Varje steg från dialog till beslut bör ha en identifierbar bärare (person, mötesform eller dokument), så att invånarna kan följa hur deras bidrag rört sig genom systemet.

Strävan efter spårbarhet innebär dock en balansgång. Om delaktigheten görs starkt formaliserad och överstrukturerad uppstår lätt riskabla *genvägar* (Lafont, 2022). Dessa ger sken av deltagande men riskerar att försvaga kopplingen mellan medborgarnas röster och faktiska prioriteringar. Situationer uppstår där invånare förväntas *deferera*, det vill säga överlåta sitt eget omdöme och förtroende till beslutsfattare eller experter utan möjlighet att själva följa och pröva bidragens koppling till beslut. På så sätt tunnas det demokratiska självstyret ut och delaktigheten reduceras till ett symboliskt moment. Det kan ske när invånardialoger organiseras som punktinsatser utan länk till ordinarie beslutsprocess, när dialoger enbart fungerar som underlag till redan beslutade inriktningar, eller när återkopplingen sker via generella informationskampanjer utan att visa hur synpunkter faktiskt behandlats. Det kan också handla om att olika förvaltningar kommunicerar var för sig, medan invånarna möter "kommunen" som en helhet, vilket gör att ansvaret för

uppföljning och återkoppling faller mellan stolarna. I dessa situationer uppstår det glapp som gör att deltagande upplevs som betydelsefullt i stunden men ändå lämnar få spår i styrningen.

Motmedlet kallar vi här *spårbar transparens*, där det är avgörande att synliggöra hur invånarnas inspel vägts mot mål, rättsliga krav och budget, och att öppet redovisa varför vissa förslag inte genomförs. Med sådana mekanismer på plats blir deltagandet prövbart och inte enbart synligt. Därmed blir frågan inte bara hur mycket som återförs utan hur svaret formuleras, i vilket tonläge och med vilken öppenhet. Återkopplingens språk behöver präglas av ett inbjudande tonläge där invånarnas bidrag omsätts i en berättelse om vidare reflektion. Då stärks känslan av att delta i ett pågående demokratiskt samtal. En dialogisk återkoppling hjälper till att utveckla ett språk som gör deltagarna medskapare istället för bara mottagare (Dryzek, 2010; Chambers, 2009). Således möjliggörs ett slags kommunikativ självförnyelse genom att styrningen låter sig påverkas av invånarnas respons. Dialogens logik formar institutionellt språk och struktur. Den praktiska förlängningen av detta tankegods är att formulera feedback i termer som ”här är vad ni sa, här är vad vi gjorde, här är vad som händer nästa steg”, och i dialogform. Å andra sidan stängs samtalet av ett avslutande ”tack för era synpunkter”.

Som berörts tidigare behöver processen en berättare för att fungera. Det behövs någon, exempelvis en kommunikatör, som håller samman samtalet över tid och följer upp vad som hänt, inte bara publicerar beslut. Återkoppling blir begriplig först när den binds samman i en sådan berättelse om vad som sagts, vad som gjorts och varför. I flera kommuner i Västmanland noterade vi att denna uppgift ofta föll mellan olika roller (projektledare, kommunikatörer, verksamhetschefer) vilket gjorde uppföljningen otydlig. När det däremot fanns en utsedd person som tog på sig rollen som berättare skapades en mer levande kontakt. En sådan funktion kan ses som en form av narrativt ansvar. Människor förstår processer genom berättelser och kontinuitet. Narrativet fungerar som ett socialt kitt som skapar mening och förtroende, och berättaren blir en länk mellan händelser och aktörer (Czarniawska, 2004; Fisher, 1984). Denna tanke får viss konkret innebörd i kommunernas arbete, där svaret ibland tog formen av en berättelse.

I Pettersberg och i Norberg kunde man ana början till en mer berättande form av återkoppling. I båda kommunerna prövades nya sätt att beskriva vad som hänt efter dialogerna, även när förändringarna var små. Det handlade om försök att göra beslutsvägarna synligare. I Pettersberg spelade partnerskapets samordnare en viktig roll som förmedlare mellan föreningsliv och kommun, medan uppföljningen i Norberg till stor del bars av den politiska nivån som tog ansvar för att dialogernas frågor följdes upp.

I Norberg uttryckte flera deltagare redan tidigt behovet av att veta vad som skulle hända med det som sagts. ”Kommer vi få veta något sen?”, frågade någon efter ett möte. Detta möttes

genom återkommande möten och lokala forum där dialogernas resultat presenterades och diskuterades. Dessa forum fungerade också för ömsesidigt lärande mellan föreningar, boende och tjänstepersoner. Ett liknande mönster fanns i Pettersberg, där föreningsrepresentanter lyfte behovet av återkoppling som en förutsättning för engagemang. "Man måste se att något händer, annars orkar man inte", som en deltagare uttryckte det. Det var tydligt att när kommunen återförde vad som görs och gjorts, och varför vissa frågor behövde skjutas fram, upplevdes svaret som betydelsefullt för förtroendet i samarbetet. Återföringen skedde inte bara utåt, utan också internt mellan kommunens medarbetare och de lokala aktörerna, vilket skapade ett vardagligt lärande i hur delaktighet kunde följas upp. Svaret blev därmed en dialog i sig. Dessa erfarenheter visar att återkoppling i praktiken handlar just om att skapa en gemensam berättelse om vad som hänt. Därigenom vidgar empirin förståelsen av responsivitet. Vi menar att den blir inte bara en styrningsprincip eller institutionellt kriterium, utan en relationell process där förtroende byggs genom berättelser och tonläge. På så sätt utmanar kommunernas erfarenheter en vanlig begränsning i teorier om delaktighet, nämligen att responsivitet ofta beskrivs som en punkt i en beslutsprocess, som något som uppstår genom formella återkopplingsmekanismer, snarare än som en fortlöpande social praktik.

I Hallstahammar fanns andra erfarenheter. Där återfördes resultaten från dialogerna främst inom ramen för skolprojektets interna kommunikation. Det gav kontinuitet i processen, men lämnade vissa invånare och tjänstepersoner utanför uppdateringen. Flera deltagare pekade på behovet av att också dela resultat externt, något som kommunen vidareutvecklade. Arbetet visade även att mycket av återkopplingen bar sig själv genom skolans vardagsrelationer. Lärare, fritidspersonal och rektorer fungerade ofta som informella brobyggare mellan barn, föräldrar och kommunen, och förde berättelser och frågor vidare även när inga formella rutiner fanns. Denna mikro-responsivitet, där delaktighet hålls levande i vardagliga möten, blev en viktig men ofta osynlig del av kedjan mellan invånare och styrning. Den interna reflektionen bland skolpersonal och chefer bidrog dessutom till ett växande lärande om hur delaktighet kan följas upp inom den egna organisationen. Diskussioner om hur elevernas synpunkter skulle återföras till dem själva, och hur skolans arbetssätt kunde justeras, sådde ett frö till ett organisatoriskt återkopplingssystem. Således blev skolprojektet en plats där erfarenheter av delaktighet började institutionaliseras. Först internt, men med potential att spridas till andra delar av kommunen.

Frågan om hur ungas röster kunde följas upp väcktes återkommande i arbetet i Fagersta. Flera aktörer betonade vikten av att visa att synpunkter tas på allvar även när de inte omedelbart leder till förändring. I ungdomarnas berättelser återkom uttryck som "man vet inte vad som händer sen" och "det bara tystnar", tecken som kan tolkas som bristande spårbarhet i kommunikationen. Tjänstepersoner reflekterade över hur detta kunde ändras. Det fördes samtal om att skapa enklare former för dokumentation och återföring från ungdomsdialoger, som ett första steg mot mer systematisk uppföljning. Här framträdde

återkoppling som en tydlig framtida riktning och diskussionen blev en drivkraft för det organisatoriska lärandet. Fagerstas erfarenheter exemplifierar också att återkoppling inte bara handlar om formella svar utan om kontinuitet i relationen. Tilliten till kommunen var ibland skör, och flera deltagare framhöll att ett sätt att skapa större tillit är genom att någon faktiskt kopplar tillbaka och försöker hålla engagemanget levande.

Erfarenheterna från Hallstahammar och Fagersta visar hur återkoppling rymmer i sig en form av reflekterande praktik, där organisationen lär sig något om sitt eget lyssnande. Tillsammans pekar dessa erfarenheter mot en bredare förståelse av responsivitet som organisatorisk självreflexivitet. Det är denna självreflexivitet som särskiljer kommunikativ styrning från administrativ. Genom att kommunen inte bara svarar på invånarens synpunkter utan även granskar sina egna rutiner för hur svaret formas, uppstår det som Argyris och Schön (1996) kallar *double-loop learning*. Det är alltför vanligt att organisationer ägnar sig åt *single-loop learning* eftersom det är enklare. I dessa fall sker lärandet inom systemets befintliga logik. Exempelvis, om man märker att ett beslut väcker missnöje så försöker man förbättra informationsflödet, men man ifrågasätter inte varför beslutet fattades så eller vilket antagande som styrde processen. Double-loop learning innebär en högre nivå av lärande där organisationen prövar de styrande antaganden, värden och rutiner som låg bakom handlandet. Man frågar sig exempelvis *varför* beslutet fattades på det sättet, vilka normer, mål eller föreställningar som gjorde vissa perspektiv osynliga. I detta ljus blir återkoppling en institutionaliserad förmåga till självkorrigering, genom att dialogen mellan invånare och styrning gradvis omformar själva förståelsen av vad delaktighet kan vara.

Sambandet mellan återkoppling och lärande blir särskilt tydligt mot bakgrund av aktionsforskningens reflekterande logik. Double-loop lärande och aktionsforskning delar samma grundantagande att hållbar förändring kräver att praktiken granskar sina egna antaganden. I en aktionsforskningsprocess blir därför återkoppling ett sätt att tillsammans med praktiker pröva frågan *varför* man handlar som man gör. Avsikten är inte att förbättra nästa cykel (jmf. aktionsforskningens reflekterande cykel/spiral), utan att ändra själva förståelsen av problemet eller målet. Forskare och deltagare reflekterar gemensamt över varför vissa perspektiv betraktas som relevanta i våra dialoger, varför delaktighet tolkas på ett visst sätt, varför återföring antas vara något man gör i slutet snarare än något som pågår. I detta uppstår just en typ av dubbelriktat lärande. Aktionsforskning erbjuder därmed en praktisk form för det teoretiska idealet om double-loop lärande, genom en cyklisk, gemensam och kritiskt reflekterande process.

Att förstå återföring som en del av lärandet innebär också att man behöver se hur flera återkopplingar tillsammans formar ett mönster över tid. Samspelet mellan många återföringsmoment bygger successivt förtroende och legitimitet. Denna rörelse från det individuella till det kollektiva kan förstås genom begreppet *deliberativt nätverk* (Knops, 2016). I ett sådant nätverk är värdet knutet till hur de olika noderna, dialoger, beredningar och

beslut, hänger ihop och gör det möjligt för invånarna att följa hur perspektiven rör sig genom systemet. Delaktighetens kvalitet avgörs således inte av en enstaka lyckad, eller misslyckad, dialog. I detta sammanhang kan man också tala om systemisk legitimitet (Mansbridge et al., 2012; Dryzek et al., 2019). Till skillnad från den relationella legitimitet som uppstår i enskilda möten, när människor upplever sig lyssnade på och bemötta med respekt, handlar systemisk legitimitet om helhetens trovärdighet. Det är viktigt att processen som helhet framstår som öppen, självkorrigerande och sammanhängande. Tilliten kan stärkas när medborgarna ser att systemet som helhet förmår lära och justera. Ett sådant systemiskt perspektiv hjälper offentliga organisationer att förstå varje återföring, hur liten den än är, som en del av demokratins infrastruktur. Tillit kan alltså byggas även när enskilda forum inte fungerar perfekt, så länge systemet som helhet visar god följsamhet.

Samlat visar erfarenheterna att återkoppling idealt är en del av det kretslopp, där även upptag och översättning ingår, som gör invånardialogen till en del av styrningen, och styrningen till en del av invånardialogen. I kretsloppet handlar översättningens effekt om hur styrningens beslut påverkas av invånarnas erfarenheter, medan återkopplingens effekt handlar om hur styrningens beslut påverkar invånarnas förståelse och framtida engagemang.

Delaktigheten blir mer hållbar när återkoppling inte enbart används för att redovisa vad som har gjorts, utan för att synliggöra hur organisationen tar emot, tolkar och använder invånares perspektiv. Genom att återkopplingen riktas mot det egna lyssnandet och det lärande som sker i organisationen, blir delaktighet inte en fråga om enskilda svar eller beslut, utan om hur institutionen successivt utvecklar sin förmåga att ta till vara erfarenheter över tid.

7.5 Vad integrering innebär i praktiken

Detta kapitel har hittills följt hur delaktighet kan vävas in i kommunal styrning, hur invånarnas perspektiv rör sig genom organisationen, från dialog till beslut. Vi har sett genom arbetet i kommunerna att denna rörelse kräver både människor, strukturer och språk som kan bära samtalen vidare.

Vi har visat att delaktighet inte kan reduceras till att handla om att tala med invånare och samla in deras synpunkter. En avgörande faktor för delaktighetens kvalitet är hur erfarenheter ska tolkas, omformuleras och föras in i beslutsfälliga ramar. Om detta arbete, översättningen, sker med lyhördhet bevaras meningen och perspektiven får kraft. En för teknisk översättning leder däremot till att perspektiven töms på sitt innehåll. I kommunerna såg vi hur exempelvis tjänstepersoner förde in invånarnas resonemang i beslutsrummen och förde tillbaka styrningens villkor till invånardialogerna. Detta tolkar vi som ett exempel på gott demokratiskt hantverk.

En annan lärdom handlar om ramar och mandat. Delaktighet stärks när gränserna är klara och öppet kommuniceras. Tydlighet skapar förutsättning för verkligt inflytande eftersom det blir begripligt vad som går att påverka. Otydliga ramar och gränser skapar däremot frustration och misstro.

Vidare har vi argumenterat för att återkoppling och spårbarhet är avgörande för delaktighetens trovärdighet. I kommunerna märkte vi att där återkoppling byggdes in som en rutin ökade tilliten. Återkoppling handlar inte bara om rätt kommunikationsteknik utan om att bygga relationer och förståelse. Värdet av denna relationella ansats och den ömsesidiga förståelse som skapas blir särskilt tydligt när besluten *inte* blir som invånarna önskat.

Gemensamt för de fyra kommunerna är att delaktighetsarbetet samtidigt blev ett arbete med lärande. Tjänstepersoner och politiker följde rörelserna i systemet och såg var invånarnas bidrag togs upp och var de fick fäste. Det är denna rörelse, från dialog till lärande styrning, som är kärnan i det vi här har kallat integrering.

Denna lärande förmåga handlar dock inte bara om *hur* organisationen tolkar invånarnas bidrag, utan också om *vilka* röster som faktiskt kommer till tals över tid. Här visar erfarenheterna från Västmanland att arbetssätten Bekantas bekanta och Train-the-Trainers även bär på en viktig demokratisk potential. Arbetssätten fungerar som bärlinor för den funktionella representationen, det vill säga att "rätt" perspektiv (de som är sakrelevanta för beslutet) faktiskt hittar in, snarare än att varje enskilt möte speglar hela befolkningen. I stället för att jaga total statistisk representativitet vid varje tillfälle bygger dessa arbetssätt en ständig, lågtrösklig inflödeskanal där medarbetare fångar upp erfarenheter i sina ordinarie kontakter och för dem vidare i kedjor av upptag. Detta ligger i linje med ett systemiskt synsätt på representation där man bedömer helheten över tid, utifrån vad som faktiskt når beslutsrummet, i stället för att främst fokusera på enskilda tillfällen (Mansbridge 2003; Urbinati & Warren 2008; Saward 2006). Därmed flyttas fokus till hur kommunen som system tar emot och använder det som kommer fram.

Således kan man hävda att det i hög grad är mottagarkapaciteten som avgör representationen, det vill säga hur väl organisationen kan fånga upp och översätta de erfarenheter som är relevanta för beslutet. Praktiskt innebär detta tre konkreta steg som vi såg skönjas i Västmanland och som kan formaliseras utan att skapa nya, tunga forum:

För det första visar arbetet att styrningen gynnas av en form av *perspektivkarta före beslut*. I beredningsarbetet kan det vara värdefullt att återkommande reflektera över vilka sakrelevanta perspektiv som faktiskt finns representerade och vilka som saknas. En sådan enkel rutin kan skapa en vana att pröva frågan om vilka perspektiv som fångats upp genom vardagskontakter, och vilka som ännu inte hörts. I Hallstahammar blev det exempelvis tydligt att äldre och näringsidkare sällan fanns med i de dialoger som annars fångade upp ungas och

föräldrars erfarenheter. Den insikten blev i sig ett uppdrag som gick ut på att söka kontakt med de grupper som inte syntes.

För det andra framträder betydelsen av *relationell komplettering*. När vissa perspektiv saknas handlar det inte nödvändigtvis om att skapa nya dialoger eller forum, utan om att använda befintliga relationer (genom föreningar, lokala företagarnätverk eller nyckelpersoner) för korta, uppsökande samtal i redan existerande sammanhang. Poängen är att fylla luckor i den kedja av kontakter som redan finns, inte att starta en ny kedja. Det handlar alltså om ett slags komplettering genom förtroenden, inte genom format. Fördelen är att man vinner tid och att responsen blir odramatisk. Dessutom ökar tilliten när man bygger på lokalt socialt kapital och existerande nätverk.

För det tredje blir frågan om *spårbar minnesslinga central*. För att vardagens signaler och inspel inte ska försvinna krävs att de får en plats i organisationens dokumentation och kan följas vidare genom beslutsleden mellan olika nivåer, exempelvis genom enkla anteckningar eller sammanställningar som följer ärendet in i ledningsgrupp eller politiskt forum. Denna typ av kontinuitet gör vardagsinflödet både synligt och efterprövningsbart och bidrar till det som i delaktighetsforskning benämns *systemisk kapacitet*, det vill säga organisationens förmåga att samla, väga och återföra perspektiv över tid. Rent konkret kan det innebära flera lager. På en mikronivå betyder det att synpunkter eller berättelser bör få en tydlig bärare. På mellannivån handlar det om att det finns någon enkel struktur som gör det möjligt att följa hur dessa inspel tas vidare (till exempel en kort intern logg eller ett punktavsnitt i ärendegenomgångar). På makronivå leder spårbarheten över tid till att kommunen som helhet bygger ett institutionellt minne och lär sig vilka typer av invånarperspektiv som tenderar att tappas bort, och hur det kan rättas till.

Så förstått utgör Bekantas bekanta och TTT en vital del av infrastrukturen för att successivt uppnå funktionell representation, alltså genom det kontinuerliga inflöde som kommunen sedan styr in i beredningens rytm. Dessa arbetssätt väver samman delaktighet och styrning genom små, men återkommande handlingar för en praktisknära form av integrering.

8. RAPPORTENS SLUTSATSER

Arbetet med aktionsforskning i Västmanland visar något grundläggande om hur samhällsutveckling faktiskt sker. Förändring tar sin början i de vardagliga handlingar, där människor möts och orienterar sig på andra sätt än tidigare. Först när denna rörelse tar form uppstår och synliggörs behovet av strukturer som kan bära och fortsätta utvecklingen. I detta avseende kan därför den samlade erfarenheten från arbetet i de fyra kommunerna formuleras i en enkel princip: Vardagsnära förändringar skapar den organisatoriska rörelse som gör strukturell förändring möjlig.

Det är denna dynamik som ligger till grund för de slutsatser som följer i kapitlet. Avsnitt 8.1 belyser hur dynamiken utmanar och förskjuter den traditionella risk- och styrningsorienterade folkhälsologiken, och öppnar för ett mer relationellt och samskapande sätt. Avsnitt 8.2 synliggör hur lärande, relationer och strukturer samspelade på lokal nivå i respektive kommun och vilka slutsatser som kan dras ur erfarenheterna. Avsnitt 8.3 utvecklar de generaliserade slutsatserna genom att presentera en teoriram för delaktighet och samverkan. Teoriramen beskriver hur institutionell upptagsförmåga kan byggas och hur relationella processer kan integreras i ordinarie styrning. Avsnitt 8.4 för en sammanfattande och fördjupande diskussion av studiens slutsatser i relation till tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter, samt tydliggör rapportens bidrag till förståelsen av hälsofrämjande samhällsutveckling och samverkan i komplexa system.

8.1 Folkhälsoarbete – från teknik för styrning till praktik för egenmakt

Förebyggande folkhälsoarbete innebär delvis något annat än samskapande av hälsa. Båda syftar till att stärka människors hälsa, men de vilar på olika antaganden om relationen mellan profession, organisation och invånare. Det förebyggande folkhälsoarbetet utgår ofta från en risk- och skyddsmodell, särskilt inom primär prevention. I denna logik förstås hälsa som något som kan bevaras genom att minska risker och undvika sjukdom, samt genom att stärka identifierade skyddsfaktorer. Det innebär samtidigt att det förebyggande arbetet i praktiken fungerar som en teknik för styrning. Genom att professionen identifierar risker, formulerar insatser och riktar dem mot definierade målgrupper organiseras hälsa som ett område där experter sätter problemformulering, metod och tempo. Relationen mellan profession och invånare präglas därför ofta av ett uppifrån-och-ner-förhållande där människor främst blir mottagare av insatser.

Exemplen är välkända – vaccinationer, rökavvänjningsprogram eller fysisk aktivitet på recept – och de har stor betydelse för folkhälsan. Samtidigt är risk-skyddslogiken främst utformad för tydligt avgränsade problem. När hälsoutmaningarna däremot handlar om mer komplexa sociala frågor, som ensamhet, bristande tillit, skolnärvaro eller meningsfull fritid, blir denna modell mindre träffsäker. Här räcker det inte att påverka enstaka faktorer eller beteenden. Problemen är inbäddade i relationer, vardagspraktiker och lokala sammanhang. På samma sätt har risk-skyddsmodellen begränsad förmåga att skapa lokal mobilisering och kapacitet. Vid tillitskriser, upplevd otrygghet eller bristande samverkan mellan skola, föräldrar och civilsamhälle krävs arbetssätt som bygger relationer och gemensamt ansvarstagande. Det handlar om processer som växer genom att människor deltar, organiserar sig och tar plats i det lokala utvecklingsarbetet. Logiken har också svårt att påverka de strukturella villkor som formar människors vardag. Den är effektiv för att påverka beteenden men mindre lämpad för att förändra sociala miljöer, etablera gemenskaper eller bygga upp lokala nätverk av stöd och samverkan. Dessutom riskerar den strikt förebyggande modellen att missa den vardagskunskap som invånare bär på. Den är inte utformad för att fånga lokala berättelser, erfarenheter eller perspektiv som inte passar in i etablerade indikatorer och insatsformat. Därmed saknas också ofta den mottagarkapacitet som krävs för att invånarnas röster ska kunna forma arbetssätt och lösningar.

I samskapande av hälsa är utgångspunkten att hälsa förstås som något som skapas i förbindelser, sammanhang och gemensamt ansvar. Fokus flyttas från faktorer som påverkar individer till relationer och processer där människor själva deltar i att forma sina livsvillkor. Invånare, professionella och organisationer skapar hälsa tillsammans, där lokala erfarenheter, vardagspraktiker och professionell kunskap vävs samman. Det som blir centralt i samskapandet är inte bara vilka aktiviteter som genomförs utan hur människor orienterar sig mot varandra. Relationer, svaga band, lokala initiativ och delade tolkningar av problem fungerar som mekanismer som skapar hälsa i sig.

Mot denna bakgrund blir det tydligt att risk-skyddslogiken och samskapande inte står i motsats till varandra, utan svarar mot olika typer av hälsoutmaningar. Man kan se samskapandet som ett komplement eller en fördjupning av det förebyggande arbetet. Skyddsfaktorer (som tillit, socialt stöd, meningsfullhet) framträder som resultat av hur människor organiserar sig, förhandlar mening och agerar tillsammans. Professionens roll i sammanhanget blir alltså inte att bara identifiera och påverka faktorer utan att möjliggöra och stödja medskapande processer. Man kan säga att samskapande är ett sätt att operationalisera skyddsfaktorer, men på ett mer relationellt och demokratiskt sätt. Skyddsfaktorer stärks inte bara genom att professionen stärker dem för människor, utan genom att de stärks genom människor, genom deras egen delaktighet, organisering och samverkan med offentliga aktörer. Det som blev tydligt i de fyra kommunerna var just hur samskapandeprocesserna skapade skyddsfaktorer.

I praktiken såg vi hur dessa processer gav upphov till nya former av samspel, skärpta tolkningar av situationer och en starkt delad förståelse, alltså sådant som i sin tur fungerar som hälsofrämjande resurser. När människor engagerade sig tillsammans uppstod förtroende och lokal orienteringsförmåga som inte hade kunnat designas fram genom traditionella insatser. Ur detta växer insikten att relationerna mellan människor och deras egen handlingskraft bör ses som krafter att mobilisera. I denna logik ligger också ett annat tidsperspektiv. Samskapande har inte som sitt primära fokus att reducera framtida risker utan förstår hälsoskapande som något som sker i människors pågående samspel.

En viktig lärdom är att samskapande av hälsa inte kan organiseras eller följas upp på samma sätt som traditionella insatser. Det kräver förutom tid även organisatorisk flexibilitet och en vilja att hantera sådant som inte omedelbart låter sig fångas i etablerade mätindikatorer. De processer vi följt visar att detta inte bör förstås som en svaghet, utan som en del av samskapandets logik. När denna logik erkänns uppstår också nya organisatoriska krav, bland annat på hur invånarnas erfarenheter tas emot, hur verksamheter samordnar sig och hur horisontella kopplingar möjliggörs.

8.2 Kommunvisa lärdomar

I detta avsnitt bygger vi vidare på analyserna i kapitel 6 och 7, och inkluderar även material från uppföljande intervjuer. Inom ramen för aktionsforskning är sådana uppföljningar en viktig del av kunskapsproduktionen eftersom de gör det möjligt att fånga hur arbetssätt och förändringar uppfattas och ges mening över tid av de involverade aktörerna. De uppföljande intervjuerna används således för att pröva, fördjupa och nyansera de slutsatser som vuxit fram genom det tidigare analysarbetet, samt för att belysa hur dessa slutsatser tar form i praktiken efter avslutade insatser.

Fokus ligger här på att identifiera lärdomar som är specifika för respektive kommun, alltså vilka rörelser som sattes igång, vilka spänningar som uppstod och vilka organisatoriska frågor som blev synliga i praktiken.

De fyra kommunerna skiljer sig åt vad gäller kontext och tematiskt fokus, men har alla deltagit i en gemensam lärandeprocess. Erfarenheter från en kommun kan återanvändas i nästa.

8.2.1 Hallstahammar

Delaktighetens effekter i vardagen – förändrade perspektiv och stärkta relationer

Erfarenheterna från Hallstahammar visar att delaktighetsarbetet gav betydande avtryck i vardagens praktik. I flera verksamheter – särskilt de som arbetar nära barn, unga och föräldrar – beskriver medarbetare hur processen ledde till ett mer öppet och lyssnande förhållningssätt. För skolans del innebar samtalen med elever, föräldrar och boende att personalen i högre grad började formulera sitt uppdrag som samhällsaktör, med ansvar för området som helhet. Genom mötena med invånare blev det tydligt hur lärmiljöer, trygghet och sociala villkor hänger samman och påverkar skolans arbete i grunden. Erfarenheterna ligger nära det vi beskriver som relationsskrädderi, alltså den typ av vardagliga, lågtröskliga möten som bygger tillit och öppnar för svaga band.

Uppsökande verksamheter upplevde liknande förändringar. Genom närvaro i vardagliga miljöer, där invånare redan rör sig, skapades fler spontana samtal och fler tillfällen att bygga nätverk. Denna typ av informell kontakt lyfts av flera medarbetare som en av de mest betydelsefulla effekterna av hela satsningen, inte minst eftersom den gjorde det lättare att möta unga och föräldrar i situationer där de själva kände sig trygga. Även på ledningsnivå uppfattades dessa samtal som en central framgångsfaktor. Som en chef uttryckte det: *Den största förändringen jag kan identifiera är att människor har blivit lyssnade på... Det har skett genom vardagliga samtal, och är kraftfullt i sig.* Detta bekräftar bilden av att aktionsforskningen skapade en mer inkluderande kontakt med invånare och stärkte förutsättningarna för att fånga in perspektiv som annars sällan kommer fram.

Även på invånarsidan framträder tydliga effekter. I både invånardialoger och uppföljande samtal beskriver många att de för första gången upplevde att kommunen lyssnade på deras erfarenheter. Flera uttryckte stolthet över att få bidra, och många gav uttryck för att området upplevdes som mer prioriterat än tidigare. Som en av de tjänstepersoner som följde arbetet uttryckte det: *Vi skulle aldrig ha varit i närheten av den involveringen av så många och så stor bredd.* När relationell metodik användes, som Bekantas bekanta, ökade både engagemang och bredd i vilka som deltog. När vi i stället prövade mer traditionella informationsmöten blev responsen betydligt svagare.

Den relationsbaserade strategin visade sig dock medföra en särskild risk. Eftersom dialogerna sker i vardagliga sammanhang och inte i former som invånare traditionellt förknippar med "medborgardialog" finns risken att en del deltagare inte inser att deras bidrag faktiskt ingick i ett demokratiskt beslutsunderlag. Detta skapar ett paradoxalt legitimitetsproblem. Metoden lyckas generera bättre data, men svagare igenkänning. Utan en ny kommunikationslogik som gör processen mer synlig riskerar relationell delaktighet att undergräva sin egen demokratistärkande potential.

Vidare visar erfarenheterna att vårt arbete också hade interna effekter. I skolans verksamhet ledde mobiliseringarna till mer sammanhållna samtal om trygghet, relationer, stödbehov och lokalsamhällets betydelse. Flera medarbetare menar att detta lade grunden för en kulturförändring som kommer att fortsätta även efter forskningsprocessen. Sammantaget visar detta att arbetet med mobilisering och delaktighet inte bara skapade engagemang, utan också breddade perspektiv och stärkte relationer – resultat som i sig utgjorde en viktig grund för fortsatt utvecklingsarbete.

Mindset-skiftet som startpunkt för organisatoriskt lärande

De förändringar som processen i Hallstahammar gav upphov till märktes först i förhållningssättet. Det uppstod en större lyhördhet, ett mer öppet samtalsklimat och en ökad medvetenhet om områdets sociala resurser. I intervjuerna beskriver många att detta skifte i synsätt gjorde det möjligt att se det egna uppdraget på nya sätt. Men förändringen gjorde också tydligt att nästa steg krävde strukturer som kunde bära denna förståelse vidare.

I flera verksamheter växte insikten att rutiner och forum behövde utformas för att ta emot och bearbeta den typ av vardagsnära kunskap som samtalen genererade. Medarbetare diskuterade strukturer för att dokumentera erfarenheter, dela insikter och använda dem som grund för gemensam reflektion. Vikten av att lärandet inte skulle stanna hos dem som själva deltagit i mobiliseringsarbetet blev uppenbar.

Denna diskussion framträdde särskilt i skolan. Personalen hade fått nya perspektiv på sitt samhällsuppdrag, men saknade stöd för hur dessa insikter skulle omsättas i undervisning, samarbete med föräldrar eller i det dagliga arbetet med trygghet. Fältorienterade verksamheter lyfte liknande erfarenheter, att relationerna med invånare stärktes men kopplingen mellan dessa relationer och organisationens interna kunskapsbildning var ännu svag. Denna insikt är i sig ett resultat av processen. Kulturförändringar uppstår sällan direkt i form av nya rutiner eller arbetssätt; de tar form genom att organisationen börjar se sina egna begränsningar och vilka kapaciteter som behöver byggas upp. Erfarenheterna från Hallstahammar visar att detta skifte redan har påbörjats, även om det ännu inte fullt ut har omsatts i etablerad praktik.

Intern organisering – behovet av en sammanhållen struktur

Styrgruppen som följde arbetet uttryckte behov av bättre samordning av olika förvaltningar för att diskutera det insamlade materialet i ett helhetsperspektiv och föra det vidare till rätt nivåer. Det är viktigt att skapa kontinuitet för att inte riskera att arbetet löper vid sidan av ordinarie processer. Verksamheter beskriver att de hade begränsad överblick över hur deras bidrag användes eller hur resultaten från olika grupper hängde samman. För förvaltningsnivån innebar detta att det ibland saknades en uppdaterad och sammanställd bild av vilka perspektiv som lyfts och vilka frågor som återkom. Ledningsnivån hade därmed inte ett tillräckligt underlag för att föra resultaten vidare in i beredningar, planering eller

styrkedja.

Ett exempel ser vi i mötet mellan byggprojektets logik och delaktighetsprocessens innehåll. Ett par deltagare har uttryckt en upplevelse av att de två spåren delvis utvecklades parallellt och saknade gemensamma strukturer för dialog och översättning. Trots återkommande presentationer och möten kvarstod en upplevelse av att varken projektledning eller högre chefer på den tekniska sidan fullt ut hade grepp om hur de invånarperspektiv som samlats in skulle hanteras i den fortsatta planeringen. Det medförde risken att idéer och behov från mobiliseringarna inte integrerades systematiskt i projektets fortsatta utveckling. Att tolka ett icke-linjärt underlag i en linjär projektstyrningsapparat medför sina utmaningar. Det är tydligt att delaktighets- och mobiliseringsarbete behöver en mottagarstruktur som kan bära kunskapen vidare och väva samman olika delar av organisationen. I intervjuer har lyfts att fler ytor för möten mellan skolans verksamhetslogik, byggprojektets tekniska och ekonomiska logik samt aktionsforskningens invånarperspektiv hade varit gynnsamt. Var för sig fungerade dialogerna bättre. Detta pekar också mot värdet av relationsförtätning, det vill säga mer horisontella kopplingar mellan professioner, förvaltningar och styrnivåer. Kopplingar som byggs kring gemensamma frågor och inte utifrån befintlig rollstruktur.

Politisk och administrativ förankring – när ambitioner möter styrlogik

Utöver organisatoriska frågor framträder en systemnivå där politiska ambitioner möter administrativa ramar. Politiska företrädare formulerade tidigt visioner om att skapa en mer inkluderande process och att bygga en skola som kunde stärka lokalsamhället som helhet, att bygga "kyrkan mitt i byn". I dialogerna uttrycktes idéer om öppna mötesplatser, bredare samverkan och verksamheter som rörde sig över traditionella gränser.

Resultaten visar dock att vissa ambitioner hade svårt att få genomslag i praktiken. När arbetet rörde sig in i formella beslutsskeden blev ibland ekonomiska ramar, normtider och standardiserade lösningsmodeller mer styrande än de behovsbeskrivningar som vuxit fram i delaktighetsprocesserna. Detta är inte unikt för Hallstahammar, men visar på hur svårstyrda dialogbaserade processer kan bli när de kolliderar med etablerade planerings- och budgetlogiker. Otydliga ramar skapar glapp mellan engagemangens logik och styrningens logik. För att delaktighet ska vara hållbar behöver ekonomiska ramar och prioriteringar vara transparenta från början.

Hur systemlogikerna påverkade skolprojektet i detalj framträder särskilt i de uppföljande intervjuerna. Flera beskriver att en rad behov som lyfts av invånare faktiskt integrerades: tillgängliga gemensamhetsytor som kan användas på kvällstid, förbättrade flöden och förrådslösningar, en mer inbjudande och adaptiv matsal, ljuddämpning, grupprum, möjlighet till enklare matlagningsaktiviteter utanför skoltid etc. Även delar av utemiljön fortsätter att utvecklas. De begränsningar som finns i genomslaget beror inte enbart på budget utan på att organisationen hade svårt att tolka och bära den typ av kunskap som

mobiliseringarna skapade. När kostnaderna senare steg och budgeten stramades åt hamnade även sådant som tidigare setts som möjligt under hårdare prioriteringar. En del idéer som krävde nya kvadratmeter eller utökad funktionalitet (exempelvis café) föll då bort. Det som skedde ska således inte förstås som en enkel konflikt mellan budget och dialog, utan en tvästegsprocess där förståelseproblem begränsade handlingsutrymmet tidigt, och ekonomiska förutsättningar senare förstärkte dessa begränsningar.

Vidare framkommer i intervjuerna att de delar av skolprojektet som utgick från invånarnas idéer saknade ett tydligt *egent* institutionellt fäste i planerings- och budgetprocessen. I praktiken innebar det att dessa perspektiv inte hade någon tydlig kostnadsbärande eller funktionell markering som gjorde dem möjliga att väga mot byggprojektets tekniska och ekonomiska krav. Detta skapade ett strukturellt glapp och utgör ett mönster som känns igen från forskning om deltagande styrning. När invånarperspektiv inte kopplas till en avgränsad resursram behandlas de som rådgivande snarare än som integrerbara delar av projektets prioriteringar. Det är inte frånvaron av vilja som skapar glappet, utan att organisationen saknar en bestämd mekanism som gör dessa perspektiv jämförbara med andra typer av krav. I ljuset av detta framstår en tidig resursavsättning som ett verktyg för att ge invånarkunskap en stabil position i planeringsprocessen. I vår analys framstår dessutom möjligheten att i framtida projekt pröva kompletterande finansieringslösningar, exempelvis i samverkan med lokalt näringsliv eller civilsamhälle.

I intervjuerna lyfts också behovet av en kompensatorisk logik. Grundtanken är att i områden med socioekonomiska utmaningar räcker inte likabehandling – resurser och prioriteringar behöver anpassas efter förutsättningar. Utan ett sådant mandat riskerar man att skapa förväntningar som är svåra att motsvara inom ramen för ordinarie styrning. Samtidigt visar dialogerna att arbetet bidrog till ökad förståelse för områdets villkor och för skolans samhällsuppdrag, även om detta inte alltid översattes i konkreta förändringar. Därutöver, och ännu viktigare, uppstod en större förståelse av de resurser som faktiskt finns i så kallat resurssvaga områden, och som sällan ges erkännande. Att mobilisera ett samhälle handlar i hög grad om att synliggöra och strukturera invånarnas, och civilsamhällets, *egna* resurser. Eller med andra ord, att utmana styrlogikens uppifrån-och-ned-tänk.

Återkoppling och transparens – en avgörande länk

Ett av de mest återkommande teman i dialogerna är bristen på kommunikation och återkoppling, både internt och gentemot invånare. Medarbetare beskriver att de saknade sammanställningar av vad som sagts i andra förvaltningar och enheter och vad som förts vidare uppåt i organisationen. Detta gjorde det svårt att bygga vidare på varandras insikter och resurser eller se hur olika perspektiv hängde samman.

På förvaltningsnivå saknades en överblick över vilka grupper som nåtts och vilka behov som återkom. För ledningsnivån innebar detta att man saknade ett tillräckligt tydligt och

sammanhållet underlag för att föra delaktighetsarbetet vidare i ordinarie beredning och planering.

Även ur invånarnas perspektiv framstår återkoppling som en kritisk punkt. Många uttryckte uppskattning över att kommunen lyssnade, men det var inte alltid klart vad som hände efteråt eller hur deras synpunkter användes. I områden där tilliten är skör kan bristande återkoppling försvaga effekterna av även väl genomförda mobiliseringar. Som en av de medarbetare som mötte invånare dagligen beskrev det: *Engagemanget finns kvar, men de vet inte vad som händer... Utan information försvinner engagemanget*. Detta visar hur avsaknad av återkoppling inte bara påverkar förståelsen av processen, utan också riskerar att underminera det engagemang som mobiliseringarna gav upphov till.

Återkoppling eller kommunikation är inte en separat fas, utan en integrerad del av delaktighetsprocessen. Den gör det möjligt att följa hur synpunkter tas om hand i organisationen och visar vilka avtryck de lämnar. Från ett systemteoretiskt perspektiv är kommunikation ett villkor för att systemet ska fungera. Det handlar om kapacitet, kopplingspunkter och flöden, inte om enskilda informationsinsatser. Återkoppling blir alltså inte bara "vi berättar vad som hände" utan en funktion som säkerställer att rösterna ingår i den ordinära styrkedjan, går att följa upp, och därmed bidrar till lärande och anpassning över tid. En dimension som inte fullt ut synliggjordes i Hallstahammar är behovet av spårbarhet. Det är alltså något utöver återkoppling och handlar om att det ska vara möjligt för medarbetare och invånare att följa hur en fråga rört sig genom organisationen, från dialog, via beredning till eventuella beslut. Utan denna spårbarhet riskerar det insamlade materialet att fragmenteras och tappa sin betydelse i styrkedjan. För att delaktighet ska uppfattas som meningsfull behöver kommuner utveckla strukturer kring kommunikation som kan sammanställa, bearbeta och återföra material kontinuerligt, både till verksamheter, till ledning och till invånare. Detta kan anta olika former. Under aktionsforskningsprocessen diskuterades bland annat att en hemsida kunde fungera i denna riktning.

Civilsamhället som central resurs

Våra resultat från dialogerna visar att det lokala föreningslivet utgör en stabil och strategiskt viktig del av områdets sociala infrastruktur. Genom sina etablerade relationer, sin närvaro i vardagen och sin förmåga att skapa informella mötesplatser når de grupper som kommunala verksamheter ofta har svårt att fånga upp. I mobiliseringarna blev dessa aktörer viktiga brobyggare, både för att skapa förtroende och för att bredda deltagandet. Dock pekar erfarenheterna på en strukturell obalans. De ideella aktörerna bar in betydande kunskap i processen, men denna kunskap hade begränsade vägar vidare in i kommunens interna beslutsmiljöer. Avsaknaden av gemensamma planerings- och uppföljningsforum innebar att viktiga vardagsobservationer riskerade att stanna på projekt- eller individnivå i stället för att informera den fortsatta styrningen.

Detta synliggör en mer övergripande utmaning. När kommunen i praktiken förlitar sig på föreningslivets relationella kapacitet men saknar tillräckliga strukturer som säkerställer återkoppling uppstår ett asymmetriskt samspel. Potentialen i den lokala infrastrukturen tas då endast delvis tillvara och möjligheten att utveckla långsiktigt hållbara arbetssätt försvagas. Därför behövs tydligare kanaler där kunskap från ideella aktörer får konsekvenser för beslut och prioriteringar.

Avslutande reflektion

Avslutningsvis illustrerar fallet Hallstahammar en tydlig förskjutning från traditionell styrningslogik till ett mer samverkande sätt att leda lokal utveckling. Med hjälp av aktionsforskningsprocessen agerade kommunen som möjliggörare och medskapare tillsammans med invånarna. Ur ett perspektiv av samhällelig styrning (governance) framstår erfarenheten som ett exempel på nätverksstyrning, där förtroende, delat ansvar och dialog ersätter hierarkisk kontroll och envägskommunikation. Arbetet i kommunen visar att en sådan deltagarorienterad styrning inte bara leder till konkreta lokala förbättringar, utan även stärker den lokala demokratin och främjar ett institutionellt lärande inom kommunorganisationen. Därmed skärps slutsatsen att samskapande arbetssätt utgör en nyckel till hållbar samhällsutveckling i praktiken.

Det som trätt fram i Hallstahammar är ett mönster som visar att när många röster möts i vardagen blir både områdets resurser och organisationens glapp synliga på ett nytt sätt. Mobiliseringarna visade att Nibble rymmer ett stort engagemang, kreativitet och lokalkunskap, men också att dessa värden bara får genomslag när förbindelserna mellan professioner, förvaltningar, invånare och civilsamhälle hålls samman över tid. Den avgörande uppgiften framåt handlar om att fortsätta bygga de strukturer som kan ta vara på den rörelse som nu har uppstått.

8.2.2 Fagersta

Effekter i vardagen – Nya kontaktytor och fler perspektiv

Arbetet med aktionsforskningen bidrog till att bredda vilka som involverades i utvecklingsfrågor genom att öppna för nya konstellationer av professioner och verksamheter. Detta innebär att fler perspektiv kom i spel och att frågor om ungas livsvillkor började länkas samman på ett mer systemiskt sätt. Medarbetare beskriver att dialogerna gjorde det lättare att se hur psykisk hälsa, skolmiljö, fritid, familjesituation och sociala nätverk påverkar varandra, och att helhetsbilden därmed blev mer sammanhängande än tidigare. Ett skifte i mindset syns i beskrivningarna av hur frågor ställdes i mötet med unga. Flera medarbetare lyfter fram hur arbetet ledde till en mer lyssnande och undersökande hållning. ”Twisten” i hur frågor formuleras – från att gissa till att fråga – blev en konkret förändring. Det beskrivs i en intervju som *en hållbar förändring eftersom den går att göra i vardagen utan att det kräver stora omställningar*. Att på ett medvetet sätt byta perspektiv från antaganden till nyfikenhet kan ses

som en mikropraktik i vardagen. Dessa skiften är centrala för att en organisation ska kunna röra sig bort från personberoende och närma sig ett mer kollektivt och reflekterat arbetssätt.

Detta förstärktes av de analyser som genomfördes. Genom att lyfta fram mönster och samband som annars riskerar att förbli osynliga fungerade analyserna som "andra glasögon" i organisationen. Som en intervjuperson beskriver det: *Det har varit väldigt uppskattat att ha utifrånperspektiv med era analyser av uppsatser och annat, och kopplingen till forskning och evidens inom ett område som annars kan uppfattas som ganska "mjukt"*. Nya perspektiv gav stöd att arbeta med mer komplexa orsaksbilder, snarare än att enbart reagera på enskilda symtom. Det gjorde det också lättare för olika professioner att känna igen sig i varandras utmaningar och bidra med sina egna erfarenheter.

Även på den politiska arenan fick detta genomslag. Flera beskriver hur arbetet öppnade för ett annat samtal om unga, där ungdomars perspektiv och erfarenheter fick en särskild tyngd. Politiker beskrev att de fick syn på ungdomar som en resurs på ett nytt sätt, delvis genom de dialoger som genomfördes, men också genom de analyser som sammanställdes av forskningen. Här blev ungas berättelser en form av erfarenhetsbaserad evidens som gav legitimitet åt frågor som annars kan ha svårt att ta plats i styrkedjan. Kommunens arbete med mobiliseringarna påverkade även det vardagliga arbetssättet i flera verksamheter. Ett tydligt exempel är att föreningslivet i högre grad började förlägga aktiviteter till platser där ungdomar faktiskt vistas, snarare än att förvänta sig att unga själva ska söka upp föreningarna. Detta kan förstås som en förskjutning från en traditionell "kom till oss"-logik till ett mer uppsökande och relationsbaserat arbetssätt. I praktiken innebär det ett organisatoriskt skifte när ansvar flyttas närmare den miljö där behoven finns.

Från eldsjälsberoende till organisatorisk bredd

I många av kommunens utvecklingsarbeten kring ungdomsfrågor har drivkraften historiskt vilat på ett fåtal personer med starkt engagemang och lokalkännedom.

Aktionsforskningsprocessen gjorde detta mönster tydligare. När samma personer aktiveras i varje nytt initiativ skapas både sårbarhet och ett begränsat tolkningsfält. Processen bidrog därför till att bredda vilka som involverades och till en mer kollektiv förståelse av vad ett långsiktigt utvecklingsarbete faktiskt kräver.

Det betyder inte att eldsjälar saknar betydelse – tvärtom. Relationella funktioner är ofta personbundna, särskilt i små kommuner. I Fagersta ser vi hur personer i fritidssektorn fungerar som brobyggare mellan skola, fritidsgård, socialtjänst, polis och föräldrar. De är bärande länkar i ungdomars vardag, som relationsskapare, kulturöversättare och tidiga varningssystem. Just därför blir de också en potentiell systemisk flaskhals. Som en av medarbetarna uttryckte det i intervjuerna: *Jag är överallt men ingenstans*. Formuleringen fångar kärnan i denna problematik. Hen är en central relationsbärare i ungas vardag, men samtidigt utan en tydlig plats i styrkedjan. Funktionen är både ovärderlig och organisatoriskt

osynlig, vilket illustrerar hur personbundet relationskapital riskerar att bli en sårbarhet.

Lärdomen är därför inte att minska eldsjälarnas utrymme, utan att skapa organisatoriska villkor som gör deras arbete hållbart. Det handlar om att synliggöra deras bidrag, bygga kollegiala nätverk som delar ansvar för relationsnära uppgifter och skapa redundans så att arbetet inte faller när en person byter roll eller går vidare. Genom att dokumentera och sprida deras erfarenheter kan kommunen omvandla individuellt relationellt kapital till gemensamt organisatoriskt kunnande. Här finns också en koppling till utvecklingen av mer formaliserade funktioner, exempelvis samhällsnavigatorer (se 8.3.4), som kan bära delar av eldsjälarnas logik i strukturer som är mindre personberoende men fortfarande relationsburna. Poängen är alltså inte att ersätta eldsjälarna, utan att göra deras förmågor till en del av kommunens långsiktiga kapacitet.

Intern organisering – behovet av starkare mottagarstrukturer

I takt med att dialogerna utvecklades blev det tydligt att kommunen saknade en fullt utvecklad mottagarstruktur för att ta emot och bearbeta de vardagsnära iakttagelser som mobiliseringarna gav upphov till. Det höga trycket på socialtjänst och andra verksamheter nära unga gjorde att nya insikter inte alltid hann samlas upp och föras vidare. Detta skapade glapp mellan det som upptäcktes i möten med invånare och det som diskuterades på ledningsnivå. Erfarenheterna pekar därför på behovet av arenor där sådana insikter kan hållas samman och fungera som gemensamt analysunderlag.

Medarbetare beskriver också en bredare organisatorisk tröghet som försvårar långsiktigt lärande. En kultur av korta projekt, statsbidrag med snäva tidsramar och en tendens att snabbt påbörja nya initiativ utan att de landar i strukturer riskerar att fragmentera arbetet. När resurserna är begränsade men uppdragen omfattande, som ofta är fallet i små kommuner, blir konsekvensen att förnyelsekraft och uthållighet undergrävs. Professionerna brottas dessutom med komplexa frågor som saknar klara lösningar, vilket förstärker behovet av gemensamma forum för reflektion och prövning.

Av uppföljande intervjuer framgår att arbetet tog fart när ansvarsfördelningen mellan forskare, region och kommun blev mer begriplig. Detta innebär inte att aktionsforskning kräver hårt avgränsade roller. Tvärtom bygger metoden på delade, överlappande och föränderliga roller där forskare och praktiker utforskar problem tillsammans. Men när organisationen är pressad, och när problemens komplexitet skapar osäkerhet kring vem som bär vad, uppstår ett behov av tillräckligt tydliga ramar för att samarbetet ska uppfattas som legitimt och hanterbart. Forskning om co-generativt lärande betonar att denna typ av samarbete kräver infrastrukturer som håller ihop mandat, förväntningar och tolkningar över tid. Lärdomen från Fagersta är därför att rollfördelningen behöver vara tydlig nog för att skapa trygghet, men samtidigt öppen nog för att möjliggöra gemensam utforskning och lärande.

Upptag genom befintliga strukturer – ett pragmatiskt arbetssätt

I Fagersta fanns etablerade samverkanslinjer mellan skola, fritid och socialtjänst och ett pågående arbete med invånardialoger, särskilt riktade mot unga. Detta gjorde att samtalen om ungas psykiska hälsa lättare kunde bära direkt in i ordinarie verksamhet. Utvidgningen av kontaktytor i arbetet kring aktionsforskningen faciliterade införsel av perspektiv och insikter i styrkedjan. Det relationsskapande arbetet blev därmed en del av upptaget. Inte bara information, utan också nya relationer och tolkningsramar rörde sig genom organisationen.

Arbetet med samhällsutveckling och delaktighet fick ytterligare tyngd när det kopplades till evidens och till den kommande socialtjänstlagen. Tjänstepersoner beskriver hur arbetet uppfattades som mer "på allvar" när forskare deltog, och hur analyserna gav frågorna legitimitet i både politiska och administrativa forum. Det handlar här om att symbolisk och epistemisk legitimitet driver upptag.

Ett återkommande tema är att dialoger bör kopplas till konkreta och kännbara beslut för att delaktigheten inte ska bli svag. Förslag om att avsätta budgetmedel som invånare får råda över, eller att rikta dialoger mot frågor som engagerar brett, uttrycker en vilja att stärka sambandet mellan vardagliga samtal och faktisk omfördelning av resurser. I sammanhanget framstår kommunens arbete med att se över bidragsmodellerna för föreningslivet, där ett tydligare ungdomsperspektiv nu vägs in, som ett exempel på hur relationella insikter får konsekvenser för styrning. I kontexten blir aktionsforskningen ett komplement till mer modellstyrda medborgardialoger. Arbetssätt som Bekantas bekanta och TTT utgår från sociala kontakter, sammanhang och frågor som är levande i området snarare än från en förutbestämd process eller modell. Detta krävde ett medvetet hanterande, eftersom arbetssätten inte utan vidare låter sig inordnas i etablerade styr- och dialogformat.

En viktig del av upptaget rörde också relationen till civilsamhället. Föreningar, föräldranätverk och andra lokala aktörer bidrar med viktiga perspektiv, men deras erfarenheter fångas inte alltid upp systematiskt i styrkedjorna. Det saknas i dag tydliga mellannivåer (forum, arbetssätt och rutiner) som kan länka civilsamhällets kunskap till kommunens prioriteringar och beslut.

Samtidigt pågår en dynamik som är betydelsefull för framtiden. Nya föreningar bildas, exempelvis bland somaliska, tigrinska och arabisktalande kvinnor, och dessa grupper organiserar sig kring språk, trygghet och barns välmående. Det är ett exempel på en nerifrån-och-upp-organisering som skapar socialt kapital i form av tillit, nätverk och kollektiv agens.

Vi ser en särskild potential att bygga vidare på detta genom ett lokalt nav, där aktörer som fritidsgård, föreningsliv, familjecentral, studieförbund och föräldranätverk delar plats och vardag. Detta pekar mot ett relationellt utvecklingsspår där civilsamhället inte är en extern resurs utan en viktig partner i upptag. Ett sådant nav bygger på samma logik som genomsyrat

aktionsforskningsprocessen, det vill säga närhetsprincipen, den vardagliga tillgängligheten och möjligheten att mötas över gränser. Genom att samla olika verksamheter i samma fysiska miljö skapas förutsättningar för informella samtal, snabbare samordning och ett mer samlat grepp om frågor som annars splittras mellan professioner och verksamheter. Inte minst i kommuner där språklig mångfald och platsbundna resurser spelar stor roll kan en sådan fysisk närhet generera en betydande dynamik.

Centrala utmaningar i arbetet med ungdomar

Det finns en växande oro för att unga i Fagersta rekryteras in i kriminalitet genom kontakter med äldre ungdomar eller aktörer från större städer. Flera av de unga som dras in befinner sig redan i en sårbar position, med skör skolanknytning, låg tillit till vuxenvärlden och sociala nätverk som inte ger stabil vägledning. Det räcker dock inte att förklara denna utveckling genom att peka på strukturella eller socioekonomiska faktorer. Dessa skapar visserligen en grundläggande sårbarhet men de förklarar inte varför just vissa unga uppfattar kriminalitet som ett möjligt, ibland till och med rationellt, handlingsalternativ. Vi menar i vår analys att man behöver börja i den subjektiva dimensionen, i hur unga tolkar sin situation, vilka identitetsalternativ som står till buds och vilka uttryck av status och tillhörighet som finns tillgängliga i deras vardag. Det som vid en första blick framstår som ett "kriminalitetsproblem" visar sig snarare vara ett komplext landskap av identitetssökande, normativa begränsningar, hedersrelaterade kontrollmönster, affektiva drivkrafter och psykiskt mående. Gänget kan framstå som en väg som erbjuder det som andra miljöer inte lyckas ge – gemenskap, snabb respons och känslan av att vara någon. Detta förstärker behovet av tidiga insatser, men också av en strategi som utgår från varför vissa vägar blir attraktiva i just denna kontext. En sådan förståelse öppnar för andra typer av åtgärder än de enbart strukturella. Det är viktigt att insatser finns som stärker ungas subjektiva upplevelse av agens, erkännande och framtidsmöjligheter.

En del av denna problematik kan kopplas till skolans roll. Flera intervjupersoner beskriver skolan som en institution som är starkt pressad, både organisatoriskt och relationellt. Vidare beskrivs en polarisering mellan elevgrupper och att lärare ibland saknar stöd för att navigera de identitetsbaserade konflikter som präglar ungdomsgrupperna. Det framkommer även att oron för att uppfattas som politisk eller att hamna i konflikt gör att personal undviker frågor som egentligen borde vara centrala i arbetet med trygghet och psykisk hälsa. Detta gör skolan till en strukturell flaskhals, till en aktör med enorm betydelse för ungas livsvillkor men som för närvarande saknar optimal kapacitet att delta i utvecklingsarbete eller ta emot de insikter som mobiliseringarna gav.

Parallellt återkommer temat om förtroende och föräldrars roll. Deltagare beskriver grupper av föräldrar som inte deltar i skolmöten, som saknar tilltro till institutioner eller som upplever sig maktlösa, och ibland omedvetna, inför sina barns svårigheter. För vissa familjer är kontakten med kommunala verksamheter låg eller obefintlig, och barn växer delvis upp i

parallella miljöer där språkliga, kulturella och sociala gränser begränsar möjligheterna till delaktighet. Dessa mönster skapar förutsättningar för utanförskap som strukturella effekter av ojämlik tillgång till språk, information, nätverk och trygga arenor.

Forskning visar att många föräldrar, oavsett bakgrund, har höga ambitioner för sina barns utbildning. Problemet är snarare både strukturellt (systemet når inte alla) och relationellt/kulturellt (förtroende, språk, sociala barriärer). I en sådan kontext får små, lågtröskliga initiativ en särskilt stor mobiliseringskraft. I grunden handlar det om att knyta samman vardagens sfärer med skolans och kommunens logiker. Flera exempel kan hämtas från olika kommuner i landet. Samlokalisering (jmf. nav) har nämnts som en möjlighet. När möten med föräldrar och aktiviteter dessutom förläggs till bostadsområden, i informella miljöer som kaféer, moskéföreningar eller fritidsgårdar, sänks trösklar genom närhetsprincipen. En liknande effekt uppstår när skolan öppnar sina klassrum för föräldrar eller flyttar delar av verksamheten (exempelvis läxhjälp, workshops) till lägenheter och lokaler i områden där föräldrar och barn redan befinner sig. Det uppstår en institutionell transparens som gör att föräldrar kan se skolans logik inifrån. Vidare kan brobyggare i form av föräldraambassadörer fungera som tolkar av systemet, inte genom formellt mentorskap utan genom vardagliga nätverksrelationer, genom fika, gemensamma aktiviteter och organiserade möten, där också civilsamhällets aktörer kan bidra med sin lokala förankring. När sådana, eller liknande, arenor samtidigt kopplas till faktiska beslut kan verkliga former av delaktighet möjliggöras.

Att flera av dessa utmaningar sammanfaller – kriminalitetens dragningskraft, skolans överbelastning och ojämlik tillgång till delaktighet – visar att kommunens arbete med barn och unga handlar om en bredare fråga om livsvillkor och om relationella strukturer som för närvarande inte bär fullt ut. Erfarenheterna från Fagersta pekar på att vägar framåt kräver arenor där olika aktörer möts, där konflikter inte undviks utan hanteras, och där ungas identitetssökande och sociala sammanhang erkänns som centrala delar av deras livssituation. Det handlar om att förstå ungas val och beteenden som meningsfulla i relation till de villkor de lever under, och att bygga strukturer som möjliggör andra vägar än de som idag framstår som enklast eller snabbast.

Avslutande reflektion

Erfarenheterna från Fagersta visar att arbetet med ungas livsvillkor inte bara handlar om nya metoder eller förbättrad samverkan, utan om att utveckla en annan sorts organisatorisk känslighet. När dialogerna började bära frukt var det för att organisationen gradvis förändrade sitt sätt att uppfatta, tolka och bära vidare de signaler som uppstår i vardagen. Det är just dessa ”mellanrum”, där invånarnas erfarenheter möter professionernas bedömningar och där relationella observationer ska översättas till styrning, som visar sig vara kommunens mest kritiska delar. Dessutom visar Fagersta något som är viktigt att lyfta fram i sin egen rätt. Kommunen rörde sig faktiskt mot en mer sammanhållen och relationsburen styrning. Nya

perspektiv fick fäste i verksamheterna, unga började tillmätas en annan tyngd som kunskapskälla, och embryon till mottagarstrukturer tog form. Det är ännu ingen färdig modell, men det är en tydlig utvecklingsrörelse och den säger något om vad som är möjligt när analys och organisatoriskt mod samverkar. Den bredare lärdomen är att mindre kommuner behöver bygga kapacitet i sina organisatoriska mellanrum. Det behövs knutpunkter där vardagsnära erfarenheter och professionella perspektiv kan mötas innan de omsätts i beslut.

8.2.3 Norberg

Från problemområde till gemensamt uppdrag

En av de mest betydelsefulla rörelserna som vi följt handlar om kommunens perspektiv på platsens betydelse. Kärrgruvan visade sig vara en plats där materiella och symboliska dimensioner överlappar, där beslut om rivning, service och infrastruktur får sin betydelse genom hur människor tolkar dem. Denna insikt gjorde att kommunen började arbeta mer medvetet med platsens berättelser. Det var ett skifte från att "åtgärda problem" till att förstå området som en del av en större social väv, som en nod där olika frågor möttes. Området kom att fungera som en prövosten för kommunens utvecklingslogik beträffande hur problem definieras, vilka perspektiv som erkänns och hur ansvar fördelas.

Såväl invånare som lokala aktörer bar på en komplex bild av området där omsorg om platsen levde sida vid sida med frustration över uteblivna beslut, otydlig kommunikation och känslan av att Kärrgruvan betraktas som ett mindre prioriterat område. Denna bild förstärktes av situationen kring Bolagshagen. Den oro som spreds inför marknadsaktörers eventuella övertagande, kommunens beslut att köpa fastigheterna och planerna på rivning väckte starka reaktioner. I dialogerna framkom också att fysiska åtgärder, som rivningar och trygghetsskapande insatser, uppfattades som nödvändiga men långt ifrån tillräckliga. De måste kopplas till en vision om vad området kan bli, och till konkreta mekanismer för hur invånare kan bidra.

I små kommuner är det institutionella avståndet kort och det finns en risk att man tar den relationella kapaciteten för given. I Norberg finns omfattande lokala resurser (byalag, föreningar, kulturarv, informella nätverk), men deras kraft begränsas om det saknas strukturer för att koppla samman dem och ge dem konsekvenser i styrningen. Ett viktigt resultat av den aktionsforskande ansatsen var därför att den normaliserade ett bredare utvecklingsmandat. Genom att låta samtalen ta sin utgångspunkt i invånarnas erfarenheter, i civilsamhällets delaktighet och i de farhågor och förhoppningar som formulerades omformades området till en gemensam angelägenhet. Kommunens representanter och invånare möttes för att tillsammans undersöka vad platsen betyder och hur dess potential kan tas tillvara. Det gav kommunen en mer sammansatt förståelse av vad utveckling i Kärrgruvan faktiskt kräver.

Arbetet visade att ett utvecklingsarbete i en liten kommun i hög grad behöver handla om att skapa en gemensam förståelse för riktningen och att etablera relationer som bär besluten. Aktionsforskningen gjorde detta möjligt genom att skapa ett utrymme där erfarenheter som annars riskerar att hamna vid sidan av – oro, stolthet, kritik, idéer – blev en del av kommunens kunskapsunderlag. Kommunens representanter uttryckte i sin tur att de genom samtalen fick syn på hur de egna verksamheternas logiker riskerar att skapa blinda fläckar, det vill säga frågor som är uppenbara för invånare men som inte ryms i traditionella planerings- och styrprocesser.

Narrativets kraft – ett gemensamt språk för samhällsutveckling

En viktig insikt i Norberg handlade om kommunens interna språk om utveckling. Flera deltagare uttryckte att dialogerna gjorde det lättare att tala om de mer svårfångade dimensionerna av ortens utvecklingsfrågor: ensamhetens konsekvenser, barns utsatthet, föräldrars otydliga stödstrukturer, bristen på mötesplatser, och relationernas roll för att bygga framtidstro. Dessa frågor hade länge funnits, men utan en gemensam begreppsram försvårades arbetet. För flera av de medverkande tjänstepersonerna var det också första gången de deltog i ett mer dialogorienterat arbete, vilket vidgade föreställningarna om hur kunskap om ortens utveckling kan tas fram.

Den kanske viktigaste förändringen låg dock i hur man talade om ansvar. Flera deltagare, invånare och professionella, uttryckte att de insåg att utvecklingsfrågor inte bara är kommunens uppgift, utan ett gemensamt arbete där civilsamhälle, invånare och professionella har olika och kompletterande roller. Denna förskjutning från en förvaltande till en gemensam utvecklingslogik är avgörande. Den pekar mot en styrning som bygger på att kommunen fungerar som en mittpunkt – en möjliggörare som knyter samman resurser, erfarenheter och initiativ i lokalsamhället.

Värdet av en gemensam berättelse är dock inte begränsat till kommunens medarbetare. I arbetet med aktionsforskningen blev även civilsamhällets potential som bärare av berättelser tydlig. Föreningar och kulturhistoriska nätverk fungerar ofta som broar mellan dåtid, nutid och framtid. De kan sätta ord på det som håller samman ett samhälle. Flera deltagare uttryckte att frågan om Kärrgruvans framtid inte bara är en teknisk eller ekonomisk fråga utan en berättelse om vad Norberg vill vara som samhälle. I sådana sammanhang kan civilsamhällets roll inte reduceras till att ”engagera invånare”. Deras bidrag handlar om att formulera de värden som utvecklingsarbetet ska vila på.

Det är viktigt att erkänna det som redan finns i form av engagemang och berättelser. Genom processen blev dessa resurser synliga, delade och möjliga att bygga vidare på. Samtidigt blev det tydligt att denna relationella förståelse av utveckling också öppnar för ett bredare synsätt på Kärrgruvans framtid. I samtalen betonade många att områdets kulturarv är en resurs som

kan bära ny utveckling. Detta ligger i linje med slutsatserna om att ortens identitet och besöksnäring bör lyftas som potentiella drivkrafter för både ekonomisk och social hållbarhet. Genom dialogerna blev det tydligt att evenemang som Engelbrektsloppet, liksom områdets natur- och kulturmiljöer, redan i dag fungerar som knutpunkter där människor möts och där stolthet och samhörighetskänsla kan växa. Nya former av lokal ekonomi – småskalig turism, caféverksamhet, övernattning eller kulturaktiviteter – skulle kunna bidra till att skapa liv och rörelse i området.

Samtidigt framhålls i intervjumaterialet att kulturarvet också utgör ett "självklart lager" av idéer och referenser som ständigt återkommer i diskussioner om Norbergs framtid – gruvan, museet och de historiska miljöerna – och som därmed riskerar att begränsa föreställningsramen för vad utveckling kan vara. Detta sätter fingret på hur hegemoniska narrativ kan vara exkluderande. Nostalgiska skildringar av fornstora dagar kan i värsta fall vara begränsande snarare än frigörande. Därför är det särskilt betydelsefullt att skapa forum där alternativa berättelser och nya typer av möjligheter kan formuleras vid sidan om de traditionella. Det viktiga i aktionsforskningens sammanhang är dock inte de specifika idéerna i sig utan vad de uttrycker, det vill säga att invånare och föreningsliv ser Kärrgruvan som en plats med möjligheter, inte bara utmaningar. Denna förskjutning i blick är en viktig effekt av processen. När människor får tala om sin plats i termer av vad den kan bli, inte bara vad den saknar, synliggörs ett utvecklingskapital som tidigare varit fragmenterat.

Organisatoriskt lärande i en liten kommun

Fysisk närhet underlättar men skapar inte automatiskt samordning. Vardagsnära kunskap tenderar ofta att stanna i de nätverk där den uppstod, utan att ta vägen vidare in i de professionella eller politiska arenor där den skulle kunna omsättas i beslut. Flera kommunala medarbetare i Norberg uttryckte att de kände igen mycket av det som framkom i dialogerna, men att de saknade strukturer för att ta emot, sammanfatta och använda den typen av kunskap. Det gäller inte bara detaljfrågor om service, infrastruktur eller mötesplatser, utan också de bredare erfarenheter (t.ex. om otrygghet och framtidstro) som många boende berättat om. Detta kan lätt tolkas som ett resursproblem. Men processen visade att frågan snarare handlar om organisatorisk form än om storlek.

Det blev under arbetets gång tydligt att det behövdes förbättringar i mottagarstrukturen, en mer sammanhållen sfär där vardagsnära kunskap kan bearbetas innan den ska vidare uppåt eller utåt i organisationen. En sådan rörelse uppstod också i organisationen. Genom att invånarnas berättelser samlades och lyftes tillbaka till verksamheter och ledning uppstod ett mer delat och samlat språk om utvecklingsfrågorna. Medarbetare som tidigare arbetat i olika horisonter – trygghet, planering, föreningssamverkan, skola, äldreomsorg – kunde tydligare se hur deras perspektiv hängde samman. Detta är vad som vi i andra delar av rapporten beskriver som relationsförtätning. Alltså inte en formell samordning, utan en process där människor börjar tänka tillsammans kring frågor som rör flera delar av organisationen. Detta

beskrivs av flera deltagare som en av de mest påtagliga skillnaderna mot hur arbetet bedrivits tidigare.

Flera verksamheter började diskutera behovet av strukturer för gemensam analys och återkoppling. Det handlade om en annan typ av samtal, bredare, mer horisontella, där erfarenheter från civilsamhället, skolan, tekniska verksamheter och socialtjänsten kunde läggas bredvid varandra. Detta skifte i synsätt har redan fått organisatoriska konsekvenser genom att delar av arbetssätt som aktionsforskningen introducerat nu integrerats i kommunens nya femårsplan. En förvaltningsövergripande projektgrupp kommer att använda rapportens slutsatser som en gemensam utgångspunkt. I intervjuerna framhålls även att arbetet har fört kommunen närmare regionens folkhälsoarbete, bland annat genom att öppna för gemensamma projektansökningar och ett tydligare folkhälsoperspektiv på utvecklingen i Kärrgruvan.

Vi såg i Norberg, liksom i de tre andra kommunerna, att kommunikation inte kan förstås som något som sker vid sidan av beslutsfattandet. Beslut får inte sin betydelse enbart genom att fattas och dokumenteras, utan genom hur de blir begripliga för dem som berörs. Den formella sidan av ett beslut handlar om processer, protokoll och planering, medan den kommunikativa sidan avgör hur beslutets innebörd tolkas, vilka slutsatser människor drar om organisationens avsikter och vilken roll de själva uppfattar sig ha i processen. Om dessa två sidor inte hänger ihop uppstår ett avstånd mellan organisation och invånare. Även om ett arbete pågår internt kan bristande återkoppling göra att engagemang uppfattas som verkningslöst. I sådana situationer blir frånvaron av kommunikation inte neutral, utan bidrar till upplevelsen av att inspel och erfarenheter inte tas till vara.

Spårbarhet, det vill säga möjligheten att följa hur en fråga tas emot, bearbetas och förs vidare genom organisationen fram till beslut, är i sammanhanget centralt. Spårbarhet är avgörande både externt och internt. Invånare behöver kunna se vad som händer med deras perspektiv, och medarbetare behöver förstå hur olika inspel vägs samman för att kunna agera samordnat och med tydligt mandat.

Kommunikation fungerar således som den mekanism som kopplar samman perspektiv, gör processer begripliga och skapar förutsättningar för lärande. Såväl våra erfarenheter i kommunerna som tidigare forskning pekar mot vikten av kommunikation som fungerar på det sättet. Det är viktigt att sådan kompetens integreras mer systematiskt i utvecklingsarbetet.

Civilsamhällets roll – starkt relationskapital med begränsade vägar in i styrningen

Civilsamhället utgör en central del av den sociala infrastrukturen i Norberg. Under aktionsforskningsprocessen blev det tydligt att föreningsliv och byalag inte bara är bra på att nå människor, de producerar också kunskap om lokalsamhället som kommunen själv inte förfogar över. Det rör sig om organisationer som både speglar och formar ortens identitet. Å

andra sidan behövs tydligare strukturer som gör att civilsamhällets kunskap får faktisk betydelse i kommunens utvecklingsarbete. Föreningslivet, exempelvis, arbetar ofta i parallella spår och utan gemensam riktning, vilket gör att deras engagemang sällan bildar ett samlat utvecklingsspår. Som en intervjuperson uttryckte det: *Det är inte så att vi inte har engagerade människor – det är att engagemanget inte landar någonstans.* Detta illustrerar hur utmaningen inte ligger i brist på relationellt kapital, utan i att kommunen behöver bättre strukturer som kan samla upp och ge konsekvens åt lokala initiativ. På motsvarande sätt består det lokala näringslivet i hög grad av små enmansföretag utan gemensamma forum. Även deras erfarenheter och initiativ behöver integreras i kommunens utvecklingsarbete. Aktionsforskningens dialoger bidrog till att synliggöra dessa strukturella glapp mellan engagemang och mottagarstruktur. Utan arenor där idéer kan tas emot, bearbetas och föras vidare skapas en upplevelse av att ansvar ”hänger på några få” och att viktiga initiativ riskerar att bli kortlivade.

Ett återkommande tema i våra intervjuer var behovet av civilsamhällets perspektiv får större genomslag i styrningen. Många beskrev hur engagemanget i föreningar och informella grupper riskerar att trötta ut de mest aktiva, samtidigt som yngre generationer inte alltid ser vägar in. Denna generationsproblematik är inte unik för Norberg, men blir särskilt påtaglig i en kommun där mycket av kulturarvet, den lokala historien och de sociala nätverken ligger i civilsamhället snarare än i offentliga institutioner. När eldsjälarna åldras försvagas inte bara aktiviteterna. Även den sociala logik som håller samman lokalsamhället riskerar att gå förlorad.

Avslutande reflektion

Arbetet kring aktionsforskningen visar hur lokal utveckling formas av samspelet mellan platsens berättelser, människors erfarenheter och kommunens sätt att organisera sitt arbete. Genom processen blev det tydligt att kommunens utvecklingsuppdrag inte enbart handlar om resurser och insatser, utan även om att stärka strukturer som kan bära denna komplexitet

Ett viktigt mönster som träder fram i uppföljande intervjuer är den pågående rörelsen mellan två olika logiker: styrning och lärande. Styrningslogiken betonar tydlighet, avstämningar och resultat i ett jämnt tempo. Lärandelogiken kräver tid, fördjupad dialog och utrymme för osäkerhet. När dessa logiker möts saknas ibland arbetssätt som håller ihop dem, särskilt i en liten organisation där samma personer ofta förväntas bära båda samtidigt. Erfarenheterna från Norberg pekar därför på behovet av strukturer som stödjer långsiktigt lärande utan att tappa orienteringen eller förmågan att redovisa progression.

Samhällsutveckling vilar i hög grad på att utveckla en intern berättelse som stärker förmågan att agera tillsammans. Självbilden, både i organisationen och kring platsen, påverkar vad som uppfattas som möjligt. Erfarenheterna från processen kring Kärrgruvan visade att också en liten kommun med begränsade resurser kan mobilisera snabbt och samlat när riktningen är

tydlig och uppdraget delas mellan förvaltningar.

En annan lärdom gäller den relationella dimensionen av utvecklingsarbete. Det som bar processen i Norberg framåt var främst de samband som skapades mellan invånare, civilsamhälle och kommunens olika delar. Mycket av den lokala kraften ligger i informella förbindelser och lokala relationer, framförallt i civilsamhället. Detta betyder dock inte att civilsamhället enbart ska betraktas som en "outnyttjad resurs". Lokala föreningar är ofta personberoende och har begränsad administrativ och ekonomisk uthållighet, vilket gör deras kapacitet skör över tid. Det betyder att de behöver stöd i form av exempelvis handledning, hjälp att söka finansiering och enklare administrativa strukturer. I praktiken pekar forskningen på behovet av någon form av föreningsforum, en återkommande tvärsektoriell kontaktyta där kommun, föreningar och andra lokala aktörer kan kartlägga resurser och behov, matcha kommunala uppgifter med föreningars intressen/kapacitet och låta samarbeten växa fram successivt. En sådan struktur, som alltså syftar till att göra civilsamhället till en medskapande partner, kan samtidigt stärka det lokala engagemanget och den demokratiska förankringen i en kommun med begränsade resurser men rika informella nätverk.

Sammantaget har arbetet i Norberg hittills lett till flera viktiga rörelser i hur kommunen förstår och organiserar lokal utveckling. Dessa förändringar har skapat en ny orientering i organisationen, en annan blick på Kärrgruvan, på invånarnas erfarenheter och på kommunens roll i att hålla samman utvecklingsfrågor.

8.2.4 Pettersberg (Västerås)

Invånardriven samhällsutveckling i ett socioekonomiskt klassificerat område

Pettersberg kan utan tvekan klassificeras som ett så kallat socioekonomiskt utsatt område enligt rådande policylogik. Området präglas av hög boenderörlighet, lägre genomsnittliga inkomster, otrygga anställningsformer, begränsad tillgång till institutionellt förankrade mötesplatser samt en historiskt svag och fragmenterad relation mellan invånare och offentliga aktörer. I styrdokument, planeringsunderlag och politiska beslutsprocesser beskrivs denna typ av områden ofta som platser där brist, sårbarhet och risk sammanfaller, och där samhällsutveckling förutsätts initieras genom riktade, tidsbegränsade och i huvudsak externstyrda insatser. Det är just denna dominerande förståelseram som arbetet i Pettersberg tog sin utgångspunkt i, och samtidigt utmanade.

Trots att området alltså uppfyller de kriterier som vanligen används för att motivera kompensatoriska åtgärder, visade processen i Pettersberg att den avgörande begränsningen för långsiktig samhällsutveckling inte i första hand handlade om avsaknad av resurser hos invånarna. Snarare handlade den om hur samhällssystemet organiserar relationen till dem. Den etablerade problemformuleringen riskerar att osynliggöra redan existerande sociala

nätverk, informellt ledarskap och lokal handlingsförmåga, samtidigt som den reproducerar institutionella arbetssätt där utveckling görs *för* invånare snarare än *tillsammans* med dem.

Mot denna bakgrund utformades arbetet i Pettersberg som en aktionsforskningsprocess med fokus på hur invånardriven samhällsutveckling kan ta form när invånare ges reellt inflytande över problemdefinition, organisering och riktning. Utgångspunkten var inte att tillföra ytterligare aktiviteter till ett redan projektintensivt sammanhang, utan att undersöka vilka processer som uppstår när fokus flyttas från insatslogik till relation och lokal organisering. Samtidigt analyserades hur kommunala och regionala arbetssätt behövde utvecklas för att kunna stödja denna typ av invånardriven förändring.

För att både förstå och aktivt forma den utveckling som tog form i Pettersberg arbetade aktionsforskningen med en medveten inriktning mot tre sammanhängande faser: *mobilisering, organisering och medbeslut*. Dessa faser gav riktning åt hur insatser, metoder och forskarroller utformades.

Arbetet genomfördes i ett sammanhang där flera aktörer redan var verksamma och där relationer hade byggts över tid. Kommunala funktioner, däribland trygghetssamordning och verksamheter nära kommunens ledningsnivå, hade tidigare bedrivit arbete i området, främst i form av planerade insatser och riktade aktiviteter. Parallellt fanns ett etablerat samarbete inom ramen för idéburet offentligt partnerskap (IOP), med särskilt fokus på fysisk aktivitet och föreningsliv, där RF-SISU spelade en central roll. Dessa aktörer bidrog med strukturer, resurser och genomförandekapacitet, men arbetade huvudsakligen utifrån en uppifrån-och-ned-logik där innehåll och former i hög grad var fördefinierade.

Aktionsforskningens särskilda bidrag låg i att bryta ner denna logik genom en inledande mobilisering av invånare. Även om arbetet bedrevs i ett sammanhang där det redan fanns aktörer och strukturer kan utvecklingen inte förstås som en fortsättning på deras ordinarie arbetssätt. Aktionsforskningens mobilisering byggde på metoder som utgick från antagandet att invånare själva besitter både vilja och förmåga att formulera behov, ta initiativ och bära utveckling. Syftet var alltså att synliggöra erfarenheter, bygga relationer och skapa gemensam handlingsförmåga bland invånare och lokala aktörer. Denna mobilisering riktade sig särskilt till personer som tidigare inte varit delaktiga i vare sig föreningsliv eller institutionella processer.

Genom mobiliseringen skapades de sociala och organisatoriska förutsättningarna som tidigare saknades – för att organisering, samverkan och invånardriven samhällsutveckling över huvud taget skulle bli möjliga. Först därefter kunde mer formella samverkansformer ta form och vidareutvecklas.

Aktionsforskningen riktades därefter mot organisering, med ett tydligt syfte att fördjupa och stabilisera engagemanget. I denna fas faciliterade arbetet processer där invånare själva initierar aktiviteter, tar ledande roller och bygger gemenskaper och strukturer som tidigare saknats eller varit svagt förankrade. Dessa processer var centrala för att flytta utvecklingen från tillfälligt deltagande till mer varaktigt lokal handlingsförmåga.

Medbeslut, den tredje fasen, avser i detta sammanhang inte ett fullt etablerat besluts- eller styrsystem, utan ett framväxande skede i utvecklingen. Vid denna tidpunkt hade nätverk, arbetsgrupper och informella samverkansformer vuxit fram ur organiseringen, och börjat fungera som ytor där prioriteringar och vägval formulerades tillsammans. I detta skede tog invånare successivt plats i beslutsnära processer och konturerna av en lokal governance började ta form, förstådd som en pågående samhällsutvecklingsprocess där inflytande, ansvar och riktning förhandlades och fördelades mellan invånare och andra aktörer.

I det följande fördjupas hur dessa faser och framväxande processer erfarits och formats av professionella aktörer, invånare och civilsamhällesorganisationer i Pettersberg.

Mobilisering och relationernas ekologi som förändringskraft

I intervjuer från Pettersberg beskrivs mobilisering som en gradvis och relationellt förankrad förändringsprocess. Flera informanter talar om detta som en svårfångad men tydlig känsla av *att något håller på att skifta i området*, utan att förändringen kan kopplas till en enskild insats. Mobiliseringen tog sin början i lågtröskelaktiviteter och öppna sammanhang. Aktionsforskningen använde dessa sammanhang som medvetna ingångar för dialog, där syftet inte enbart var att samla människor utan att etablera relationer och skapa en första erfarenhet av delaktighet.

Våra erfarenheter visar att det avgörande i denna tidiga fas var hur invånare blev bemötta i mötet. Genom dialoger som präglades av lyhördhet, igenkänning och respekt för individuella erfarenheter utvecklades en förståelse hos deltagarna av att deras närvaro och perspektiv hade betydelse. Mobiliseringen fungerade därmed som en process där invånare gradvis fick tillgång till sin egen handlingsförmåga och började uppfatta sig själva som relevanta medskapare i platsens utveckling. Denna erfarenhet av att bli tagen på allvar och erkänd skapade tillit och lade grunden för fortsatt engagemang på invånarnas egna villkor.

IOP:et, i samverkan med fritidsgårdens personal, bidrog till att idrottshallen öppnades på kvällstid och fylldes av hundratals människor i olika åldrar. Arenor som tidigare främst använts av ungdomar utvecklades till platser där även vuxna, föräldrar och yngre barn deltog. Parallellt växte samarbeten fram med bland annat hyresvärden Mimer och andra aktörer som genom föreningsverksamhet, utbildningar och sociala aktiviteter deltog i den lokala mobiliseringen. Flera intervjuer beskriver hur öppnandet av idrottshallen, fritidsgården och skolans gemensamma ytor skapade nya samlingar av människor och oväntade möten. En

förälder uttrycker sin förvåning över den respons som följde: *Vi trodde inte att folk skulle komma, men nu är det nästan fullt varje gång.*

Analytiskt kan denna utveckling förstås som ett skifte där aktörer i lokalsamhället successivt rör sig mot ett tätare samspel och en mer gemensam förståelse av ansvar och handlingsutrymme. Processen tar alltså form i relationer, i samspråk och i hur invånare, institutioner och civilsamhällesaktörer börjar träda in i varandras rum med nya förväntningar och ett större gemensamt ansvar. En medarbetare beskriver denna förändring som en form av pågående vardagshälsa: *Det som händer här är egentligen hälsa, men ingen säger ordet hälsa. Det bara känns. Det bara pågår.* Ett av de mest återkommande vittnesmålen sammanfattar denna kollektiva rörelse: *Det är som att folk har börjat tro att det går. Den tron fanns inte innan.* En fritidsledare kopplar denna förändring till relationell trygghet och barns utveckling: *När barnen vet att det finns vuxna att lita på, då vågar de mer. Då växer de.*

Fritidsgården och idrottshallen är numera rum där många funktioner samsas. Sygrupper, dans, fysisk aktivitet, ungdomsverksamhet och aktiviteter för seniorer delar yta med ABF, den öppna förskolan och den lokala närvaro som familjecentrum har etablerat. Skolan beskrivs på liknande sätt som en miljö som har blivit mer än en undervisningsplats. Föräldrar berättar att de nu "vågar" komma dit och att de stannar längre efter aktiviteter och möten. Unga beskriver en vardag där ansvar och tillhörighet växer när fler vuxna finns nära. En ung deltagare sammanfattar detta: *Det händer saker hela tiden här. Allt är nära. Men man känner också att folk bryr sig.*

I intervjuer beskriver flera att när invånare började samlas och agera så valde verksamheter att kliva in i den framväxande rörelsen, snarare än att initiera parallella processer. Flera pekar också på att tidigare försök, där organisationer levererat åtgärder uppifrån, ofta lett till lågt deltagande.

Tryggheten som växer fram

En särskilt viktig aspekt rör trygghetens utveckling i området. När fler människor började röra sig i och omkring fritidsgården, skolan och idrottshallen förändrades också den lokala trygghetsbilden. Tryggheten uppstod alltså inte genom riktade kontrollåtgärder eller organiserade vuxeninsatser, utan genom att vardagsmiljön fylldes av invånare i olika åldrar som deltog i aktiviteter eller av andra skäl vistades i området under stora delar av dagen och kvällen. Intervjupersonerna beskriver att det var den levande miljön som skapade tryggheten. En ung fritidsledare uttrycker detta tydligt: *Förut stod "gängen" här och bestämde. Nu är det vi som är här. Hundratals människor. Platsen är vår. Flera intervjupersoner återkommer till samma observation: Vi behövde inte fler väktare. Vi behövde fler människor.*

Utifrån aktionsforskningens socialmedicinska och livseko-logiska perspektiv menar vi att den ökade tryggheten i Pettersberg kan förstås som en följd av förändrade sociala relationer till

platsen. Genom mobilisering och organisering blev miljöerna successivt mer använda och igenkända, vilket förändrade hur platsen togs i anspråk i vardagen. Närvaron av människor förändrade platsens sociala logik. I detta sammanhang framträder närvaron inte enbart som en passiv effekt av ökad aktivitet, utan som ett uttryck för ett växande ansvarstagande för platsen. När invånare började uppfatta sig själva som delaktiga i platsens utveckling stärktes också normer kring tillhörighet och gemensamt ansvar. Den minskade dominansen av tidigare närvarande grupper kan därmed förstås som en konsekvens av denna förskjutning i den sociala ekologin.

Organisering och framväxande strukturell förändring

Mobiliseringen i Pettersberg övergick successivt i organisering genom att invånare själva började forma mer varaktiga strukturer för sitt engagemang. Intressebaserade grupper växte fram när närvaron i de gemensamma rummen blev stabil. Föräldrar organiserade aktiviteter för barn och unga, unga tog ledarroller i fritidsverksamhet och idrott, och nätverk mellan familjer, kvinnor och män utvecklades kring gemensamma behov i vardagen. Organisering tog därmed form inifrån, genom invånarnas egna initiativ, snarare än genom införda strukturer. I sammanhanget fungerade organiseringen som sociala och relationella nav, ett slags *tredje* rum där människor i olika åldrar och med olika bakgrund kunde mötas på jämbördiga villkor. Att barn, unga, vuxna och äldre deltog i samma miljöer skapade igenkänning och tillit, vilket i sin tur stärkte organiseringen.

En avgörande aspekt i denna process var att invånarnas sammanslutningar började formulera behov och önskemål med en tydlighet som fick konsekvenser. Föräldrar tog plats i skolans sammanhang och påverkade formerna för möten och samverkan kring barnens vardag. Familjecentrum och den öppna förskolan etablerade sin närvaro i fritidsgårdens lokaler som svar på de behov som formulerats, snarare än som planerade utplaceringar. Det utvecklades med andra ord samarbeten där kommunala verksamheter och civilsamhälle anslöt till pågående processer. Civilsamhällesaktörer som ABF och RF-SISU valde att stärka denna organisering. När lokala ledare trädde fram erbjöds utbildning, nätverk och andra former av stöd. Organisering växte därmed genom erkännande och kapacitetsstärkande insatser och inte genom styrning. En professionell sammanfattar detta perspektivskifte: *Det viktigaste som har hänt är att vi slutat se människor som målgrupp. De är våra kollegor.*

Professionellas arbetssätt förändrades samtidigt i grunden. De omprövade sina former för samverkan genom att ersätta traditionella möten med öppna och mer informella sammanhang där personal rörde sig i invånarnas miljöer och lät samtalen ta sin utgångspunkt i vardagens frågor. En medarbetare beskriver denna omställning: *Vi slutade försöka få människor att komma till oss. När vi började vara där de redan är, då började allt hända.* Våra intervjuer visar tydligt hur förskjutningen handlade mindre om att förändra individens beteenden och mer om att anpassa organisatoriska logiker och arbetssätt till den sociala verklighet där människor redan befann sig.

Ur invånarnas perspektiv innebar organiseringen ett tydligt skifte i självbild och handlingsutrymme. Att leda aktiviteter, ta ansvar och påverka sammanhang gick från att upplevas som osäkert till att bli självklart. En förälder uttrycker detta så här: *Första gången jag ledde en aktivitet tänkte jag: kan jag verkligen det här? Nu är det självklart. Det här är vårt hus.* Unga formulerar samma förändring i termer av tillhörighet och ansvar. Som en person påpekar: *Vi är inte gäster här längre. Vi är de som gör.*

Organiseringen i Pettersberg kan därmed förstås som en framväxande strukturell förändring där invånarnas egna nätverk och ledarskap utgör bärande element. Aktionsforskningen har haft betydelse genom att synliggöra och stärka dessa processer, samt genom att skapa utrymme för gemensam reflektion och omprövning av roller. Det finns dock kvarstående spänningar där regelverk och organisatoriska gränser ibland begränsar möjligheten att fullt ut arbeta i linje med de relationella och platsbaserade arbetssätt som visat sig fungera i praktiken.

Den samlade lärdomen är att organisering växer när invånare ges utrymme att forma sina egna sammanhang, när professionella vågar kliva in i dessa processer på invånarnas villkor och när civilsamhällets kapacitet erkänns som en grundläggande infrastruktur för lokal samhällsutveckling.

Medbeslut som nästa steg

I Pettersberg har mobilisering och organisering skapat en lokal kapacitet som nu är tydligt synlig. Det finns grupper som bär ansvar, människor som leder och sammanhang som håller över tid. Engagemanget är inte längre bundet till enskilda aktiviteter, utan har formats till relationer och gemensamma praktiker som präglar vardagen. Rörelsen har därmed lämnat ett tidigt skede och befinner sig i en fas där frågan inte är om engagemang finns, utan hur det ska ges reellt inflytande.

I intervjumaterialet framträder ett tydligt skifte i hur professionella aktörer förstår sitt uppdrag. Verksamheter beskriver hur tidigare arbetssätt, präglade av färdiga insatser och standardiserade lösningar, allt oftare ifrågasätts. I mötet med invånarnas organisering blir det samtidigt tydligt att insatser behöver utgå från människors faktiska livssituationer, erfarenheter och prioriteringar. Det är i denna process som invånare börjar beskrivas som kollegor i utvecklingsarbetet. Analytiskt kan detta förändrade förhållningssätt förstås som ett tydligt steg i riktning mot medbeslut.

Samtidigt visar våra erfarenheter att systemens strukturer ännu inte fullt ut kan bära denna omställning. Regelverk, uppdrag och organisatoriska ramar är i stor utsträckning formade för linjära processer och tydliga ansvarskedjor, inte för platsbaserat och relationellt arbete. Det skapar en spänning mellan viljan att arbeta i linje med invånarnas organisering och de strukturella begränsningar som verksamheter verkar inom. I våra intervjuer framträder dock

inte denna spänning som ett hinder för rörelsen utan som ett pågående lärande där nya arbetssätt provas i praktiken, även om systemen ännu inte fullt ut följer med.

Medbeslut är i detta sammanhang en praktik där verksamheter utvecklar former där invånarnas organiserade sammanhang kan delta i samtal om prioriteringar och utformning, även om formella beslutsmandat ligger hos institutionella aktörer. I detta skede börjar medbeslut ta uttryck i gemensamma arbetsformer, återkommande dialoger, representation i utvecklingsprocesser samt i överenskommelser som ger faktisk betydelse åt invånarnas perspektiv.

Det rör sig således om ett gemensamt orienteringsarbete där invånare, civilsamhälle och offentliga aktörer rör sig i samma riktning även om de ännu inte delar samma strukturella förutsättningar. I takt med att denna gemensamma förståelse fördjupas och samtalen fortsätter, ökar också möjligheten att successivt anpassa systemens former så att de bättre kan bära den lokala kraft som vuxit fram.

Det som framträder är att invånarinflytande i Pettersberg växer fram som ett naturligt nästa steg, som en fördjupning av pågående processer. De grupper som vuxit fram har olika fokus, olika former och olika sätt att verka. Det finns samtidigt ett behov av stöd för att de ska kunna fortsätta samordna sig och delta i gemensamma beslut utan att förlora sina egna logiker. I detta skede blir det därför viktigt att identifiera vilka former av medbeslutsprocesser som är ändamålsenliga och avgörande för deras fortsatta utveckling och långsiktiga hållbarhet.

Medbeslut kan ta konkret form genom föreningar som bär invånarnas egna initiativ, genom nätverk som samlar flera grupper kring gemensamma frågor samt genom representation i forum där prioriteringar och resursfördelning diskuteras. Det kan handla om att föräldrar organiserar sig för att påverka skolans arbetssätt, om att unga ledare ges mandat att forma fritidsverksamhet eller om att flera grupper samlas i gemensamma strukturer för dialog och överenskommelser med kommunen. Medbeslut i detta skede innebär att dessa former erkänns som legitima delar av styrningen snarare än som rådgivande tillägg. Det innebär också att resurser, utbildning och organisatoriskt stöd behöver utformas tillsammans med grupperna och utifrån deras faktiska behov och förutsättningar snarare än utifrån institutionella och linjära logiker.

Avslutande reflektion

Pettersberg kan förstås som ett exempel på platsbaserad och livsekologisk samhällsutveckling, där lokal förändring tar form genom förskjutningar i relationer, ansvar och legitimitet. Dessa förskjutningar ger upphov till en förändrad social ordning. Invånare, professionella och institutioner omförhandlar gradvis sina roller i relation till platsen och till varandra.

Teoretiskt pekar detta på en central insikt inom såväl socialmedicin, samhällsvetenskap och folkhälsovetenskap som inom forskning om demokrati och styrning. Hållbar samhällsförändring uppstår genom relationella processer snarare än genom aktivitetsintensitet. När kontinuitet, igenkänning, tillit och gemensamt lärande stabiliserats utvecklas det som inom forskningen ofta benämns kollektiv effektivitet, det vill säga ett lokalsamhälles gemensamma förmåga att agera, upprätthålla normer samt skapa trygghet, hälsa och handlingsutrymme i vardagen. Detta ligger i linje med teorier om kapabilitet, empowerment och social hållbarhet, där människors faktiska möjligheter att agera i sina livssammanhang står i centrum.

Övergången från organisering till medbeslut är i sammanhanget en särskilt viktig analytisk punkt. I Pettersberg framstår medbeslut som en kvalitativ förändring i relationen mellan lokal organisering och institutionell styrning. Det kan förstås som en fråga om institutionell kapacitet, det vill säga offentliga och civila aktörers förmåga att lära om, anpassa sina former och bära relationellt arbete över tid. Utmaningen ligger i att utveckla strukturer som är tillräckligt stabila för att fördela ansvar och mandat, men samtidigt tillräckligt flexibla för att inte kväva den dynamik som gjort utvecklingen möjlig. I denna spänning får idéburna offentliga partnerskap och civilsamhällets stödjande infrastrukturer en betydelsefull roll som broar mellan informell organisering och formell styrning.

Denna typ av samhällsutveckling kräver ett dubbelriktat ansvarstagande där invånarnas kapacitet erkänns som en reell samhällsresurs, samtidigt som institutioner tar ansvar för att möjliggöra, snarare än kontrollera, den lokala rörelsens fortsatta utveckling. När denna balans etableras blir övergången från mobilisering till organisering och från organisering till medbeslut en faktisk och reproducerbar väg mot social hållbarhet och demokratisk fördjupning.

Aktionsforskningsansatsen bidrog på ett avgörande sätt till att denna utveckling över huvud taget blev möjlig. Genom sin dubbla roll som både deltagande och analytisk praktik höll aktionsforskningen samman två samtidigt nödvändiga logiker. Å ena sidan möjliggjordes en social och organisatorisk infrastruktur som gav utrymme för relationer och initiativ. Å andra sidan bedrevs en pågående kunskapande process som gjorde erfarenheter begripliga, synliggjorde makt- och tolkningsfrågor samt stödde både invånare och professionella i att reflektera över och ompröva sina roller som en integrerad del av den kollektiva läroprocessen.

8.3 Systemiska slutsatser – från delaktighet till varaktig förändring

De sammanvägda erfarenheterna från de fyra kommunerna visar att invånarorienterad samhällsförändring utvecklas genom ett antal återkommande förutsättningar som förstärker

varandra. I vår analys utkristalliserades ett antal huvudsakliga dimensioner som tillsammans synliggör hur delaktighet väcks, hålls vid liv och får institutionellt betydelse i styrning och praktik. Med delaktighet menas här de former för medverkan, inflytande och gemensamt ansvarstagande där invånare, civilsamhälle, kommunala verksamheter, professionella och näringsliv deltar i att formulera och utveckla arbete som rör gemensamma angelägenheter.

Dessa dimensioner ska inte förstås som en linjär modell med en given start- och slutpunkt. Snarare utgör de en systemisk struktur av ömsesidigt beroende kapaciteter. Kommunerna rörde sig fram och tillbaka mellan dem, ibland samtidigt på flera nivåer. Tillsammans bildar dimensionerna en teoriram för livseko-logisk samverkan, med särskilt fokus på institutionellt upptag. Teoriramen beskriver de kapaciteter som gör det möjligt att koppla samman styrningslogik och relationslogik i praktiken.

8.3.1 Ett konkret och gemensamt fokus

Delaktighetsbaserad samhällsutveckling behöver ett materiellt, begripligt och gemensamt förankrat fokus. Vi såg i Västmanland hur detta skapade en igenkännbar arena för såväl professionella som invånare. Gemensamma berättelser stödjer förståelse och etablerar de koordinationsmekanismer som möjliggör kollektiv handling. I Hallstahammar gav skolbygget ett direkt igenkännbart och materiellt ramverk för delaktighet. I Fagersta skapade fokus på ungas psykiska hälsa legitimitet genom sin starka koppling till både samhällets och nationella prioriteringar. Den platsbaserade frågan i Norberg blev meningsbärande genom att anknyta till berättelser och lokal framtidstro. I Pettersberg fungerade IOP:et som nav för samspel mellan invånare, civilsamhällesaktörer och kommunala verksamheter, där relationer kunde byggas över tid och lokala initiativ ges en mer varaktig organisatorisk förankring.

Ett tydligt fokus fungerar också som en diagnostisk lins genom vilken kommunens institutionella komplexitet blir synlig. Sådant som tidigare hanterats informellt eller dolts i organisatoriska mellanrum exponeras. Det kan röra sig om överlappande styrlogiker, glapp mellan verksamheter eller frågor som saknar tydligt ägarskap. Ett fokus på ungdomar synliggör exempelvis hur identitetsskapande, skolliv, fritid och familj är strukturellt förbundna, men också hur dessa områden ofta hanteras inom separata förvaltningslogiker som inte är anpassade för gemensamt lärande och delaktighet. Ett fokus på plats gör narrativ, tillit och servicefrågor ömsesidigt beroende, samtidigt som platsbaserat arbete ofta kolliderar med sektorsindelade ansvar och standardiserade arbetssätt. På motsvarande sätt kan ett tekniskt inriktat byggprojekt hamna i spänningsfält med invånardialoger, där behov, prioriteringar och tolkningar förändras över tid. Dessa kollisioner mellan specialiserade logiker och delaktighetslogiken synliggör hur styrning faktiskt fungerar i kommunen. I detta avseende fungerar det starka fokuset både som katalysator och stress-test för styrlogiken.

Ytterligare en dimension är att en process med väldefinierat fokus mobiliserar fler aktörer.

När fokus känns angeläget blir fler villiga att bidra, såväl föräldrar, unga, civilsamhälle, professionella och näringslivet. Därutöver påverkar själva probleminramningen vilka aktörer som känner sig berörda, vilken kunskap som anses relevant och vilka lösningar som uppfattas som möjliga. I praktiken fungerar alltså fokus och probleminramning som en samverkansmagnet, något som reducerar koordinationskostnader och möjliggör ett kollektivt momentum.

En risk som kan uppstå om fokus inte avgränsas tydligt är att förväntningar växer snabbare än organisationens faktiska förmåga att möta dem. Invånare kan då tolka sin medverkan som ett tecken på att många förslag ligger inom ramen för det möjliga, samtidigt som professionella har kunskap om begränsningar i form av budget, juridik, uppdrag och tid som inte är synliga för invånare. Denna asymmetri i kunskap innebär att olika aktörer gör rimliga men olika tolkningar av vad delaktigheten faktiskt kan leda till, och politiker hamnar ofta i gränslandet mellan dessa logiker.

Våra erfarenheter visar samtidigt att ett aktionsforskningsbaserat arbetssätt kan bidra till att minska denna risk. Genom fortlöpande dialog, gemensam reflektion och återkommande klargöranden av ramar och handlingsutrymme blir begränsningar och möjligheter synliga över tid. Därigenom kan förväntningar justeras successivt, vilket minskar risken för överlovning utan att försvaga engagemanget.

En central lärdom från samtliga kommuner är därför att ett starkt fokus kräver lika stark förväntningshantering, och att fokus behöver formas tillsammans med berörda aktörer. När problemformulering och ramar görs gemensamt förstådda – ekonomiskt, organisatoriskt och funktionellt – blir processen stabil. Ett sådant gemensamt fokus kan fungera som både drivkraft och styrningsmekanism genom att öppna systemet, mobilisera aktörer och tydliggöra vad som är möjligt.

8.3.2 Relationer är metoden

I detta avsnitt behandlar vi den relationella dimensionen av erkännande. Alltså det som sker i direkt kontakt mellan invånare och tjänstepersoner eller andra professionella, där lyssnandet i sig skapar engagemang. *Erkännandet* uppstår i själva mötet, genom att "bli sedd", "bli lyssnad på" och "bli tagen på allvar". I samtliga kommuner framträder relationernas betydelse som själva metoden, eller infrastrukturen, för att bygga delaktighet och tillhörighet.

Strategierna Bekantas bekanta, TTT och relationsskrädderiet sänkte trösklarna för deltagande. I Hallstahammar skedde detta bland annat genom vardagliga samtal i människors egna miljöer; i Fagersta genom kedjeinbjudningar och uppsökande arbetssätt; i Norberg genom lokala möten och byalagskontakter; i Pettersberg genom lågtröskelarenor i vardagen. Det gemensamma mönstret är att relationella arenor bryter igenom den

institutionella logikens barriärer. Relationer utanför den egna kärngruppen öppnar dessutom för nya perspektiv, ny kunskap och ökad mobiliseringskraft.

Aktionsforskningsprocessen förändrade också samtalskvaliteten. När frågor ställdes mer utforskande, och med nyfikenhet snarare än antaganden, blev samtalen öppnare och mer meningsskapande. Invånare uttryckte att de kände sig lyssnade på. Vi såg att en kommunikativ rationalitet utvecklades där syftet inte bara är att samla synpunkter från invånare utan att skapa delad förståelse. Aktionsforskningens format stödjer trygghet, närvaro och ömsesidig tolkning, vilket i sin tur gör det möjligt att hantera mer komplexa frågor.

I dessa sammanhang produceras också "tjockare" kunskap, ett bredare kunskapsunderlag, än i mer traditionella dialogformer. Vardagliga samtal ger tillgång till kontextualiserade erfarenheter, affektiva dimensioner (som oro, förhoppningar, stolthet), detaljerade berättelser och tidiga signaler. Alltså sådant som lätt försvinner i dialoger med hög tröskel eller starkt krav på generalisering. De aktiverar sociala logiker som traditionella möten inte kan mobilisera och breddar förståelsen för hur utmaningar och möjligheter ser ut i olika lokala sammanhang.

Relationerna stärker dessutom de professionellas kapacitet. Inte bara invånare, utan också professionella ser sig i nya roller. Vi såg exempelvis hur skolpersonal började se sitt skoluppgdrag på nya sätt. Vidare förtätades samarbete över verksamhetsgränser vilket började skapa ett mer gemensamt språk.

En kortsiktig risk som bör nämnas är att kulturförändringen kolliderar med invanda föreställningar om hur demokratiskt arbete ska gå till. De relationella strategierna känns inte alltid igen som en del av den kommunala processen och kan därför uppfattas som för informella eller otillräckliga. För att de nya arbetssätten ska behålla sin legitimitet behöver de därför kompletteras med en tydlig kommunikationslogik som visar hur samtalen tas om hand och kopplas vidare i processen. Vi återkommer till detta.

8.3.3 Systemiskt erkännande – Vems verklighet styr?

Låt oss nu lyfta blicken, från erkännande i mötet till erkännande i systemet. För det är också viktigt huruvida grupper, platser och perspektiv erkänns som legitima aktörer i den större styrningsordningen. Hur man talar om områden och människor skapar faktiska handlingsutrymmen och påverkar vilka resurser som kanaliseras.

Erfarenheterna från kommunerna visar samstämmigt att relationell delaktighet bidrar till att förändra synen på områden som ofta beskrivs som problemtyngda, och därmed omfördela status och resurser i organisationen. Platser som kallas "utsatta" är i praktiken rika på socialt

kapital, kultur och erfarenheter. Att vända diskursen öppnar för att sådana områden får en annan kunskapsstatus i organisationen. Därför rymmer systemiskt erkännande tre dimensioner: att människor och grupper ges plats och röst, att de ses som kunskapsbärare och resurser, och att deras erfarenheter tas in i beslutsprocesser med reell påverkan och stöd.

En viktig del av erkännandet handlar om vilka former av engagemang som ges status och vilka grupper som ges faktiska möjligheter att delta på jämlika villkor. Som diskuterats i kapitel 6 spelar här föreningslivet och invånardrivna aktiviteter en särskilt viktig roll. Föreningslivet kan vara en stark kraft för integration, delaktighet och hälsa, eftersom det erbjuder arenor där människor bygger nätverk, får stöd, möts och får inflytande. Men värdet är inte givet. Föreningslivet speglar också samhällets sociala skillnader. Organiseringsformer, resurstillgång och institutionellt stöd varierar kraftigt. I resursstarka områden är engagemang ofta välstrukturerat och kopplat till etablerade institutioner, medan initiativ i problematiserade bostadsområden ofta tar formen av enklare och relationsbaserade aktiviteter. Detta är inte i sig problematiskt, eftersom tillit och delaktighet byggs ofta bäst genom det vardagliga och konkreta. Men skillnaderna blir problematiska om de också leder till olika ambitionsnivåer och ojämlik tillgång till makt. När invånare i vissa områden förväntas skapa aktiviteter på egen hand, utan motsvarande stöd, riskerar delaktigheten att bli symbolisk.

I Pettersberg tog systemiskt erkännande i stället form genom att den framväxande invånarorganiseringen erkändes som en legitim del av den lokala styrningspraktiken. Organiseringen gavs tillgång till resurser (lokaler, utbildning och professionell närvaro), vilket innebar att engagemanget kunde omsättas i gemensamma vägval i dialog med verksamheter. Det vi kallar *medbeslut* reducerades därmed inte till symbolik, även om formerna ännu inte fullt ut var institutionaliserade.

Detta visar på behovet av att reflektera över de villkor som omger det engagemang man uppmuntrar till. Frågan gäller vilka former av socialt kapital som byggs, hur de distribueras och vilka grupper som ges verkliga möjligheter att delta. Ett medvetet arbete med bonding, bridging och linking socialt kapital innebär att stödja både vardagsnära, lågtröskliga initiativ och mer långsiktiga, avancerade och strukturerade former för organisering, samt att säkerställa att invånare inte bara bjuds in utan också ges resurser och inflytande att påverka.

För att engagemanget ska kunna omsättas i faktisk handlingsförmåga krävs också tillgång till relevant kunskap och kompetens. Utbildning i föreningsdrift och ekonomi (exempelvis genom ABF:s verksamhet) kan ge grupper utan tidigare erfarenhet av formellt föreningsarbete de verktyg som behövs för att agera som fullvärdiga aktörer. Avgörande är att sådana insatser inte appliceras ovanifrån som en färdig metod, utan formas adaptivt och i dialog med gruppernas egna behov, både de ursprungliga och sådana som växer fram.

För att jämlika förutsättningar för deltagande ska få faktisk betydelse räcker det inte att grupper organiserar sig internt. Intern organisering kan stärka sammanhållning och handlingskraft inom en grupp, men ger i sig inte tillgång till beslutsamt, eftersom beslut, resurser och mandat är knutna till formella politiska och administrativa strukturer. För att engagemang ska kunna omsättas i inflytande krävs därför också möjligheter för grupper att mötas över grupplinjer (bridging), där olika erfarenheter kan prövas och relateras till varandra, samt att interagera med institutioner (linking) på jämbördiga villkor. Om forum för sådana möten saknas riskerar delaktigheten att kapslas in i homogena nätverk, med social betydelse men begränsad räckvidd för gemensamma prioriteringar och beslut.

En ytterligare aspekt av hur systemet erkänner olika sätt att skapa mening handlar om ungdomars möjligheter att själva definiera en meningsfull fritid. I sammanhanget vill vi lyfta fram att ungas delaktighet inte kan reduceras till att erbjudas aktiviteter eller inkluderas i redan givna former. En följd av detta perspektiv är att "den meningsfulla fritiden" inte ska paketeras och erbjudas, även om det sker utifrån det goda syftet att hantera risk och problem. Många ungdomar söker på sin fritid sammanhang som bidrar till identitet och tillhörighet. När sådana sammanhang får växa fram på ungdomars egna villkor skapas engagemang som bär över tid. Det leder till ökad trygghet och ett större avstånd till destruktiva miljöer, inte som ett direkt mål utan som en följdfeffekt. I grunden handlar detta om att ungas livsvärld tas på allvar och att deras sätt att skapa mening ges legitimitet i det lokala utvecklingsarbetet.

I vårt arbete i de fyra kommunerna kunde vi konstatera att civilsamhället – föreningsliv, föräldranätverk, kultur- och språkbaserade grupper, studieförbund och lokala initiativ – utgör en strategiskt viktig resurs för upptag och lokal styrning. Trots att kommunerna ofta beskriver civilsamhället som "viktigt" saknas dock ibland i praktiken strukturer där vardagsnära kunskap från dessa aktörer kan tas emot, bearbetas och föras vidare in i styrkedjan. I alla kommuner såg vi hur civilsamhällets aktörer når invånare som kommunen har begränsad kontakt med, ofta på grund av språk, tillit, livssituation eller tidigare erfarenheter av myndigheter. Deras arbete byggde kapacitet som i vissa fall överträffade kommunens egna kontaktytor. Det kunde handla om mikroinformation som hur unga rör sig mellan platser, vilka normer som styr gruppbetenden, var otrygghet uppstår och vilka barriärer som behöver överbryggas. Denna vardagskunskap erkänns inte alltid som styrrelevant eftersom kommunen saknar tydliga mottagarytor för den. Detta är en fråga om linking-kapacitet, alltså kapaciteten att koppla lokala erfarenheter till beslutsarenor. Utan sådana länkar blir civilsamhällets kunskap lätt fragmenterad och personberoende i styrkedjan. Det finns ett behov av mer systemiska mottagarytor, som forum, rutiner och gemensamma mandatyt. Exempelvis lokala hubbar, föreningsråd eller andra former av strukturerade kontaktytor mellan förvaltningar och civilsamhälle.

När områden, invånare och civilsamhälle erkänns som styrrelevanta aktörer på systemnivå förändras styrkedjan. Vardagskunskap blir användbar, relationella resurser får tyngd och

beslutsfattandet blir bättre kalibrerat till levda villkor. I frånvaro av sådant erkännande uppstår risken att systemet oavsiktligt prioriterar bort eller misstolkar vissa perspektiv, ytterst på grund av att formerna för mottagning saknas och kunskapen därmed inte blir organisatoriskt användbar. Våra erfarenheter visar således att systemiskt erkännande är en analytisk förutsättning för att former för mottagning över huvud taget utvecklas.

8.3.4 Struktur, samverkan och minskat personberoende

När relationerna väl genererat kunskap och styrningen erkänt dess värde, kvarstår frågan om hur systemet kan ta emot och använda kunskapen. I detta avsnitt fördjupar vi oss i organisationens förmåga och struktur. Förmågan påverkas bland annat av kommunens storlek. Mindre kommuner uppfattas ofta som "snabbare" eftersom korta avstånd och personliga relationer skapar flexibilitet. Samtidigt innebär denna närhet en sårbarhet. När personer byts ut försvinner lätt kontinuiteten och mycket av den kunskap som arbetet vilar på. I större kommuner uppstår andra hinder. Där tenderar beslutsflöden att fastna i glappen mellan funktioner. Dessutom försvåras flödet av historiska arbetssätt som fortsätter reproducera sig trots behov av förändring. I båda fallen blir det tydligt att relationellt arbete behöver struktureras så att arbetssättet blir bärande över tid.

Ett bra exempel på att bygga strukturell kapacitet så att arbetet blir en del av ordinarie styrning såg vi i Norberg, där kommunen nu har valt att skriva in arbetssättet som aktionsforskningen vilade på i sin flerårsplan.

Ett annat sätt att bära in den relationellt genererade kunskapen i strukturen är att uppmärksamma och systematisera de personbundna funktioner som redan i dag verkar i organisationernas mellanrum. I vårt arbete kunde vi se hur vissa individer agerar som bärare av invånarnära perspektiv och därigenom utgör en strategiskt viktig resurs för kommunerna. Vi vill därför betona värdet av att erkänna och strukturera denna resurs. I samtliga kommuner finns drivande personer – relationsbärare, brobyggare och eldsjälur bland tjänstepersoner, professionella och invånare – som spelar en avgörande roll för att skapa delaktighet och tillit. Deras styrka ligger i hur de verkar i vardagen. De är närvarande där invånare faktiskt befinner sig, bygger relationer som bär över tid och kommunicerar på sätt som människor känner igen sig i. Samtidigt är det just dessa kvaliteter som gör deras bidrag svåra att fånga upp i organisationernas formella system. För att deras potential som gemensam resurs ska få ett bredare och mer varaktigt genomslag krävs därför former för organisering och stöd som gör deras relationella arbete synligt och möjligt att bygga vidare på.

För att deras arbete ska bli hållbart pekar forskning och praktik återkommande på behovet av ett aktivt stöd inom ramen för nuvarande organisation. I denna litteratur nämns bland annat värdet av att skapa stabila förutsättningar, ordinarie tjänster eller formella uppdrag med

realistiska ramar och tydligt mandat att arbeta gränsöverskridande. Vidare lyfts strukturer för dokumentation och kunskapsdelning ofta fram som ett sätt att säkerställa att erfarenheter inte förblir personbundna utan blir en del av organisationens samlade lärande. Regelbunden återkoppling, synliggörande och erkännande från både förvaltning och politik beskrivs också i forskningen som faktorer som stärker eldsjälarnas uthållighet. Slutligen framhålls kollektiva stödfunktioner, till exempel teamorganisation som delar ansvar för relationsorienterat arbete, som ett sätt att minska trycket på enskilda individer och förankra arbetet bredare i organisationen.

Även om sådana stödåtgärder kan bidra till bättre förutsättningar för eldsjälaars arbete kvarstår en grundläggande begränsning. Åtgärderna stärker i huvudsak personer inom befintliga strukturer, utan att förändra hur mandat, ansvar och beslutsvägar är organiserade. Eldsjälar fyller därmed fortsatt funktioner som dagens organisationer i många fall saknar formella motsvarigheter till. De fungerar som gränsöverskridare, det vill säga aktörer som överbryggar silos mellan sektioner, kulturer och nivåer, och tolkar invånarens erfarenheter och gör dem begripliga i styrkedjan. Forskning visar dock att när denna typ av informellt gränsöverskridande arbete förblir personbundet blir organisationers kapacitet att hantera komplexa, mångfacetterade problem beroende av individers personliga nätverk, relationella kompetenser och tillgångar, snarare än av systematiska organisatoriska processer. Det innebär att ingen mängd externa stödåtgärder – utbildning, uppdrag, belöningar eller återkoppling – helt kan eliminera sårbarheten som uppstår av att kritiska funktioner inte är institutionaliserade.

Det är i detta sammanhang vi vill uppmärksamma på behovet av en mer systemisk lösning. I internationell forskning och i etablerad praktik beskrivs en funktion som kallas ”community navigators”, och som vi översätter till *samhällsnavigatorer*. I vår analys kan denna typ av funktion förstås just som ett svar på det strukturella problem som tecknats ovan. Till skillnad från lotsar, som verkar inom en specifik verksamhet, eller mentorer, som ger individuellt stöd, har samhällsnavigatorer ett bredare och mer gränsöverskridande uppdrag. De rör sig mellan verksamheter och miljöer, bygger relationer där invånare faktiskt befinner sig och skapar förtroende genom att ofta dela erfarenheter, språk eller kulturella referenser med relevanta invånare.

Forskning och praktisk erfarenhet visar att navigatorfunktionen har en dubbel och sammanhållande roll. Dels bidrar navigators till att minska strukturella, sociala och administrativa hinder som annars riskerar att leda till exkludering eller ojämlikhet, särskilt i komplexa välfärdssystem med flera involverade aktörer och nivåer. Dels stärker de individers och grupperas faktiska tillgång till samhällets gemensamma resurser. I båda dessa avseenden fyller navigators även en systematisk översättande funktion mellan invånarnas vardagsnära erfarenheter och organisationens styr- och beslutsprocesser. Genom att kontinuerligt röra sig mellan invånardialoger, verksamheter och styrkedjor möjliggör navigatorfunktionen att

relationellt genererad kunskap inte stannar i samtal eller personliga relationer, utan fångas upp, bearbetas och förs vidare inom organisationen på ett mer varaktigt sätt. På så sätt bidrar navigatorfunktionen till att bygga organisatorisk kapacitet att ta emot, använda och lära av den kunskap som uppstår i mötet med invånare.

Navigatorsnns arbete utgår från ett helhetsperspektiv på människors livssituation och fokuserar på konkreta hinder som bristande information, otydliga ansvarsförhållanden, språkliga eller kulturella barriärer, fragmenterade processer eller tidigare negativa erfarenheter av offentliga institutioner. Navigatorn utövar inte myndighetsutövning, utan arbetar med stöd, vägledning och samordning för att skapa begriplighet, kontinuitet och tillit. Funktionen bidrar samtidigt till organisatoriskt lärande genom att synliggöra systembrister, glapp mellan verksamheter och återkommande mönster av exkludering.

Navigatorfunktionen kan organiseras på olika sätt beroende på lokala behov, men förutsätter tydligt mandat, organisatorisk förankring och tvärsektoriell samverkan. Rollen kan bemannas av personer med professionell bakgrund inom exempelvis socialt arbete, samhällsvetenskap eller pedagogik, men också av personer med stark lokal förankring och särskild kulturell eller språklig kompetens. Centralt är att kompetensen matchas mot uppdragets komplexitet och målgruppens behov.

Som kommunal resurs bidrar navigatorn till ökad tillgänglighet, mer sammanhängande insatser och effektivare användning av offentliga resurser. Funktionen stärker invånarnas handlingsförmåga och stödjer samtidigt kommunen i att utveckla mer samordnade och inkluderande arbetssätt. Navigatorn kan därmed förstås som en strategisk samhällsfunktion i arbetet för delaktighet och social hållbarhet.

Kapaciteten att hålla ihop relationellt arbete över tid är alltså beroende av organisatoriska strukturer som är återkommande, har mandat att producera gemensamma bedömningar och kan knyta samman vardagsliv, profession och styrning. I kommunerna såg vi att just de forum som skulle tolka och bära vidare invånarperspektiven behöver stärkas.

8.3.5 Kommunikation som systemvillkor

Empiriskt kunde vi i kommunerna observera hur invånare i ökande grad tog egna initiativ, agerade utan explicita uppmaningar, mobiliserade varandra och tog ansvar för lokala aktiviteter. Dessa uttryck kan förstås som klassiska indikatorer på ökad agens, det vill säga individers och gruppernas upplevelse av faktisk handlingsförmåga och möjlighet att påverka sin livssituation. Genom att invånarnas erfarenheter aktivt efterfrågades och började få genomslag i de gemensamma processerna förändrades deras relation till den egna handlingsförmågan.

Agens framträder i detta sammanhang inte som en individuell egenskap, utan som

relationellt genererad och situerad i samspelet mellan människor, institutionella strukturer och gemensamma tolknings- och samtalssammanhang. I de lokala dialogerna i kommunerna fungerade möten och samtal som platser där invånare, utöver att formulera sina perspektiv, också kunde erfara att deras vardagsnära kunskaper erkändes som relevanta och meningsfulla för andra. Detta ömsesidiga igenkännande, ofta subtilt men verkningsfullt, bidrog till att fördjupa såväl delaktighet som handlingsvilja. Kommunikation kan därmed förstås som en praktik genom vilken preferenser, identiteter och handlingsberedskap formas, snarare än som en neutral överföring av information.

Även små följder räknas för att invånare ska känna att deras synpunkter faktiskt leder till någonting, och för att deras förtroende för institutioner ska stärkas. Forskningen visar att detta förtroende faktiskt i högre grad formas av responsivitet, det vill säga att invånarnas inspel bearbetas och synliggörs i beslut, än av själva möjligheten att delta. Responsiviteten kräver i sin tur en fungerande återkoppling och spårbarhet, som den viktigaste länken mellan mobilisering och styrning. En viktig insikt från våra studier är att återkopplingen förutsätter att organisationen har kapacitet att bearbeta invånarnas input.

Därutöver fyller kommunikationen en central funktion för organisationens institutionella minne. För att kunskap som genereras genom delaktighetsprocesser inte ska gå förlorad krävs att dessa erfarenheter kan tas upp, bearbetas och återföras inom organisationens strukturer. Genom att systematiskt synliggöra vad som har uttryckts, hur detta har tolkats och bearbetats samt vilka delar som förs vidare i styr- och beslutsprocesser etableras ett organisatoriskt kunskapslager som kan delas, ackumuleras och utvecklas över tid. Återkoppling och spårbarhet fungerar här som interna samordningsmekanismer som binder samman förvaltningar, gör återkommande mönster synliga, översätter lokala observationer till systemiskt användbar kunskap och möjliggör organisatoriskt lärande.

Kommunikation är i detta sammanhang snarare förstås som en form av kunskapsproduktion. Med Habermas kan återkoppling därför betraktas som en kommunikativ handling, där dialog förs om hur erfarenheter och inspel prövas, bearbetas och ges organisatorisk betydelse, snarare än som en strategisk handling reducerad till ensidig information. Återkoppling i denna mening är svår men viktig, eftersom den utgör länken mellan delaktighet och faktisk påverkan.

I samtliga kommuner kunde vi samtidigt observera att det fanns utmaningar i att föra tillbaka insikter från dialoger in i styrning, att etablera återkommande former för respons och beslut samt att tydliggöra hur konkreta insatser växer fram ur det som uttryckts. Dessa erfarenheter pekar inte på bristande vilja, utan på komplexiteten i att översätta relationellt genererad kunskap till organisatoriska processer.

Mot denna bakgrund framträder behovet av mer sammanhållna infrastrukturer för

återkoppling, i syfte att understödja rörelsen från konsultation till delaktighet. Sådana infrastrukturer kan vara både relationella och teknologiska. Digitala verktyg kan exempelvis underlätta flödet av erfarenheter in i organisationen, synliggöra och strukturera den kunskap som uppstår i dialoger samt göra denna tillgänglig för beslutsfattande instanser. Samtidigt visar våra erfarenheter att digitala lösningar i sig inte skapar återkoppling; avgörande är hur de används för att faktiskt knyta samman kommunikativa processer och administrativa beslutslogiker.

Som tidigare har berörts ligger en kompletterande väg i att använda de relationella infrastrukturer som redan finns i lokalsamhället. Vi kunde observera hur civilsamhällets aktörer ofta fungerar som vardagsnära kommunikationslager mellan invånare och institutioner. Genom sina etablerade relationer kan de förklara processer och beslut på ett mer begripligt sätt och därmed minska misstro och skapa kontinuitet i sammanhang där kommunens närvaro varierar. Detta betyder inte att kommunen ska outsourca sitt kommunikationsansvar. Snarare visar erfarenheterna från kommunerna i Västmanland att kommunikationens meningsskapande dimension stärks när formella och informella strukturer samverkar.

8.3.6 Integrering i styrningen

Integrering av delaktighet i styrningen handlar om den del av processen där relationer, erkännande, struktur och kommunikation vävs samman till faktisk styrning. Det är här delaktighetens hållbarhet avgörs. I alla fyra kommuner såg vi en mycket stark mobilisering växa fram. Man står dock inför samma strukturella utmaning med att gå från dialoger och workshops till en mer utvecklad organisatorisk kapacitet. Under arbetets gång bevitnade vi att tydliga steg i denna riktning togs. Det kunde handla om ambitionen att skapa koordineringsroller, bygga en modell för arbetet med ungas psykiska hälsa genom att knyta ihop strategi och praktik, införa de nya arbetssätten i kommunala planer, eller skapa långsiktiga strukturer för aktivering av invånare i föreningsform.

Mot bakgrund av dessa erfarenheter blir det tydligt att delaktighet behöver kopplas till formella beslutsarenor för att få långsiktig bäring. Det innebär att delaktighet behöver integreras i ordinarie beredningar, planeringsprocesser och politiska avvägningar. En sådan integrering innebär att nya perspektiv inte bara tas emot av organisationen, utan också bearbetas vidare inom tydliga ansvarsstrukturer och återkommande processer som länkar dialog till beredning och beslut. Vi menar att detta förutsätter tre övergripande kapaciteter.

För det första behövs en koordinativ kapacitet, det vill säga förmågan att hålla ihop mellanrum, aktörer och perspektiv. Detta handlar om struktur och har redan behandlats (8.3.4). En andra kapacitet rör beslutsförmågan, det vill säga förmågan att samordna och fatta beslut på mångstämmig kunskap. Frågan om beslutsförmåga är skild från strukturella

förutsättningar och handlar om organisationens kollektiva intelligens. Insamlad kunskap behöver vägas för beslut. Det kräver förmågan att kombinera professionell expertkunskap (socialtjänst, skola, folkhälsa), invånarnas erfarenhetsbaserade kunskap, organisationsintern kunskap (administrativa, juridiska, ekonomiska ramar), och politiska bedömningar och värderingskonflikter. Förmågan att omvandla mångstämmig kunskap till styrsignaler innebär således att invånarens perspektiv och behov måste bli prioriteringar, budgetposter, planeringsprinciper och uppdrag i styrkedjan. Denna bearbetning är beroende av forum där man gör gemensamma bedömningar, dokumenterade principer för hur kunskap vägs samt transparens om avvägningar (varför blev beslutet som det blev?).

Den tredje kapaciteten är en fråga om hur styrningen blir mottaglig för överföringen av betydelse. I mycket av traditionellt arbete för att främja deltagande och tillhörighet stannar dialogen vid att invånare får uttrycka sina åsikter eller erfarenheter. Det kan handla om ett möte, en enkätundersökning eller en dialogkväll. Där sker visserligen något värdefullt, människor blir hörda. Men om ingen tar emot, tolkar och för vidare det som sägs, då stannar delaktigheten vid att invånare fått tillfälle att "säga sitt". Här uppstår vad man kan kalla en instrumentell kommunikation. Det vill säga att synpunkter samlas in som data och invånarens röst blir mer ett inlägg och egentligen inte en del av en gemensam förståelse.

Det kommunikativa samtalet bygger å andra sidan på ett ömsesidigt meningsskapande. Båda parter försöker förstå varför den andre tänker som den gör. I praktiken handlar det om att *översätta* betydelse mellan olika logiker, vardagens språk och systemets språk, så att perspektiv kan bli styrrelevant kunskap. Ta ett exempel från vårt arbete: En ungdom säger att det känns otryggt vid fritidsgården. Ett kommunikativt förhållningssätt innebär att stanna kvar i samtalet och fråga vidare om vad otryggt betyder i sammanhanget? Är det platsen, personerna, normerna eller känslan av att vuxna inte ser?

I Västmanland arbetade vi med något grundläggande för kommunikativ handling, nämligen aktivt lyssnande och trygghet i mötet (vilket avhandlats tidigare i rapporten). TTT-tränade medarbetare fungerar som kommunikativa aktörer. De lyssnar, men de för också tillbaka betydelse i systemet. De hjälper kommunen att förstå vad det betyder när invånare talar om trygghet, tillhörighet, oro, trivsel etc. Översättning kan förstås som en kedja som börjar med aktivt lyssnande och dialogisk förhandling, fortsätter med kommunikativ och institutionell översättning, och "avslutas" med återkoppling till invånarna. Översättningen är alltså den centrala rörelsen mellan förståelse och handling. Det är avgörande att denna rörelse sker tillsammans, och förhandlas, med invånarna.

En kärnfråga och utmaning i sammanhanget, menar vi, är att själva tolkningen av betydelse ofta uteblir i styrningskedjan. Man registrerar yttranden, men utan att riktigt förstå deras innebörd, och därmed uteblir också det deliberativa värdet. Hur ska man exempelvis förhålla sig till att kommunens medarbetare samlat in synpunkter från barn och unga som säger att de vill att en ny skola som ska byggas bör byggas i trä? Eller att det finns önskemål om att under

rasterna få lämna skolgården och i stället vara i dungen intill? Eller att ungdomar säger att de har tråkigt efter skolan och beklagar att det på orten varken finns McDonald's eller H&M?

Den första uppgiften är att undersöka varför? Vad betyder dessa önskemål i de ungas livsvärld? Är "trä" kopplat till värme, natur, trygghet, estetik, klimatmedvetenhet? Är "dungen" ett behov av frizon, social autonomi, plats att andas? Är "McDonald's" ett tecken på längtan efter ett urbant och ungdomligt globalt sammanhang, behov av en mötesplats, något som är öppet sent? Eller är en träfasad en träfasad, och en McDonald's en McDonald's? Det är här den kommunikativa handlingen behöver möta tolkande förståelse. Inte minst för att undvika att yttranden lämnas på ytan, som preferenser. Man löper risken att registrera orden som synpunkter, men inte som uttryck för erfarenhet, känsla eller social mening. Det leder lätt till att en del önskemål kasseras, att de läggs åt sidan som irrelevanta. Antingen för att de inte passar in i budgeten eller för att det på ytan handlar om sådant som en kommun inte kan påverka. Översättningen, den analytiska kapaciteten, handlar just om att göra betydelsenivån synlig och gemensamt prövad innan den institutionaliseras. Det som i början av översättningskedjan uttrycks som "McDonald's" kan i slutet av den anta en helt annan skenad, som dock svarar mot samma betydelse och behov.

8.4 Sammanfattande diskussion

Våra erfarenheter av arbetet i de fyra kommunerna i Västmanland pekar på behovet av ett tydligt perspektivskifte i hur hälsa förstås och främjas i komplexa sociala sammanhang. Det är otillräckligt att enbart fokusera på riktade program, projekt och informationsinsatser. Hälsa är också något som formas relationellt, i vardagliga sammanhang och i samspel mellan invånare, professionella och lokala strukturer. Villkoren för bättre hälsa skapas i hög grad genom delaktighet, tillhörighet, tillit och möjligheten att påverka de egna livsvillkoren. I detta perspektiv framstår inte hälsa som något som kan "levereras" uppifrån.

Samtidigt som arbetet i Västmanland varit inriktat på hälsofrämjande samhällsutveckling, har processen synliggjort att frågor om hälsa, delaktighet och mobilisering inte kan frikopplas från hur samverkan organiseras och förstås. Genom aktionsforskningen har vi därför inte enbart utvecklat praktiker för delaktighetsorienterat folkhälsoarbete, utan också bidragit till en fördjupad teoribildning om samverkan. Med utgångspunkt i teorin om organisatoriska mellanrum har vi systematiserat och vidareutvecklat förståelsen av hur relationella, kunskapsmässiga och institutionella glapp påverkar möjligheterna till gemensamt handlande. Resultatet är en sammanhållen teoriram för hur kapacitet i mellanrummen kan byggas och integreras i ordinarie styrning, som en grund för både hållbar delaktighet och mer träffsäker samverkan.

8.4.1 En fördjupning av teorin om organisatoriska mellanrum

Organisatoriska mellanrum är ett begrepp som Mats Tyrstrup introducerade i sin forskning för att beskriva de luckor, glapp eller "ingenmansland" som uppstår mellan formellt organiserade verksamheter, särskilt i komplexa system som offentlig sektor, vård, omsorg och skola (Tyrstrup, 2014). Kärnan i begreppet så som den utvecklades i Tyrstrups tidiga forskning är att mellanrum uppstår där ansvar, gränser eller befogenheter slutar och inget tar över. Det kan vara mellan myndigheter, professioner eller verksamhetsområden där det formella ansvaret inte täcker helheten. Dessa mellanrum blir uppenbara särskilt när organisationer försöker hantera individuella behov som inte passar in i standardiserade processer eller fasta stuprör.

Tyrstrup menar att glappen är en följd av hur våra organisationer är utformade, med rötter i industrialismen. Moderna organisationer är ofta uppbyggda kring fasta gränser med tydliga befogenheter och ansvar. Det har historiskt varit ett effektivt sätt att designa produktion och ansvar i industrialiserade system. Vård, skola och omsorg handlar dock om sociala interaktioner och beteenden, inte standardiserad produktion. Därför passar inte samma strukturer för att hantera komplexa behov.

Problemen som organisatoriska mellanrum ger upphov till kan sällan lösas genom ytterligare formella strukturer eller samverkansmodeller. I stället pekar Tyrstrup på behovet av att aktivt organisera för relationer (relationsskrädderi), gemensam förståelse och ansvarstagande över organisatoriska gränser. Centralt är att skapa återkommande mötesplatser och arbetssammanhang där aktörer från olika delar av systemet kan utveckla gemensamma perspektiv och ett delat språk kring uppdrag och problem. I senare arbeten lyfter Tyrstrup fram värdet av att man förstår hur andra delar av det system som man är en del av fungerar. Systemperspektiv innebär att tänka system i stället för organisationer och utgå från värdeskapande för individen. Dessutom behöver man "slack", marginaler, som ger tid, resurser och utrymme för det som inte direkt kan planeras i detalj, t.ex. tid för dialog, relationer och gemensam problemlösning. Särskilt framhåller Tyrstrup vikten av att ansvar för helheten inte lämnas åt enskilda samordningsfunktioner, utan blir en integrerad del av verksamheters och ledares vardagliga praktik. Ett gemensamt metod- och begreppsramverk ses som avgörande för att minska friktion och missförstånd i gränsöverskridande arbete. Ledare behöver se bortom formella gränser och i stället fokusera på att understödja integration, samarbete och gemensamt lärande i komplexa organisatoriska landskap. Tyrstrups efterlysning av ett kontextuellt ledarskap kan idag kännas igen i den ökade betoningen på systemledarskap inom offentlig sektor.

Sammantaget är det tydligt att det sker en teoretisk progression i forskningen om de organisatoriska mellanrummen, från en analytisk observation (identifiering av mellanrum), till förståelse av deras strukturella orsaker, till utvecklingen av ledarskap och systemdesign

för att hantera dem.

Förskjutningen av perspektivet från organisation till system innebär en förändring av hur man ser på samordning. Det kanske mest fundamentala i Mats Tyrstrups teori är att samordning inte är främst en strukturfråga, det är en social praktik. Det var med detta perspektivskifte i ryggen som vi tog oss an aktionsforskningsarbetet i Västmanland.

De organisatoriska mellanrummen i de fyra kommunerna i Västmanland bar, som väntat, prägel av den problematik som uppstår när en relationell och komplex verklighet behöver hanteras inom ramen för en uppdelad och linjär organisation. Men efterhand blev det tydligt att svårigheterna inte enbart kunde förstås genom organisatorisk struktur. När vi, tillsammans med Mats Tyrstrup, ”klev in” i och började arbeta i mellanrummen blev vi med tiden varse om en annan analytisk nivå som mer handlar om ett styrningsproblem mellan olika logiker. Denna nivå är inte väsensskild från förståelsen av mellanrummen som ett strukturellt glapp mellan organisatoriska stuprör, men den har ett annorlunda fokus, och den indikerar ett annorlunda arbetssätt.

Vi menar att ett relationellt och nerifrån-och-upp-orienterat perspektiv synliggör en grundläggande spänning mellan å ena sidan styrningslogiker som efterfrågar tydliga mål, avgränsade insatser och mätbara resultat, och å andra sidan de processer genom vilka hälsa och delaktighet faktiskt utvecklas i praktiken. Den formella styrningen, med sitt fokus på ansvarsfördelning, förutsägbarhet och uppföljning, är avgörande för demokratisk legitimitet och rättssäkerhet. Samtidigt kräver mobilisering av invånare och integrering av deras perspektiv arbetssätt som är relationella, lärande och processuella till sin natur. Dessa arbetssätt låter sig inte fullt ut fångas inom etablerade styr- och organisationsformer. I vår analys framträder att arbetet med delaktighetsbaserat och hälsofrämjande utvecklingsarbete i kommunal kontext präglas av denna spänning mellan olika organisatoriska logiker.

När denna spänning inte hanteras genom medveten organisering uppstår mellanrum. I dessa hamnar uppgifter, relationer och lärprocesser som är centrala för långsiktigt hälsofrämjande arbete, men som saknar tydlig hemvist i den ordinarie styrkedjan. Resultatet blir att ansvar fragmenteras, kontinuitet försvagas och att arbetet i praktiken bärs av individer. Utan funktioner eller strukturer som explicit binder samman styrningslogik och relationslogik förblir relationellt arbete sårbart för projektifiering och kortsiktighet. Slutsatsen är att ett hållbart delaktighetsbaserat och hälsofrämjande arbete förutsätter att mellanrummen erkänns och organiseras, som ett nödvändigt komplement till styrningen.

I linje med detta synsätt menar vi att de organisatoriska mellanrummen rymmer betydande resurser. Att se, mobilisera och strukturera mellanrummens myller av röster, erfarenheter, kunskaper, relationer och initiativ framstår som en nödvändig förutsättning för såväl det

hälsofrämjande arbetet som för lokalt meningsskapande och tillit. I vårt arbete har vi sett hur civilsamhällets aktörer, informella nätverk, invånarledda initiativ, näringslivet och enskilda eldsjälar når grupper och kunskap som den kommunala organisationen har begränsad tillgång till.

I mycket samverkansarbete finns en implicit förenkling av vilka aktörer som möts. "Invånare", "civilsamhälle", "unga", "näringsliv" eller "föreningar" behandlas ofta som relativt sammanhållna kategorier, trots att de i praktiken består av heterogena grupper med skilda erfarenheter, intressen, positioner och maktresurser. Samverkan tenderar då att inriktas på att överbrygga de organisatoriska mellanrummen, att koppla ihop organisationer, medan de mer subtila glappen inom och mellan aktörsgrupper lämnas orörda. Resultatet blir att delaktighet riskerar att bli representativ på ytan men fragmenterad i praktiken.

Mellanrummens verklighet präglas av intern friktion inom grupper, ojämlika relationer och tillit och olika problemformuleringar och meningshorisonter. Mellan invånare, grupper och nätverk finns inte sällan sociala glapp, *relationella mellanrum*, där relationer saknas eller finns men inte är aktiverade, där tilliten är skör, där kontakter finns men saknar struktur och kontinuitet. Formella strukturer för dialog kanske finns, men relationen bär inte. Dessa glapp påverkar direkt delaktighetens möjlighet. Ofta samverkar de även med *kunskapsmässiga mellanrum*, mellan vardagskunskap, erfarenhet, professionell kunskap och styrbar kunskap. Olika aktörer rör sig i olika kunskapsvärldar. Glappen uppstår när vardagskunskap inte erkänns, när erfarenheter inte översätts till beslut, när statistik inte kopplas till levd verklighet eller när invånare inte känner igen sig i problemformuleringarna. Det handlar alltså inte bara om att man inte möts utan att man inte förstår varandras kunskapsformer.

Relationella och kunskapsmässiga glapp hålls vid liv av invanda sätt att tänka och värdera. Vi menar således att de inte enbart kan förstås i strukturella termer utan också behöver betraktas som kulturella. Utmaningarna rör de föreställningar och mindset genom vilka olika aktörer, inom organisationen såväl som bland invånare, tolkar vad som räknas som legitim kunskap, hälsofrämjande arbete och möjlig styrning. I denna bemärkelse kan mellanrummen alltså förstås som delvis kulturellt reproducerade och inte enbart en självklar konsekvens av hur våra organisationer är uppbyggda. Samtidigt tenderar rådande styrlogiker att förenkla och standardisera komplexa relationella verkligheter och mångfald av kunskapsformer, vilket förstärker och cementerar glappen. Aktionsforskningen framträder här som ett viktigt bidrag genom att möjliggöra gemensamma lärandeprocesser där föreställningar kan synliggöras, prövas och gradvis omförhandlas. Därigenom skapas förutsättningar för förskjutningar i mindset som är avgörande för att mellanrummen ska kunna hanteras. Samverkan som enbart adresserar strukturer riskerar att missa de djupare mekanismer som begränsar delaktighetens hållbarhet.

Den huvudsakliga implikationen av den fördjupning av teorin om organisatoriska mellanrum

som vi här diskuterat är att även om ingen formell gräns finns, så skapar själva styrsättet mellanrum. Beaktande av mellanrummens olika dimensioner - organisatoriska, relationella och kunskapsmässiga - samt den kulturella reproduktionen genom såväl organisation som invånare, pekar på behovet att tänka nytt när det kommer till samverkan och delaktighet. För även om man samverkar mer, skapar arenor och bygger relationer, så kommer mellanrummen tillbaka så länge styrningslogiken inte bygger kapacitet och organiserar för relationellt arbete.

8.4.2 Livsekologisk samverkan

Tidigare forskning visar återkommande att samverkan ofta fastnar i organisatoriska frågor. Fokus riktas mot gränssnitt mellan organisationer (ansvarsfördelning, mandat, överenskommelser och strukturer) snarare än mot individens faktiska behov och livssituation. I värsta fall innebär detta att invånaren riskerar att bli ett ärende som flyttas mellan samverkansparter i stället för att vara en aktiv deltagare i processen. Detta hänger samman med en grundläggande spänning mellan samverkan och offentlig styrlogik. Samverkan förutsätter osäkerhet, ömsesidighet och relationer som inte ägs av någon enskild aktör. Den kräver tid utan garanterat utfall och bygger på tillit som utvecklas över tid. Dessa faktorer är svåra att standardisera eller projektstyra. Om samverkan organiseras och styrs som en struktur, trots att dess bärkraft i realiteten ligger i det mellanmänniska och i det gemensamma kunskapsskapandet, uppstår en inneboende friktion.

En likartad spänning finns i den med samverkan sammanflätade frågan om delaktighet. Att uppnå verklig delaktighet är betydligt mer krävande än att skapa former för inflytande. Ofta bjuds invånare in när ramarna redan är satta och ges möjlighet att påverka detaljer snarare än strategiska vägval. Delaktigheten riskerar då att bli symbolisk. För att vara substantiell kräver delaktighet tid, kontinuitet och tillit. Det är resurser som ofta är begränsade i slimmade och projektifierade offentliga organisationer. När projekt avslutas försvinner inte sällan de strukturer där invånare haft inflytande, vilket kan leda till delaktighetströtthet och minskat förtroende för det offentliga.

Mot denna bakgrund pekar forskningen allt tydligare mot ett skifte i perspektiv där det är individens behov och livssammanhang, inte organisationernas gränser, som bör vara utgångspunkt för samverkan. Ett sådant synsätt innebär att kommunen inte betraktar sig som ensam problemlösare utan som en aktör i ett bredare samhälleligt ekosystem.

När exempelvis en ny skola planeras och civilsamhälle och näringsliv, genom en gemensam process, blir faktiska partners i hur skolan utvecklas och används (genom läxhjälp, praktikplatser eller kvällsaktiviteter) rör det sig om samverkan i dess mer substantiella bemärkelse. Kommunen, invånare och andra aktörer blir då medskapare.

Praxis och teori i växelverkan

Vi har i Västmanland arbetat i tre samtidiga lager, ett systemiskt (med fokus på villkoren för delaktighetsorienterat folkhälsoarbete), ett processuellt (genom aktivt arbete med att skapa rörelse, handlingsutrymme, i mellanrummen), och ett substantiellt (vad som faktiskt förändrades i människors liv och i organisationen). Aktionsforskningens bidrag låg därmed i att möjliggöra en rörelse där delaktighet kunde omsättas i konkret handling, mobilisering och förändring i både vardagspraktiker och organisatoriska sammanhang.

Denna rörelse innebar att invånare i ökande grad stärkte sin initiativförmåga, organiserade sig och tog ansvar utifrån upplevda behov och lokala prioriteringar. Erfarenheterna visade dock att denna typ av mobilisering inte automatiskt leder till systemisk förändring. System förändras inte genom ökad förståelse eller enskilda initiativ. Organisationer är trögrörliga, och varaktiga skiften uppstår först när flera dimensioner rör sig samtidigt. Det krävs organiserad praktik över tid. Aktionsforskningen sökte därför påverka tankesätt, relationer, strukturer, mandat och kommunikationssystem. Detta innebar ett omfattande praktiskt arbete i mellanrummen.

Genom att koppla samman aktörer, organisera gemensamma lärandeprocesser och bygga upp relationella strukturer skapade vi tillsammans med kommunerna och regionen kapacitet och infrastruktur för det vi benämner *livsekologisk* delaktighet och samverkan. Med livsekologi avses den dynamiska väv av relationer, normer, kulturella praktiker, informella nätverk, vardagsmiljöer och sociala resurser som tillsammans formar människors faktiska livsvillkor.

Analysen av aktionsforskningen har möjliggjort utvecklingen av en teoriram för hur kapacitet i mellanrummen kan byggas och upprätthållas. Praktik och teori utvecklades alltså i ett ömsesidigt förhållande i de fyra kommunerna, där interventionerna i mellanrummen genererade empiriska insikter som fördjupade analysen, samtidigt som den framväxande teoriramen vägledde det fortsatta arbetet. I rapporten analyseras delaktighet som en form av organisatorisk kapacitet. Delaktighet får systemisk betydelse först när det finns strukturer som kopplar dialog till beslutsprocesser. Analysen identifierar och utvecklar ett antal övergripande villkor och mekanismer för att delaktighet ska uppstå och bli varaktig, och för att samverkan ska fungera bättre. Villkoren rör i huvudsak institutionell absorptionsförmåga, upptag, och de har kopplingspunkter till ordinarie processer. Med upptag avses funktioner och arbetsformer som systematiskt kopplar dialoger, lokala narrativ och platsbundna erfarenheter till ordinarie processer för styrning, planering och budget. I det följande diskuterar vi dessa villkor närmare.

Mandat och erkännande

Ett grundläggande villkor för delaktighet är att det finns tydliga mandat och resurser för att ta emot och arbeta vidare med invånares perspektiv. Mandat handlar här om att invånare,

eldsjälar och civilsamhällets aktörer ges reell tyngd i processer där problem formuleras och inriktningar sätts, något som förutsätter ett systemiskt erkännande av vilka perspektiv som räknas. Samtidigt visar resultaten att detta inte kan vila på enskilda funktioner eller personligt engagemang om det inte finns formellt mandat eller tillgång till resurser som krävs för att påverka beslut och prioriteringar. Mellanrumsaktörer hamnar ofta i en klämsituation. De har stort förtroende hos invånarna, de kan initiera dialog och mobilisering, men inte säkerställa institutionellt genomslag. Vi föreslår i rapporten mer organisatoriskt förankrade uppdrag, exempelvis genom det vi benämner samhällsnavigatörer, en funktion med tydligare mandat kopplade till besluts- och budgetprocesser. För att delaktighetsarbetet ska bli mindre sårbart behövs organisatoriska resurser som gör det möjligt att bära arbetet långsiktigt, även vid personalomsättning och förändrade politiska prioriteringar.

Vår studie visar även att transparens i planerings- och budgetprocesser är avgörande för delaktighetens legitimitet. Möjligheten att följa hur olika perspektiv har hanterats och avgränsats bidrar till begriplighet och tillit, även när alla önskemål inte kan tillgodoses.

Mandat förutsätter erkännande. Frågan om vems kunskap som räknas, vems verklighet som får styra, är central. Invånares erfarenheter uttrycks ofta narrativt, fragmentariskt och emotionellt. I översättningen mellan olika kunskapsformer får inte betydelsen falla bort. Då känner sig invånaren inte hörd trots att dialogen ägt rum.

Konsten att koppla ihop olika aktörer, det Tyrstrup kallar relationsskrädderi, behöver därför ta hänsyn till kunskapsmässiga glapp (hierarkier), det vill säga att professionell kunskap ofta värderas högre än vissa andra kunskapsformer, exempelvis invånarens egen livserfarenhet eller civilsamhällets lokalkännedom. Relationsskrädderiet misslyckas om de professionella bara syr ihop sina egna perspektiv och lämnar invånarens kunskap som ett foder som ingen ser.

I aktionsforskningens praktik arbetade vi medvetet med dessa makt- och kunskapsasymmetrier. Genom att tillmäta erfarenhetsbaserad kunskap (exempelvis att bo i området eller vara barn i skolan) samma analytiska tyngd som expertkunskap skapades förutsättningar för epistemisk rättvisa. Det är en nödvändig grund för verklig delaktighet. Vi kunde se att de rörelser som sattes i gång successivt förändrade hur frågor formulerades, vem som betraktades som kunskapsbärare och vilka handlingsalternativ som uppfattades som möjliga. Detta tog sig uttryck i förskjutningar i tänkande och arbetssätt, men alltså även i konkreta organisatoriska spår. I flera sammanhang började nya former för samverkan, självorganisering och invånarledda initiativ växa fram. Det blev tydligt att invånare upplevde större egenmakt. Dessa förändringar bör dock inte förstås som direkta resultat av enskilda aktiviteter, utan som effekter av en långsammare process, i linje med aktionsforskningens iterativa logik, där relationer, tillit och gemensamt lärande byggs upp över tid.

Översättning

För att invånares perspektiv ska bli beslutsrelevanta krävs ett aktivt översättningsarbete. Professionella styr- och kunskapslogiker krockar ofta med invånarnas livsvärldslogik. Mellanrummen behöver därför fungera som platser för översättning, där olika språk, värderingar och problemformuleringar kan mötas och bearbetas gemensamt.

Översättning handlar inte enbart om att samla in synpunkter, utan om att förstå deras betydelse i sitt sammanhang. När unga exempelvis uttrycker att ”det finns ingenting att göra här”, kan det tolkas som ett behov av fler organiserade aktiviteter. Men det kan lika gärna handla om avsaknad av informella mötesplatser, brist på relationer och vuxennärvaro eller upplevelser av otrygghet och begränsat inflytande. Utan gemensam tolkning tillsammans med dem som berörs riskerar organisationen att använda resurser för att lösa fel problem.

I vår teoriram hänger detta nära samman med begreppet upptag. Kommunen behöver vara tillräckligt elastisk för att kunna förändras av de perspektiv den möter. Ofta saknas mottagarstrukturer som gör detta möjligt. Forskningsstöd kan stärka översättningskapaciteten genom att bidra med analytiska begrepp och tolkningsramar i gemensamma läroprocesser.

Inom de strategier i aktionsforskningen som vi prövade såg vi hur denna kapacitet kan integreras i organisationens vardagliga praktik. Medarbetare uppmuntrades och utbildades i att i sina dagliga möten med invånare fånga upp, samtala om och tolka lokalt relevanta frågor. På så sätt kunde invånarperspektiv tas om hand redan i mötet med läraren, socialsekreteraren eller vaktmästaren. Översättningsarbetet skedde i realtid, och relationen erkändes som en del av det professionella uppdraget.

Aktionsforskningen bidrog även till att stärka den kunskapsmässiga och relationella kapaciteten genom att integrera teoretiska perspektiv i gemensamma reflektionsprocesser. Dialogiska arbetssätt med vetenskaplig förankring prövades och vidareutvecklades, med fokus på gemensamt utforskande snarare än informationsöverföring. Genom att aktivt arbeta med samtalsdynamik, trygghet i samtalet och fördelning av talutrymme skapades mer jämbördiga och lärande möten, där olika erfarenheter kunde erkännas och behandlas som kunskap.

Kommunikation

Delaktighetsarbete och samverkan är komplexa och långsiktiga processer som involverar många aktörer och nivåer. Kommunikation utgör därför ett avgörande systemvillkor som håller samman arbetet över tid. Vårt arbete visar att särskilt återkoppling och spårbarhet är centrala för delaktighetens legitimitet och hållbarhet. Invånare, men också andra inblandade och bidragande aktörer, behöver kunna se vad deras engagemang leder till, hur det hanteras och på vilka sätt de påverkar beslut eller fortsatt arbete.

Kommunikation ska därmed inte förstås som enkel informationsöverföring eller som en stödjande funktion vid sidan av utvecklingsarbetet, utan bör utformas som en pågående lärandeprocess genom vilken aktörer gemensamt skapar mening, justerar förståelser och utvecklar handlingsmönster. I denna bemärkelse är kommunikationen en integrerad del av den organisatoriska kapacitet som möjliggör systemisk förändring. Genom kommunikation utvecklas både förståelse för vad som sker i processen och förmåga att förbättra den.

Sammantaget visar vår studie, och den teoriram som utvecklats i växelverkan med aktionsforskningens praktik, att arbetet med mandat, erkännande, översättning och kommunikation samverkar. När invånare blir sedda och tagna på allvar, när deras erfarenheter översätts till beslutsrelevant kunskap, när det finns mandat att agera och när processen präglas av återkoppling och transparens, stärks organisationens upptag. I förlängningen bidrar denna kapacitet till att stärka tillhörighet, handlingsutrymme och meningsfullhet, alltså faktorer som förstärker demokrati och motverkar utanförskap, och som i studien dessutom identifieras som grundläggande för god hälsa.

När gränser sitter i kulturen

Tidigare i texten har vi konstaterat att samverkan försvåras inte bara av strukturella utan även av kulturella faktorer. Även om organisationsscheman ritas om kan mentala och normativa murar bestå. Att koppla samman en polis och en socialsekreterare räcker exempelvis inte om de tolkar sitt uppdrag, begreppet problem och ansvar på fundamentalt olika sätt. Utan en gemensam förståelse riskerar mötet att bli en formell yta snarare än en bärande relation.

Att stärka kommunens upptag i mellanrummen innebär därför att utveckla förmågan att hårbärgera komplexitet. Det kräver att organisationen kan ta emot perspektiv som inte omedelbart passar in i etablerade kategorier. I detta avseende menar vi att vår metod motverkar det som Jürgen Habermas benämner systemets kolonisering av livsvärlden. I stället för att pressa in invånarens erfarenheter i förutbestämda mallar skapas utrymme för att låta livsvärldens perspektiv påverka systemets förståelse och prioriteringar.

Detta förutsätter i sin tur relationella strukturer där sådana perspektiv faktiskt kan mötas och bearbetas. Det ställer krav på hur relationsförtätning designas, och vi har i detta avseende i rapporten argumenterat för vikten av att ta hänsyn till olika former av socialt kapital. Samverkan handlar inte enbart om att skapa fler kontakter, utan om kontakternas kvalitet och ömsesidighet. Om horisontella relationer mellan invånare är svaga kan inte ens en välkoordinerad myndighet ensam skapa hållbar förändring. Kulturella glapp reproduceras om maktförhållanden och kunskapshierarkier lämnas oadresserade. I värsta fall leder då fler möten inte till djupare förståelse, utan till upprepade missförstånd. Översättningen av kunskap spelar härvidlag en viktig roll. Genom dialogiska arbetssätt och gemensam problemformulering kan så kallad tyst kunskap synliggöras och integreras i beslutsprocesser. Fokus förskjuts då från att samordna perspektiv till att utveckla gemensamma

tolkningsramar.

Flera samverkande faktorer bidrog till arbetets genomslag i kommunerna i Västmanland. Avgörande var den kombination av långsiktig aktionsforskning och kommunernas samt regionens aktiva och öppna medverkan i processen. Forskarteamets närvaro möjliggjorde kontinuerlig reflektion genom iterativa loopar, justeringar i realtid och ett gemensamt språkbyggande som stärkte den teoretiska medvetenheten i praktiken. Processen förutsatte en organisatorisk beredskap att pröva nya arbetssätt och låta etablerade rutiner utmanas.

Genom att tillföra analytiska begrepp och tolkningsramar kunde vi tillsammans identifiera var tidigare delaktighetsprocesser tenderat att avstanna och hur kopplingen mellan dialog och styrkedja kunde stärkas. Detta möjliggjorde en integrering av lärande och mobilisering i ordinarie strukturer, snarare än att arbetet isolerades i projektform. Invånare har fått större insikt i hur kommunen arbetar och vilka handlingsmöjligheter som finns, samtidigt som medarbetare utvecklat en mer nyanserad förståelse för hur arbete kan bedrivas tillsammans med invånare som medskapare.

Forskarteamets deltagande i förankring, iscensättning och uppskalning bidrog till att hålla ihop processen över tid och säkerställa att delaktighet behandlades som organisatorisk kapacitet. Särskilt betydelsefullt var att stärka organisationens upptagsförmåga i mellanrummen. Denna kapacitetsförstärkning har gjort det lättare att översätta identifierade behov till åtgärder med faktisk effekt.

Detta blir tydligt i konkreta förändringar. Exempelvis när traditionella föräldramöten i en skola ersattes med öppet hus, där lärare rörde sig informellt mellan föräldrar, sänktes trösklarna för deltagande och närvaron ökade markant. Ett annat exempel är förändringen av en förskoleverksamhet som förlades närmare de boende och öppnades upp för föräldrars närvaro. Genom gemensamt lärande och bearbetning av oro och missförstånd kunde verksamheten anpassas till lokala behov. Föräldrar som tidigare avstod från att låta sina barn delta i förskoleverksamheten har i ökad utsträckning valt att skriva in dem. Närvaron har ökat, och både mammor och pappor engagerar sig i verksamheten. Dessa förändringar kunde inte uppnås genom informationskampanjer utan var beroende av ett relationellt och lärande arbete i praktiken.

Kapacitet för samverkan

Samverkan och delaktighet förstås ofta som frågor om struktur, som nya forum, överenskommelser och projekt som ska koppla samman organisationers delar. Ett sådant integrationsperspektiv, att optimera kopplingarna mellan systemen, är nödvändigt men otillräckligt. Vårt arbete i Västmanland visar att det i de organisatoriska mellanrummen också finns kulturella, relationella och kunskapsmässiga glapp som i praktiken, och tillsammans med organisationers kapacitet för delaktighet, avgör om samverkan blir levande eller stannar

på pappret.

Även väl utformade samverkansstrukturer förblir trögrörliga om parterna saknar tillit, gemensam problemförståelse och legitimitet i invånarnas ögon. Det är här den kapacitet som byggts genom delaktighetsarbetet får betydelse. Genom att arbeta med upptaget och stärka erkännande, översättning, mandat och kommunikativ spårbarhet har en infrastruktur av tillit och agens vuxit fram. Ett sätt att betrakta dessa effekter är att se dem som pre-institutionella förutsättningar som gör att formella samverkanssystem faktiskt kan få fäste.

När relationer redan är korrekt förtätade, horisontellt och vertikalt, och invånare upplever reell påverkan behöver samordnade insatser inte börja från noll. Det finns ett socialt kapital att bygga vidare på. Invånare kliver in som medskapare snarare än mottagare. De kan lättare formulera vad de behöver, vilket gör samordningen mer träffsäker. Samtidigt har organisationen tränats i att lyssna, tolka och integrera perspektiv i sina ordinarie processer. Medarbetare kan fungera som kulturella tolkar och hjälpa samordningslogiken att faktiskt docka an till invånarnas verklighet. Mottagarkapacitet har därmed stärkts i båda ändar.

Mot bakgrund av detta kan vårt arbete i mellanrummen förstås som ett komplement till fokus på ledarskap och organisation i samverkansteori. Genom att arbeta med de kulturella, relationella och kunskapsmässiga glapp som annars reproduceras under ytan adresseras en blind fläck i mycket förvaltningsutveckling. Samverkan betraktas då som en praktik som vilar på levande delaktighet.

Forskningsläget ger stöd för denna tolkning. Samhällen som präglas av deliberativa arbetssätt och kontinuerlig delaktighet tenderar att ha bättre förutsättningar att hantera organisatoriska mellanrum. Tillit, gemensam problemförståelse samt upplevd legitimitet och handlingsutrymme minskar friktion och underlättar för samordnade insatser i komplexa frågor. Effekten uppstår dock först när delaktigheten är kontinuerlig, kopplad till vardagspraktik och ger faktisk påverkan.

8.4.3 En samlad riktning för hälsofrämjande arbete

En central slutsats är att de utvecklingsprocesser som vuxit fram i de studerade kommunerna kan förstås som uttryck för en gemensam livsekologisk förskjutning. Trots skilda tematiska utgångspunkter i kommunerna, såsom fysisk planering, ungas psykiska hälsa, föreningsliv eller platsutveckling kom arbetet successivt att koncentreras kring likartade frågor om hur vardagslivets villkor formas, hur sociala relationer påverkar livskraft och hur institutionella strukturer samverkar med dessa processer. Livsekologi uppstår i detta sammanhang när samhällsutveckling tar sin utgångspunkt i människors levda erfarenheter snarare än i organisatoriska uppdrag eller sektorindelade mål.

I Västmanland blev detta tydligt genom att hälsa konsekvent framträdde som tätt sammanvävd med plats, identitet, relationer samt upplevelser av mening och tillhörighet. Hälsa visade sig därmed inte vara ett resultat av beteendeförändringar som först måste initieras och vidmakthållas av enskilda individer, utan som en kvalitet som möjliggörs genom hur vardagens miljöer, sociala sammanhang och institutionella villkor är organiserade. Individers handlingsutrymme påverkas därmed inte främst genom riktade påverkansinsatser, utan genom att de sammanhang där livet levs erbjuder stödjande strukturer som gör hälsosamma sätt att leva möjliga, meningsfulla och socialt förankrade.

Vår analys visar således att när livsmiljöer utformas och utvecklas på sätt som främjar gemenskap, tillit och delaktighet skapas strukturella förutsättningar för hälsa som är inbäddade i vardagen. Analytiskt kan livsekologi därmed förstås som en praktisk samhällsförmåga. I denna bemärkelse framträder hälsofrämjande arbete som ett uttryck för hur samhället som helhet formar sina livsvillkor.

Aktionsforskningens bidrag har i detta sammanhang dels varit att skapa förutsättningar för, dels initiera och medverka i de rörelser där gemensam handling och kollektivt lärande kunnat ta form i praktiken. Genom att arbeta med olika nivåer av kapacitetsbyggande, relationsförtätning och relationsskrädderi har processen bidragit till observerbara förändringar i sättet att tänka, organisera och agera kring hälsofrämjande arbete. Sammantaget visar aktionsforskningsprocessen hur mellanrum kan göras mer produktiva, hur de kan omvandlas från ingenmansland till innovationszoner för hälsa.

Genom att hålla ihop en kedja av ömsesidigt förstärkande villkor (erkännande, mandat, översättning och kommunikation) och genom att stärka det institutionella upptaget kan delaktighet få faktisk betydelse i kommunal styrning, och samverkan i komplexa system kan underlättas. Vår teoriram är dock inte en metodmanual. Delaktighetsbaserad samhällsutveckling i en hälsofrämjande kontext växer inte fram ur en särskild metod. Vår ambition och förhoppning är att man med hjälp av teoriramen ska kunna skraddarsy arbetssätt för organisering av mellanrummen och för upptaget i dessa, med hänsyn till lokala förutsättningar och behov.

9. LÄRDOMAR FÖR AKTIONSFORSKNINGEN

Vårt arbete i de fyra kommunerna i Västmanland har gett viktiga insikter om aktionsforskning som metod. Detta kapitel behandlar dessa lärdomar och fokuserar därmed på vad forskningsprocessen själv kräver för att kunna bidra med kunskap och förändringskraft i komplexa system. Det handlar med andra ord om aktionsforskningens epistemologiska och metodologiska villkor.

9.1 Forskarens ramhållande funktion

En viktig metodologisk insikt från arbetet i Västmanland är att aktionsforskning aldrig verkar i ett metodiskt tomrum. Den tar form inom ramar där problem och möjligheter definieras, omförhandlas och ibland förskjuts under processens gång. Forskarnas roll blir därför delvis att synliggöra och hålla ihop de problemramar inom vilka delaktighet och lärande äger rum. Vem som är med och definierar problemet är avgörande för både kunskapens relevans och fördelningen av inflytande. Om problemdefinitionen görs ensidigt av professionella eller beslutsfattare riskerar delaktighet att reduceras till ett inslag ”ovanpå” en redan given agenda. När problemramen däremot utvecklas tillsammans med de praktiker och invånare som berörs, blir både kunskapen och förändringsarbetet mer förankrat och handlingsinriktat.

Rent praktiskt handlar detta om att utveckla en problemram som är rörlig. När fokus blir för brett eller otydligt, exempelvis när alltför många frågor inkluderas samtidigt, sprids energin ut och delaktigheten riskerar att framstå som allmänt önskvärd men utan tydlig riktning. När fokus däremot blir för snävt eller tekniskt formulerat begränsas utrymmet för invånarnas erfarenhetsbaserade kunskap, och delaktigheten blir lätt instrumentell. Aktionsforskningen kräver därför en ram som är tillräckligt stabil för att skapa orientering, men tillräckligt öppen för att förändras när ny kunskap eller nya möjligheter blir synliga.

Mot denna bakgrund menar vi att forskarrollen kan förstås som delvis kuratorisk. Forskarna ska inte definiera problemen åt organisationen men de har ett ansvar för att hålla problemformuleringen levande och prövbar. Det innebär att formulera frågor som gör ramarna synliga (”vad är det vi säger att problemet är?”), stödja deltagarna i att artikulera sina perspektiv, och bidra till att olika sätt att definiera problemet kan ställas bredvid varandra utan att en enda definition låses fast för tidigt.

En sådan funktion har två metodologiska konsekvenser. För det första synliggör den hur forskningen själv bidrar till att forma vad som uppfattas som möjligt att arbeta med. Alltså

vilka problem som får namn, vilka som förblir osynliga, och vilka tolkningar som blir styrande. För det andra gör det själva problemformulerandet till en del av det kollektiva lärandet, snarare än ett steg som föregår ”det riktiga arbetet”. I Västmanland innebar detta att aktionsforskningen inte bara följde kommunernas utvecklingsarbete utan också fungerade som en arena där problemramar kunde prövas och justeras i takt med att nya erfarenheter växte fram.

9.2 Relationell forskningspraxis och mikroempiri

Aktionsforskningens kunskap växer i hög grad ur dialoger, kedjeinbjudningar, vardagsmöten och informella situationer där människor talar utifrån sina erfarenheter. Detta innebär att forskningspraktiken måste vara relationell i två bemärkelser. För det första krävs metoder som sänker trösklarna för att människor ska delta, exempelvis kedjerekrytering och dialogworkshops där deltagarna själva bär in sina nätverk. För det andra krävs att forskarna har förmåga att upptäcka de små tecknen på mening som annars går förlorade, exempelvis hur någon beskriver en plats, vad de undviker att säga, hur grupper organiserar sig eller inte organiserar sig.

Tillämpningen av strategin Bekantas bekanta visade att den i praktiken var mer än en mobiliseringsstrategi. I våra processer har den visat sig skapa successiva lager av deltagande som innebär att nya perspektiv inte bara tillkommer utan också att dialogen fördjupas över tid då deltagare tar med sig sina egna erfarenheter och kunskaper in i processens nästa steg. Arbetssättet har därmed förstärkt aktionsforskningens iterativa karaktär där förståelse utvecklas i takt med att fler röster inkluderas.

Våra erfarenheter visar även att strategin fungerar som ett diagnostiskt verktyg genom att den synliggör hur deltagare uppfattar forskningsprocessen och dess relation till andra samtidiga kommunala initiativ. Eftersom workshoparna etableras genom informella nätverk blir det lättare att fånga upp sådant som missförstånd, förväntningar och dolda antaganden i organisationen. Dessa insikter har varit viktiga för att upprätthålla rollklarhet och för att säkerställa att deltagandet uppfattas som en del av en kunskapsbildande process.

Vi kunde också se att arbetssättet bidrar till både fördjupad lokal kunskap och stärkt tillförlitlighet i den samlade analysen. Genom att dialogerna genererar rika och kontextspecifika berättelser har de kunnat jämföras med annan empiri såsom intervjuer, vardagsobservationer och befintliga dokument.

Train the Trainers-tillämpningen hade som utgångspunkt att relationell empiri inte bara uppstår i forskarens möten utan också i medarbetarnas vardagspraktik. Men metoden visade sig fungera mer än som enbart dialoginstrument. Vi kunde se att när medarbetarnas

erfarenheter återförs i läroloopar förstärks aktionsforskningens analys genom en form av mikroempiri som traditionella datainsamlingsmetoder svårligen hade kunnat fånga. Forskargruppen blir här ett nav för att samla, tolka och fördjupa denna vardagsnära kunskap.

TTT-workshops följt av uppföljande workshops har också fungerat väl som ett ramverk för återkoppling och reflektion. Genom denna form av återkoppling har strategin stärkt både kunskapskvalitet och delaktighet, samtidigt som den gjort det möjligt att kontinuerligt pröva och utveckla dialogmetoderna. Även denna metod har således bidragit till att stärka forskningens tillförlitlighet.

9.3 Närhet, distans och forskningsintegritet

En utmaning i aktionsforskning är balansen mellan närhet och distans. Ett nära samarbete krävs för att forskarna ska förstå vardagens praktiker och bidra till utvecklingsarbetet. Men alltför stor närhet riskerar att forskningen absorberas av verksamhetens perspektiv och förväntningar.

Aktionsforskning har gjort forskningen mer användbar, men också väckt oro för att forskningen tappar sin kritiska självständighet. Då vi medvetet arbetat med denna problematik vill vi här utveckla varför och hur forskaren bör vara vaksam i detta sammanhang. Ett återkommande argument om risken med praktisknära forskning är att när den alltför starkt styrs av verksamhetens behov, tidsramar och mål riskerar den att reduceras till problemlösning på beställning snarare än kunskapsutveckling i egentlig mening (Alvesson & Sandberg, 2013). Den blir då ett instrument för effektivisering eller legitimering snarare än en arena för att problematisera och generera nya begrepp och teorier.

En relaterad kritik handlar om att forskare som deltar nära i verksamheter tenderar att internalisera deras perspektiv och därmed förlorar förmågan till analytisk distans. Detta riskerar att försvaga den reflexiva dimensionen i forskningen, särskilt i aktionsforskning och interaktiv forskning, där forskaren ofta är en del av förändringsprocessen (Ellström, 2008). Det förekommer också ett epistemologiskt argument som går ut på att forskningens uppgift är inte enbart att stödja praktisk problemlösning, utan att bidra till det långsiktiga kunskapssystemet genom teoretisering, kritisk prövning och metodutveckling (Nowotny et al., 2001; Flyvbjerg, 2001). Om forskningen blir för kontextbunden riskerar den att producera kunskap som inte är generaliserbar eller prövbar bortom den specifika miljön. Slutligen finns en demokratisk och etisk dimension. Om forskningens agenda i för hög grad styrs av uppdragsgivare, exempelvis kommuner eller regioner, kan det uppstå styrningsrisker, där obekväma frågor, maktanalys eller långsiktig samhällskritik trängs undan till förmån för mätbara, snabba resultat (Cruz-Castro & Sanz-Menendez, 2018). Den kritiska samhällsvetenskapens roll riskerar då att försvagas.

Kritiken mot överanpassning handlar alltså inte om att samverkan i sig är problematisk. Det som är avgörande är den dynamik som uppstår när forskning och praktik möts. I vårt arbete har vi inte sett balans som ett tillstånd som en gång uppnås, utan som en rörelse som ständigt måste återvinnas. Det är i växlingen mellan praktisk handling och analytisk distans som lärandet sker. Genom återkommande reflektioner i forskargruppen, dokumentation av processerna och gemensamma analyser med deltagarna utvecklades ett arbetssätt där själva växlingen blev metod. På så sätt kom forskningsprocessen inte bara att handla om att undvika att förlora sin självständighet, utan om att medvetet pröva och synliggöra den relation mellan närhet och distans som aktionsforskningen vilar på. Detta pekar mot ett vidare metodologiskt lärande, nämligen att forskarens roll i samverkansbaserad forskning inte främst handlar om att bevara neutralitet. Det är viktigare att skapa rum för reflexivitet, där både forskningen och praktiken kan se sig själva genom den andres blick.

9.4 Aktionsforskningens relation till förändringsmotstånd

Organisationsutveckling frammanar inte sällan ett förändringsmotstånd. En viktig lärdom från arbetet är att aktionsforskningens deltagande och cykliska form minskar risken för detta. Motstånd mot nya arbetsformer uppstår ofta därför att förändringsprocesser betraktas som något som kommer utifrån, från forskare, konsulter eller ledning, snarare än något som utvecklas inifrån organisationen.

Upplevelsen av att förändring kommer utifrån är ofta ett uttryck för två djupare mekanismer, en psykologisk och en strukturell. Den psykologiska dimensionen har att göra med hur förändring kan uppfattas som ett hot mot professionell identitet. Nya arbetssätt utmanar etablerade självbilder och kan väcka en oro för att den egna kompetensen förlorar betydelse. Om man tolkar nya arbetssätt som en omprövning av vem man är i organisationen blir motståndet begripligt. Våra erfarenheter visar att aktionsforskningen kunde mildra denna typ av identitetsbaserat motstånd genom att utgå från praktikers egna erfarenheter och lyfta deras kunskap som en central resurs i processen.

Den strukturella dimensionen fäster fokus på att organisationer präglas av etablerade rutiner och gränser vilka reproduceras över tid och som gör vissa arbetssätt enklare än andra. När förändringar går emot dessa strukturer uppstår friktion som lätt misstas för personligt motstånd. Genom att synliggöra var sådana strukturella hinder finns, i mellanrum mellan funktioner, i oklara mandat eller i parallella logiker, kunde aktionsforskningen rikta uppmärksamheten mot systemet snarare än individen. Detta gjorde det möjligt att identifiera vilka organisatoriska förutsättningar som behöver förändras för att nya arbetssätt ska få fäste.

Våra erfarenheter visar att motstånd i organisationerna sällan riktade sig mot förändring i sig, utan mot förändringar som upplevdes sakna inflytande och begriplighet. Återkommande

gemensam reflektion, ofta i form av lärmöten, skapade förutsättningar för deltagare att pröva tolkningar, bearbeta osäkerhet och gemensamt utveckla arbetssätt i samspel med den organisatoriska kontexten.

Det aktionsforskande arbetssättet utformades, i enlighet med etablerad metodologi, genom successiva lärprocesser där inriktning och former utvecklades över tid (Molineux, 2018). För att dessa processer skulle få varaktighet visade sig tillit vara avgörande, både mellan forskare och deltagare och mellan olika yrkesroller. Denna tillit byggdes genom långsiktigt samarbete, gemensam analys och transparens.

9.5 Att stärka organisationers kapacitet för att absorbera forskning

För att forskning ska kunna få verkligt genomslag räcker det inte att forskare kommunicerar bättre. Verksamheter behöver också bygga det som i forskningen kallas mottagningskapacitet (Cohen & Levinthal, 1990; Nutley et al., 2007). I syfte att minska gapet mellan forskning och praktik behöver organisationer utveckla egen infrastruktur för lärande och kunskapsanvändning. Detta handlar om de organisatoriska och kulturella förutsättningar som gör att ny kunskap kan få fäste och omsättas i praktiken. Vi har genom vårt arbete i Västmanland, och utifrån insamlat material som vi analyserat med hjälp av det relevanta forskningsläget, sett att mottagningskapacitet är en väv av flera samverkande dimensioner.

En första förutsättning utgörs av *ledningsstöd och strukturer* som signalerar att kunskapsanvändning är viktigt. Härvidlag är förankringen av syfte och metod avgörande. Vi vet att organisationer som integrerar forskningsbaserad kunskap i styrning, planering och uppföljning, till exempel genom att avsätta tid och resurser för reflektion och metodutveckling, lyckas bättre med att tillämpa forskning (Fixsen et al., 2005). Ledningen behöver därför skapa forum där medarbetare kan diskutera och pröva nya idéer innan de införs.

En andra dimension, som framträdde tydligt i vårt arbete, handlar om forskarens *praktiknära positionering*. I stället för att använda forskarjargong eller introducera teori och teoretiska begrepp som sådana, valde vi att arbeta nära verksamheternas egna språk, frågor och vardagliga problemförståelse. Våra erfarenheter visar att denna positionering bidrog till ökad tillit och minskat avstånd mellan forskning och verksamhet. Forskning uppfattades därmed inte som något externt som skulle "översättas" eller implementeras, utan som ett gemensamt utforskande av frågor som redan var meningsfulla i praktiken.

Verksamheter som präglas av öppenhet, lärande och kritisk reflektion tenderar att bättre kunna ta till sig ny kunskap (Greenhalgh et al., 2016). Utifrån detta kunskapsläge och mot

bakgrund av våra egna praktiska erfarenheter menar vi att en tredje dimension i sammanhanget är kultur och klimat. Kulturer som präglas av kontroll, revirtänkande eller trötthet på ständiga förändringar gör att även att relevant forskning avvisas. Ett lärandeorienterat klimat innebär att man får pröva, misslyckas och lära tillsammans, vilket dessutom minskar motstånd mot förändring.

En fjärde dimension gäller *nätverk och samverkan*. Forskningen visar att verksamheter som deltar i forskningsnära nätverk eller partnerskap har lättare att hålla sig uppdaterade och att förstå hur ny kunskap kan tillämpas i sin kontext (Wenger, 1998). Våra erfarenheter från Västmanland visar dock att när forskare och praktiker arbetar tillsammans över tid sker något som går längre än att "hålla sig uppdaterad". Det handlar snarare om att ett gemensamt språk växer fram, att problemdefinitioner kan kalibreras och att analytiska perspektiv kan utvecklas tillsammans. Det skedde i vårt arbete inte minst genom täta möten mellan forskargruppen, kommunerna och regionen. Relationerna fungerade dessutom som en neutral yta där olika kommunala verksamheter kunde mötas och jämföra perspektiv, vilket bland annat minskade risken att kunskap fastnade i organisatoriska stuprör. Kortsiktiga projektlogiker saknar ofta denna funktion. Att bygga mottagningskapacitet är alltså i hög utsträckning ett relationsarbete som kräver tid, kontinuitet och ömsesidig respekt mellan forskare och praktiker.

Slutligen vill vi lyfta fram en femte dimension, behovet av *systematisk uppföljning*. Denna funktion handlar om att återkommande undersöka, genom strukturerad datainsamling och gemensam analys, hur ett arbetssätt som hämtar inspiration från forskning fungerar. Processen medför att medarbetare och chefer behöver tolka resultaten i förhållande till de forskningsbaserade antagandena. Genom detta, där man jämför "vad forskningen säger" med "vad vi ser hos oss", utvecklas mottagningskapaciteten. Organisationen tränas i att förstå forskningsidéerna, värdera deras relevans i den egna kontexten och justera både arbetssätt och tolkningar. Vi kunde i arbetet med aktionsforskning i de fyra kommunerna tydligt se att sådana analytiska avstämningar underlättade för forskningsbaserad kunskap att gradvis integreras i organisationens praxis.

REFERENSER

Alvesson, M., & Sandberg, J. (2013). *Constructing research questions: Doing interesting research*. Sage.

Alvesson, M. & Sköldberg, K., (2025). *Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research*. Sage.

Andrews, T., (2012). What is Social Constructionism? *Grounded Theory Review*, 11 (1), 39-46.

Antonovsky, A. (1979). *Health, stress, and coping*. Jossey-Bass.

Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. Jossey-Bass.

Argyris, C., & Schön, D. A. (1996). *Organizational learning II: Theory, method, and practice*. Addison-Wesley.

Baiocchi, G., & Ganuza, E. (2014). Participatory budgeting as if emancipation mattered. *Politics & Society*, 42 (1), 29–50.

Bambra, C., Lynch, J., & Smith, K. E. (2021). *The Unequal Pandemic: COVID-19 and Health Inequalities* (1st ed.). Bristol University Press.

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman.

Barbosa da Silva, A. & Sagvaag, H., (2021). The Relationship between Social Constructivism and Qualitative Methods. A Revised Version. Conference paper: *Nordic Interdisciplinary Conference, Qualitative Methods in the Service of Health*. University of Stavanger.

Bartocci, L., Grossi, G., Mauro, S. G., & Ebdon, C. (2023). The journey of participatory budgeting: A systematic literature review and future research directions. *International Review of Administrative Sciences*, 89 (3), 369–386.

Bechky, B. A. (2003). Sharing meaning across occupational communities: The transformation of understanding on a production floor. *Organization Science*, 14 (3).

Behtoui, A., (2007). The Distribution and Return of Social Capital: Evidence from Sweden. *European Societies*. 9 (3).

- Ben-Shlomo, Y. & Kuh, D. (2002). A life course approach to chronic disease epidemiology: conceptual models, empirical challenges and interdisciplinary perspectives. *International Journal of Epidemiology*, 31 (2): 285–293.
- Benson, J. (2021). The epistemic value of deliberative democracy: How far can diversity take us? *Synthese*, vol. 199, 8257–8279.
- Berggren, H., & Trägårdh, L. (2022). *The Swedish theory of love: Individualism and social trust in modern Sweden* (S. Donovan, Trans.). University of Washington Press.
- Berggren, R. (2019). *Capabilities for Change: Trust and involvement in organization development*. Chalmers tekniska högskola.
- Borrás, S., Haakonsson, S., Hendriksen, C., Gerli, F., Poulsen, R. T., Pallesen, T., Croxatto, L. S., Kugelberg, S., & Larsen, H. (2024). The transformative capacity of public sector organisations in sustainability transitions. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, vol. 53.
- Bos, J. J., Brown, R. R. & Farrelly, M. A. (2013). *A design framework for creating social learning situations*. *Global Environmental Change*, 23 (2), 398–412.
- Boswell, J., Corbett, J., & Rhodes, R. A. W. (2019). *The art and craft of comparison*. Cambridge University Press.
- Bovaird, T. (2007). *Beyond engagement and participation: User and community co-production of public services*. *Public Administration Review*, 67(5), 846–860.
- Boverket. (2024). *Segregationsbarometern – Norbergs kommun*.
<https://segregationsbarometern.boverket.se/kommun/norberg/> [16 november 2025].
- Bradbury, H. (red.). (2015). *The SAGE handbook of action research* (3rd ed.). Sage.
- Brandsen, T., & Honingh, M. (2016). *Distinguishing different types of coproduction: A conceptual analysis based on the classical definitions*. *Public Administration Review*, 76 (3), 427–435.
- Braun, V. & Clarke, V., (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77–101.
- Bringselius, L. D. (2010). *Resistance to change: Four interpretations*. Lund Institute of Economic Research Working Paper 2010/1.

- Brunsson, N. (2019). *The Organization of Hypocrisy*. Copenhagen Business School Press.
- Bryman, A., Clark, T., Foster, L., Sloan, L., (2025). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Liber.
- Bächtiger, A., & Parkinson, J. (2019). *Mapping and measuring deliberation: Towards a new deliberative quality*. Oxford University Press.
- Böker, M. (2017). Justification, critique and deliberative legitimacy: The limits of mini-publics. *Contemporary Political Theory*, 16 (1), 19–40.
- Chambers, S. (2009). Rhetoric and the public sphere: Has deliberative democracy abandoned mass democracy? *Political Theory*, 37 (3), 323–350.
- Chambers, S. (2017). Balancing epistemic quality and equal participation in a system approach to deliberative democracy. *Social Epistemology*, 31 (3), 266–276.
- Cohen, W. M., & Levinthal, D. A. (1990). Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation. *Administrative Science Quarterly*, 35 (1), 128–152.
- Crondahl, K., & Eklund Karlsson, L. (2016). The Nexus Between Health Literacy and Empowerment: A Scoping Review. *Sage Open*. 6 (2).
- Cruz-Castro, L., Sanz-Menéndez, L. (2018). Autonomy and Authority in Public Research Organisations: Structure and Funding Factors. *Minerva* 56, 135–160.
- Curato, N., Dryzek, J. S., Ercan, S. A., Hendriks, C. M., & Niemeyer, S. (2017). Twelve key findings in deliberative democracy research. *Daedalus*, 146 (3), 28–38.
- Czarniawska, B. (2004). *Narratives in Social Science Research*. Sage Publications.
- Czarniawska, B. (2008). *A theory of organizing*. Edward Elgar Publishing.
- Czarniawska, B., & Joerges, B. (1996). *Travels of ideas*. I B. Czarniawska & G. Sevón (red.), Translating Organizational Change (s. 13–48). de Gruyter.
- Dahlgren, G., & Whitehead, M. (1991). *Policies and strategies to promote social equity in health*. Institute for Futures Studies.
- Deng, W., et al. (2023). Antecedents of resistance to organizational change: A systematic literature review. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 13(2).

Diemer, M. A., Rapa, L. J., Voight, A. M., & McWhirter, E. H. (2016). Critical consciousness: A developmental approach to addressing marginalization and oppression. *Child Development Perspectives*, 10 (4), 216–221.

Diez Roux, A.V. & Mair, C. (2010), Neighborhoods and health. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1186: 125-145.

Dryzek, J. S. (2000). *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations*. Oxford University Press.

Dryzek, J. S. (2009). Democratization as deliberative capacity building. *Comparative Political Studies*, 42 (11), 1379–1402.

Dryzek, J. S. (2010). *Foundations and frontiers of deliberative governance*. Oxford University Press.

Dryzek, J. S. (2010). Rhetoric in democracy: A systemic appreciation. *Political Theory*, 38 (3), 319–339.

Dryzek, J. S., Bächtiger, A., Chambers, S. et al., (2019). The crisis of democracy and the science of deliberation. *Social Science*, 363 (6432).

Dyer, J. H., & Singh, H. (1998). The relational view: Cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage. *Academy of Management Review*, 23(4), 660-679.

Ehsan, A., Klaas, H.S., Bastianen, A., Spini, D., (2019). Social Capital and Health: A Systematic Review of Systematic Reviews. *SSM – Population Health*. vol 8.

Ekonomifakta. (2024). *Kommunifakta – Norberg*. <https://www.ekonomifakta.se/regional-statistik/din-kommun-i-siffror/norberg/> [16 november 2025].

Ellström, P.-E. (2008). Knowledge creation through interactive research: A learning perspective. *ECER*. Linköping University.

Eriksson, M., Vaandrager, L. & Lindström, B. (2025). *The Hitchhiker's Guide to Salutogenesis, second edition*. Springer International Publishing.

Evenseth, L.L., Sydnes, M., & Gausdal, A.H. (2022). Building Organizational Resilience through Organizational Learning: A systematic review. *Frontiers in Communication*, vol. 7.

Fagersta kommun. (2017a). *Fördjupad översiktsplan för Fagersta stad 2017 (FÖP Fagersta)*. Fagersta kommun.

Fagersta kommun. (2017b). *Underlag Fagersta kommun – RUS workshop 22 mars 2017 (Utmaningar Fagersta)*. Fagersta kommun.

Fagersta kommun. (2022, 12 december). Resultatet från SCB:s medborgarundersökning har kommit. https://fagersta.se/nyheter/nyhetsarkiv/2022-12-12-resultatet-fran-scb-s-medborgarundersokning-har-kommit?utm_source=chatgpt.com [17 november 2025].

Fischer, F. (2009). *Democracy and Expertise: Reorienting Policy Inquiry*. Oxford University Press.

Fisher, W. R. (1984). Narration as a human communication paradigm: The case of public moral argument. *Communication Monographs*, 51 (1), 1–22.

Fixsen, D. L., Naoom, S. F., Blase, K. A., Friedman, R. M., & Wallace, F. (2005). *Implementation research: A synthesis of the literature*. University of South Florida.

Flinkfeldt, M., Iversen, C., et al. (2022). Conversation analysis in social work: A scoping review. *Qualitative Social Work*. (0) 0: 1–32.

Flyvbjerg, B. (2001). *Making social science matter: Why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge University Press.

Fricker, M. (2007). *Epistemic injustice: Power and the ethics of knowing*. Oxford University Press.

Fung, A. (2015). Putting the Public Back into Governance: The Challenges of Citizen Participation and Its Future. *Public Administration Review*, 75 (4), 513–522.

Företagarna. (2023). *Fakta om företagandet i Norbergs kommun*. Företagarna Sverige.

Gardesten, J., Ackesjö, H., Wernholm, M. (2023). Den problematiska fritiden 2.0: Fritidshemmets kompensatoriska uppdrag i socioekonomiskt utsatta områden. *Nordisk tidsskrift for pedagogikk og kritikk*, 9: 249–259.

Geidne, S., Fredriksson, I., Dalal, K. and Eriksson, C. (2015). Two NGO-run youth-centers in multicultural, socially deprived suburbs in Sweden – Who are the participants? *Health*, 7, 1158–1174.

Gieryn, T. F. (1983). Boundary-work and the demarcation of science from non-science: Strains and interests in professional ideologies of scientists. *American Sociological Review*, 48 (6), 781–795.

Green, L. W., Ottoson, J. M., García, C., & Hiatt, R. A. (2009). Diffusion theory and Knowledge dissemination, Utilization, and Integration in Public health. *Annual Review of Public Health*, 30 (1), 151–174.

Greenhalgh T, Robert G, Macfarlane F, Bate P, Kyriakidou O. (2004). Diffusion of innovations in service organizations: systematic review and recommendations. *Milbank Q.*, 82 (4), 581–629.

Greenhalgh, T., Wherton, J., Papoutsis, C., Lynch, J., & Hughes, G. (2017). Beyond adoption: A new framework for theorizing and evaluating non-adoption, abandonment, and challenges to the scale-up, spread, and sustainability of health and care technologies. *Journal of Medical Internet Research*, 19 (11).

Guziana, B., (2021). Only for Citizens? Local Political Engagement in Sweden and Inclusiveness of Terms. *Sustainability*, MDPI, 13 (14), 1-25.

Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action, Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*. Beacon Press.

Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action, Volume 2: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Polity Press.

Habermas, J. (1990). *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge, MIT Press.

Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (W. Rehg, Trans.). The MIT Press.

Habermas, J. (2023). *A new structural transformation of the public sphere and deliberative politics*, (1962). Cambridge: Polity Press.

Hall, C., Juhila, K., Matarese, M., et al. (2014). *Analysing Social Work Communication: Discourse in Practice*. Routledge.

Hallstahammars kommun. (2020). *Kommunfullmäktiges mål 2020–2023*. Hallstahammars kommun, 21 januari 2020.

Hallstahammars kommun. (2023a). *Nulägesanalys Agenda 2030*. Kommunstyrelseförvaltningen Hallstahammars kommun, 16 januari 2023.

Hallstahammars kommun. (2023b). *Årsredovisning 2022 för Hallstahammars kommun och kommunkoncern*. Kommunstyrelseförvaltningen, KS-103/23.

Heberle, A. E., Rapa, L. J., & Faragó, F. (2020). Critical consciousness in children and adolescents: A systematic review, critical assessment, and recommendations for future research. *Psychological Bulletin*, 146 (6), 525–551.

Hendriks, C. M. (2006). Integrated deliberation: Reconciling civil society's dual role in deliberative democracy. *Political Studies*, 54 (3), 486–508.

Hendriks, C. M. (2016). Coupling citizens and elites in deliberative systems: The role of institutional design. *European Journal of Political Research*, 55 (1), 43–60.

Hersted, L., Ness, O., & Frimann, S. (red.). (2019). *Action Research in a Relational Perspective: Dialogue, Reflexivity, Power and Ethics* (1st ed.). Routledge.

Holdo, M. (2020). Meta-deliberation: Everyday acts of critical reflection in deliberative systems. *Politics*, 40 (1), 106–119.

Hur vi bor. (2024). *Norbergs kommun – statistik och demografi*.
<https://hurvibor.se/kommuner/norberg/> [16 november 2025].

Innocenti, G. (2025). Building Trust in Politics through Deliberative Democracy. *Sciences Po* (Working Paper).

Jansen, M.W., van Oers, H.A., Kok, G. et al. (2010). Public health: disconnections between policy, practice and research. *Health Res Policy Sys*, (8) 37.

Jasanoff, S. (2005). *Designs on Nature: Science and Democracy in Europe and the United States*. Princeton University Press.

Juhlin, L., (1999). *Den goda kommunikationen*. Studentlitteratur.

Justitiedepartementet, (2004). *Föreningsliv, makt och integration – Rapport från Integrationspolitiska maktutredningens forskningsprogram*. Regeringskansliet, Justitiedepartementet, Ds 2004:49.

Kemmis, S., McTaggart, R., & Nixon, R. (2014). *The action research planner: Doing critical participatory action research*. Springer.

Knops, A. (2016). Deliberative networks. *Critical Policy Studies*, 10 (3), 305–324.

Koshy, E., Koshy, V., & Waterman, H. (2010). *What is Action Research?* i E. Koshy, V. Koshy & H. Waterman (red.), *Action Research in Healthcare*. SAGE Publications.

Lafont, C. (2022). *Democracy without shortcuts: A participatory conception of deliberative democracy*. Oxford University Press.

Lewanski, R. (2011). The challenges of institutionalizing deliberative democracy: The “Tuscany laboratory”. *SSRN Electronic Journal*.

Lewin, K., (1936). *Principles of topological psychology*. McGraw-Hill.

Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, (4), 34–46.

Lewin, K., (1947). Frontiers in group dynamics: Concept, method and reality in social science; Social equilibria and social change. *Human Relations*. 1 (1): 5-41.

Li, X., Yin, Y., Mu, W., Li, H., Liu, R., & Zhang, R. (2023). Re-examining the link between relational governance and project management performance: an integrated framework. *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 23(4), 1407–1427.

Li, Y., Savage, M., & Warde, A. (2015). Social stratification, social capital and cultural practice in the UK. *The Handbook of Research Methods and Applications on Social Capital* (pp. 21-39). Edward Elgar.

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Sage.

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1986). *But is it rigorous? : Trustworthiness and authenticity in naturalistic evaluation*. *New Directions for Program Evaluation*, 1986(30), 73-84.

Lindebäck, M., & Norén, J. (2017). *I förändringarnas tid: En studie av mellancheferers hantering av förändringsmotstånd i statliga myndigheter*. Mälardalens universitet.

Malten, A., (1998). *Kommunikation och konflikthantering – en introduktion*. Studentlitteratur.

Mansbridge, J. (1999). Everyday talk in the deliberative system. I S. Macedo (red.), *Deliberative politics: Essays on democracy and disagreement*. Oxford University Press.

Mansbridge, J. (2003). Rethinking representation. *American Political Science Review*, 97 (4), 515–528.

Mansbridge, J., Parkinson, J., et al., (2012). A systemic approach to deliberative democracy. I J. Parkinson & J. Mansbridge (red.), *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale*. Cambridge University Press.

- Mansor, H.N., (2014). *The roles of school as community hub and its implications on promoting community cohesion towards sustainable communities*. University of Salford.
- Marmot, M. (2005). Social determinants of health inequalities. *The Lancet*, 365 (9464).
- McEwen, B.S. (2006). Protective and damaging effects of stress mediators: central role of the brain. *Dialogues Clin Neurosci*. 8 (4):367-81.
- McNiff, J. (2017). *Action research: All you need to know*. Sage.
- Mill, J.S. (1848). *The Principles of Political Economy, I The Collected Works of John Stuart Mill*, vol. III. London.
- Mirowsky, J., & Ross, C. (2003). *Education, Social Status, and Health*. Aldine de Gruyter.
- Mittelmark, M. B., Sagy, S., Eriksson, M., Bauer, G. F., Pelikan, J. M., Lindström, B., Magistretti, C.M., & Vaandrager, L. (2021). *The handbook of salutogenesis, second edition*. Springer Nature Switzerland.
- Moin, T., Weinstein, N., Itzhakov, G., et al. (2024). The effects of listening on speaker and listener while talking about character strenghts: An open science school-wide collaboration. *Royal Society Open Science*. 11 (12).
- Molineux, J. (2018). Using action research for change in organizations: Processes, reflections and outcomes. *Journal of Work-Applied Management*, 10 (1), 19-34.
- Newsworthy.se (2025, 12 november). Lägsta arbetslösheten på 14 år i Fagersta. https://www.newsworthy.se/artikel/372630/lagsta-arbetslosheten-pa-14-ar-i-fagersta?utm_source=chatgpt.com [18 november 2025].
- Nilsen, E. A., & Sandaunet, A. G. (2020). Implementing New Practice: The Roles of Translation, Progression and Reflection. *Journal of Change Management*. 21 (4): 1-26.
- Norbergs kommun. (2023). *Tillsammans för Norberg 2030 – Strategisk plan*. Norbergs kommun.
- Nowotny, H., Scott, P., & Gibbons, M. (2001). *Re-thinking science: Knowledge and the public in an age of uncertainty*. John Wiley & Sons Ltd.
- Noy, C. (2008). Sampling knowledge: The hermeneutics of snowball sampling in qualitative research. *International Journal of Social Research Methodology*. 11 (4): 327-344.

Nutley, S. M., Walter, I., & Davies, H. T. O. (2007). *Using evidence: How research can inform public services*. Policy Press.

Osborne, S. P., Radnor, Z., & Strokosch, K. (2016). *Co-production and the co-creation of value in public services: A suitable case for treatment?* *Public Management Review*, 18 (5), 639-653.

Ostrom, E. (1996). *Crossing the great divide: Coproduction, synergy and development*. *World Development*, 24(6), 1073-1087.

Pahl-Wostl, C. (2009). A conceptual framework for analysing adaptive capacity and multi-level learning processes in resource governance regimes. *Global Environmental Change*, 19 (3), 354-365.

Pardo del Val, M., & Martínez Fuentes, C. (2003). Resistance to change: A literature review and empirical study. *Management Decision*, 41(2), 148-155.

Parkinson, J. (2006) *Deliberating in the Real World: Problems of Legitimacy in Deliberative Democracy*. Oxford Academic.

Pearlin, L.I. (1999). The Stress Process Revisited. I Aneshensel, C.S., Phelan, J.C. (red.) *Handbook of the Sociology of Mental Health*. Springer.

Portes, A., (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*. vol. 24.

Polkinghorne, D. E. (1988). *Narrative Knowing and the Human Sciences*. NY: SUNY Press.

Proctor, E., Ramsey, A.T., Saldana, L. et al. (2022). FAST: A Framework to Assess Speed of Translation of Health Innovations to Practice and Policy. *Glob Implement Res Appl*, 2, 107-119.

Public Partner. (2023). *Omvärldsanalys Hallstahammars kommun*. Public Partner AB (Lexén, R. & Granholm, O.) på uppdrag av Hallstahammars kommun.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

Rahman, K. S. (2017). Democracy against domination: Contesting economic power in progressive and neorepublican political theory. *Contemporary Political Theory*, 16 (1), 41-64.

Reason, P., & Bradbury, H. (red.). (2008). *The SAGE handbook of action research* (2nd ed.). Sage.

Region Västmanland. (2020). *Liv & hälsa ung 2020*. Region Västmanland.

Region Västmanland. (2023). *Liv och hälsa ung 2023*. Region Västmanland.

Rose, N. (1999). *Powers of freedom: Reframing political thought*. Cambridge University Press.

Rostbøll, C. F. (2008). *Deliberative freedom: Deliberative democracy as critical theory*. NY: SUNY Press.

Rostbøll, C. F. (2009). Dissent, criticism, and transformative political action in deliberative democracy. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 12 (1), 19–36.

Rothstein, B., & Stolle, D. (2003). Introduction: Social Capital in Scandinavia. *Scandinavian Political Studies*, 26(1), 1-26.

Sabel, C., & Zeitlin, J. (2012). Experimentalist governance. I D. Levi-Faur (red.), *The Oxford Handbook of Governance*. Oxford University Press.

Saward, M. (2006). The representative claim. *Contemporary Political Theory*, vol. 5, 297–318.

Schmidt, E. (2024). Epistemic injustice in deliberative mini-publics. *Journal of Deliberative Democracy*, 20 (1).

Scudder, M. F. (2021). Deliberative democracy, more than deliberation. *Political Studies*, 71(1), 238–255.

Sintomer, Y., Röcke, A., & Herzberg, C. (2016). *Participatory budgeting in Europe: Democracy and public governance*. Routledge.

Sjöberg, F. M., Mellon, J., & Peixoto, T. (2017). The Effect of Bureaucratic Responsiveness on Citizen Participation. *Public Administration Review*. 77 (3): 340-351.

Small, M. L. (2017). *Someone to talk to: How networks matter in practice*. New York: Oxford University Press.

Solar O., & Irwin A. (2010). A conceptual framework for action on the social determinants of health. *Geneva, Switzerland: WHO*.

Song-Chase, A., Dykxhoorn, J., Hollander, A.C., Magnusson, C., Dalman, C., Kirkbride, J.B. (2025). Longitudinal association between neighborhood-level social capital and incidence of major psychiatric disorders in a cohort of 1.4 million people in Sweden. *Nature Mental Health*, vol. 3.

Stacy, C., Fedorowicz, M., & Dedert, R. (2022). *Best practices for inclusive participatory budgeting*. Urban Institute.

Stahl, N.A., King, J.R., (2020). Expanding Approaches for Research: Understanding and Using Trustworthiness in Qualitative Research. *Journal of Developmental Education*, 44 (1).

Svenskt Näringsliv. (2025). *Ranking 2025 – Lokalt företagsklimat*. Svenskt Näringsliv.

Szreter, S., & Woolcock, M. (2004). Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health. *International Journal of Epidemiology*, 33(4), 650–667.

Tengland, PA. (2016). Behavior Change or Empowerment: On the Ethics of Health-Promotion Goals. *Health Care Anal.* 24 (1):24-46.

Teo, I., Mitchell, P., van der Kleij, F., & Dabrowski, A., (2022). *Schools as community hubs: Literature review*. Australian Council for Educational Research.

Thalenius, J., & Kastberg Weichselberger, G. (2024). Budgetmodeller i förändring: Erfarenheter från Sverige och andra länder med relevans för kommuner och regioner (KFi-rapport nr 193). Kommunforskning i Västsverige.

Tillväxtverket. (2025). Stärka 30 kommuner med socioekonomiska utmaningar. <https://tillvaxtverket.se/tillvaxtverket/omtillvaxtverket/varauppdrag/allauppdrag/starka30kommunermedsocioekonomiskautmaningar.5410.html> [17 november 2025].

Tustonja, M., Topic Stipic, D., Skoko, I., Culjak, A., (2024). Active Listening – A model of empathetic communication in the helping professions. *Medicina Academica Integrativa*. 1 (1): 42-47.

Tyrstrup, M. (2007). *Organisatoriska mellanrum: om kompetens, samverkan och godtycke i kunskapsintensiva verksamheter*. Centre for Advanced Studies in Leadership. (Working paper).

Tyrstrup, M. (2014). *I välfärdsproduktionens gränsland: organisatoriska mellanrum i vård, skola och omsorg*. (Rapportserie). Stiftelsen Leading Health Care

Tyrstrup, M., & Asgari, M. (2021). *Policynivåns blinda fläck: Om bemötandet av unga med krångliga beteenden* (LHC Report nr 2). Leading Health Care.

Tyrstrup, M., Salehi, F., & Asgari, M. (2022). *Det rehabiliterande samhället: Förslag till en ny syn på cancerrehabilitering* (LHC Report nr 2). Leading Health Care.

Ungdomsstyrelsen, (2008). *Konsten att bry sig: Föreningslivets betydelse för unga, kommunerna och staten*. Ungdomsstyrelsens skrifter, 2008:7.

Urbinati, N., & Warren, M. E. (2008). The concept of representation in contemporary democratic theory. *Annual Review of Political Science*, vol. 11, 387–412.

Vetenskapsrådet. (2024). *God forskningssed*. Vetenskapsrådet.

Vogel, J., Amnå, E., Munch, I., Häll L., (2003). Föreningslivet I Sverige: Valfärd, Socialt Kapital Och Demokratiskola. *Sociologisk Forskning* 40 (2). 53-89.

Västerås stad. (2025a). *Idéburet offentligt partnerskap (IOP) mellan Västerås stad och Västerås Stadsmission – Härbärge för kvinnor. Tjänsteutlåtande*, IFN 2025/00158.

Västerås stad. (2024). *Jakobsberg–Pettersberg*.

<https://www.vasteras.se/bygga-bo-och-miljo/stadsdelar-och-omraden/jakobsberg-pettersberg.html> [16 nov. 2025].

Västerås stad. (2024, 2 maj). *Lägesbild brottslighet Västerås 2024*. Stadsledningskontoret, KS 2024/00363.

Västerås stad. (2007). *Planprogram för stadsdelen Pettersberg*, Pp 24. Stadbyggnadskontoret.

Västerås stad. (2018, 6 september). *Program för social hållbarhet*. DNR: 2016/01180.

Västerås stad. (2024, 27 augusti). *Tekniska nämnden – sammanträdesprotokoll: Beslut Trygghetsprojekt 2025 – Pettersberg*. Sammanträdesprotokoll §§ 116-132.

Västerås stad. (2024, 1 juli). *Trygghetsprojekt 2025: Pettersberg*. Tjänsteutlåtande, TN 2024/00407.

Västerås stad. (2023, 7 mars). *Uppföljning av program för social hållbarhet och program för ekologisk hållbarhet*. Tjänsteutlåtande, KS 2023/00262.

Västerås stad. (2025b). *Uppföljning av IOP med brottsofferjouren*. Tjänsteutlåtande, IFN 2025/00379.

Västerås stad. (2025c). *Verksamhetsberättelse 2024 Nämnden för idrott, fritid och förebyggande (NIFF)*. Kultur-, idrotts- och fritidsförvaltningen, NIF 2025/00007.

Västerås stad. (2025, 10 januari). *Åtgärdsplan brottsförebyggande arbete Västerås 2025–2026*. Stadsledningskontoret, Diariern KS 2024/01266.

Wallerstein N. & Bernstein E. (1988). Empowerment education: Freire's ideas adapted to health education. *Health Educ Q.* 15 (4):379-94.

Wampler, B. (2012). Participatory Budgeting: Core Principles and Key Impacts. *Journal of Public Deliberation*, 8 (2).

Wenger, E. (1998). *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge University Press.

Westerlund A, Sundberg L, Nilsen P. (2019). Implementation of Implementation Science Knowledge: The Research-Practice Gap Paradox. *Worldviews Evid Based Nurs.* 16 (5), 332-334.

Wijkström, F. (red.), (2012). *Civilsamhället i samhällskontraktet: en antologi om vad som står på spel*. European Civil Society Press.

Williams, P. (2002). The competent boundary spanner. *Public Administration*, 80 (1), 103-124.

Williams, A., Lennox, L., Harris, M. et al. (2023). Supporting translation of research evidence into practice—the use of Normalisation Process Theory to assess and inform implementation within randomised controlled trials: a systematic review. *Implementation Sci*, 18 (55).

Yadav, D. (2022). Criteria for Good Qualitative Research: A Comprehensive Review. *Asia-Pacific Education Researcher*, 31, 679-689.

Younas, A. (2024). Potential Factors Contributing to and Strategies for Reducing Implementation Science-Practice Gap: A Discussion. *Glob Implement Res Appl* 4, 361-369.

Young, I. M. (2000). *Inclusion and democracy*. Oxford University Press.

Zimmerman, M. A. (2000). Empowerment theory: Psychological, organizational and community levels of analysis. I Rappaport & Seidman (red.) *Handbook of Community Psychology* (s. 43-63). Springer.

Leading Health Care (LHC) är en akademisk tankesmedja för fördjupad dialog om framtidens hälso- och sjukvård.

LHC främjar forskning och kunskapsutveckling som är relevant för organisering, styrning och ledning av verksamheter inom hälsa, vård och omsorg, samt sprider information om detta. LHC arbetar dels med ett brett akademiskt nätverk, dels med ett partnernätverk som för närvarande består av ca 30 organisationer från olika delar av sektorn. Sedan 2009 är LHC en oberoende och icke vinstdrivande stiftelse. Vi finansieras huvudsakligen genom vår uppdragsforskning samt årliga bidrag från partnerorganisationerna.

Läs mer om oss och ladda ner våra publikationer gratis på www.leadinghealthcare.se

